

„A NÉPPEL TŰZÖN-VÍZEN ÁT!”

NEMZETŐRJELVÉNY

-

TUDOMÁNYOS KONFERENCIA A NEMZETŐRSÉGRŐL, 2010



„A NÉPPEL TÚZÖN-VÍZEN ÁT!”

NEMZETŐRJELVÉNY

-

**TUDOMÁNYOS KONFERENCIA A
NEMZETŐRSÉGRŐL, 2010**

Budapest (Az 1956-os Nemzetőrség Hagyományápoló Tanácsa)
2010.

A konferencia fővédnöke:
Dr. Sólyom László, a Magyar Köztársaság elnöke

A kötetet szerkesztette:

Bokodi-Oláh Gergely

© Szerzők
© 1956 NHT

ISBN 978-963-08-0671-8

Felelős kiadó: Válogczy István nyá. mk. dandártábornok
A kötetet lektorálta: Szecsey István
A címben szereplő idézet Petőfi Sándor: A XIX. század költői c. verséből
származik.

A konferenciát a Honvédelmi Minisztérium támogatta.

Az 1956-os Nemzetőrség Hagyományápoló Tanácsa
(1956 NHT)
1438 Budapest Pf. 430.
nemzetorjelveny@gmail.com
www.nemzetorjelveny.hu

TARTALOM

Előszó (<i>Bokodi-Oláh Gergely</i>)	4
A konferencia programja	6
Rövidítések	8
<i>Bona Gábor</i> : Az 1848-49-es nemzetőrség	10
<i>Szelke-Tulipán Éva</i> : Munkásmilíciák és nemzetőrség Budapesten 1956-ban	20
<i>Cseh Géza</i> : A Kádár-kormány Szolnokon	29
<i>Kis József</i> : A borsodi nemzetőrség, 1956	43
<i>Cseh Zita</i> : Az egri nemzetőrök rendvédelmi tevékenysége az 1956-os forradalomban	61
<i>Orgoványi István</i> : A nemzetőrség Bács-Kiskun megyében 1956-ban	73
<i>Böőr László</i> : Nemzetőrparancsnokok Pest megyében 1956 októberében	85
<i>Szilágyi Mihály</i> : Nemzetőrök Tolna megyében 1956-ban	97
<i>Rosz András</i> : Baranya megyei és pécsi nemzetőrségek az 1956-os forradalomban	106

ELŐSZÓ

Az olvasó a 2010. május 18-án, a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeumban tartott, Az 1956-os Nemzetőrség Hagyományápoló Tanácsa által rendezett konferencia előadásainak anyagát tartja a kezében.

Szervezetünk Király Béla, egyesületünk alapítója kezdeményezésére, az ő útmutatása alapján 2009-ben szervezett először konferenciát a témában, hogy az egyesület hagyományápoló tevékenységét tudományos igényességgel valósíthassuk meg.

Célunkat, hogy az 1956-tal és a nemzetőrséggel foglalkozó történészeknek, helytörténészeknek, levéltárosoknak, meghívásos alapon évente lehetőséget biztosítunk, hogy kutatási eredményeiket a közönség, elsősorban pedig az egykori nemzetőrök elé tárják, immár második éve teljesítjük.

A konferencia ismét alkalmat biztosított arra is, hogy az egykori résztvevők, és a témával foglalkozó történészek találkozzanak egymással, megismerjék egymás nézőpontjait. Az előadások közt rendelkezésre álló időben mindig akadt hozzászóló, aki saját személyes élményével egészítette ki a hallottakat.

Köszönetünket fejezzük ki Sólyom László köztársasági elnök úrnak, hogy elvállalta a konferencia fővédnökségét. Köszönjük Horváth Miklós úrnak, hadtörténész egyetemi tanárnak, hogy levezető elnökként szerepet vállalt a rendezvény lebonyolításában. Köszönjük Dr. habil. Holló József Ferenc altábornagy úrnak, hogy helyet biztosított a rendezvénynek. Köszönjük az előadóknak, hogy vállalták a felkérést, valamint köszönet illeti az egyesület tagságát, akik nagy számban vettek részt az eseményen, és hozzászólásaikkal gazdagították azt.

A konferencia előadásainak anyagai tanulmány formájában olvashatók a kiadványban, a programmal megegyező sorrendben. A kiadvány reményeink szerint hozzájárul a történelmi időkben magának dicsőséget szerzett, hazájukért számos megpróbáltatást vállaló nemzetőrök jobb megismeréséhez.

Ezzel a kötettel is emléket akarunk állítani az 1956-os forradalom és szabadságharc egyik meghatározó csoportjának, intézményének, valamint így

szeretnénk hozzájárulni ahhoz, hogy az egykori nemzetőrök elfoglalhassák méltó helyüket a magyar történelemnek ebben a meghatározó pillanatában.

Budapest, 2010. november 10.

Bokodi-Oláh Gergely

**NEMZETŐRJELVÉNY -
TUDOMÁNYOS KONFERENCIA A NEMZETŐRSÉGRŐL**

Időpont: 2010. május 18. 09:00-15:00

Helyszín: Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Díszterem

Cím: 1014 Budapest Kapisztrán tér 2-4.

Szervező: Az 1956-os Nemzetőrség Hagyományápoló Tanácsa

Fővédnök: Dr. **Sólyom László** a Magyar Köztársaság elnöke

Levezető elnök: **Horváth Miklós** DSc. nyá. ezredes PPKE-BTK egyetemi
tanár, HM-HIM munkatárs

A megjelenteket köszönti: **Válóczy István** nyá. mk. dandártábornok, az
egyesület elnöke

Program:

Dr. habil. **Holló József Ferenc** altábornagy, a HM Hadtörténeti Intézet és
Múzeum főigazgatója: **Megnyitó beszéd**

Bona Gábor DSc. nyá. ezredes, a Miskolci Egyetem BTK
Történettudományi Intézet Művelődéstörténeti és Muzeológiai Tanszék
tanszékvezetője: **Az 1848-49-es nemzetőrség** (20')

Dr. **Szelke-Tulipán Éva** a HM-HIM munkatársa: **Munkásmilíciák és
nemzetőrség Budapesten** (20')

Dr. **Cseh Géza** a Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár főlevéltárosa: **A
Kádár-kormány Szolnokon** (20')

kérdések, hozzászólások az elhangzottakhoz (30')

kávészünet (15')

Kis József a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár osztályvezetője:

Borsodi nemzetőrség 1956-ban (20')

Cseh Zita a Heves Megyei Levéltár főlevéltárosa: **Az egri nemzetőrök
rendvédelmi tevékenysége az 1956-os forradalomban** (20')

Orgoványi István az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára
osztályvezetője: **Nemzetőrség Bács-Kiskun megyében 1956-ban** (20')

kérdések, hozzászólások az elhangzottakhoz (30')

ebédszünet (60')

Dr. **Böör László** a Pest Megyei Levéltár nyugalmazott főlevéltárosa:

Nemzetőrparancsnokok Pest megyében 1956-ban (20')

Dr. **Szilágyi Mihály** Tolna megyei helytörténész: **Nemzetőrök Tolna megyében 1956-ban (20')**

Rozs András a Baranya Megyei Levéltár nyugalmazott főlevéltárosa:

Baranya megyei és pécsi nemzetőrségek az 1956-os forradalomban (20')
kérdések, hozzászólások az elhangzottakhoz (30')

RÖVIDÍTÉSEK

ÁBTL – Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára
ÁVH – Államvédelmi Hatóság
ávós – Államvédelmi Osztály „dolgozója”
BKMB – Bács-Kiskun Megyei Bíróság
BKMÖL – Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára
BM – Belügyminisztérium
BML – Baranya Megyei Levéltár
BMMNT – Baranya Megyei Munkásság Nemzeti Tanácsa
DEF – defenzív
DIMÁVAG – Magyar Állami Vas Acél és Gépgyárak Diósgyőri Gyára
DISZ – Dolgozó Ifjúság Szövetsége
EFÜ – Elhelyezési Felügyelőség
f. - fölió
HL – Hadtörténelmi Levéltár
HM – Honvédelmi Minisztérium
JNSZML - Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár
KB – Központi Bizottság
KGB – Komitet Goszudarsztvennoj Bezopasznosztyi (Állambiztonsági Bizottság)
KÖMI – Közérdekű Munkák Igazgatósága
MDP – Magyar Dolgozók Pártja
MEFESZ – Magyar Egyetemisták és Főiskolások Szövetsége
MHSZ – Magyar Honvédelmi Szövetség
MKP – Magyar Kommunista Párt
MOL – Magyar Országos Levéltár
MÖHOSZ – Magyar Önkéntes Honvédelmi Szövetség
MSZMP – Magyar Szocialista Munkáspárt
MÚK – Márciusban Újra Kezdjük
MUSZ – munkaszolgálatos
Nb. - Népbíróság
NME – Nehézipari Műszaki Egyetem
OSZK – Országos Széchényi Könyvtár
ő. e. – őrzési egység

PMB – Pécsi Megyei Bíróság

sz. – számú

SZOT – Szakszervezetek Országos Tanácsa

tsz, téesz – termelőszövetkezet

tszcs – termelőszövetkezeti csoport

VB – Végrehajtó Bizottság

Bona Gábor
Az 1848-49-es nemzetőrség¹

A magyar fegyveres erők szervezése 1848-ban, a Batthyány-kormány időszakában több szálon és ütemben indult meg. Ennek köszönhető, hogy a Béccsel történt szakításkor, 1848 őszén a többi európai forradalommal ellentétben a magyar forradalomnak nem szakadt vége, sőt abból európai jelentőségű és méretű szabadságharc nőtt ki. Ennek során különböző típusú és jellegű alakulatok álltak fegyverbe, melyek egyesítéséből, összeolvadásából alakult meg 1848 őszén, már a Batthyány-kormányt követő időszakban, az egységes magyar honvédsereg.

Sorrendben az első a nemzetőrség létrejötte volt.² Nem véletlenül, hiszen a Nagy Francia Forradalom óta ez az intézmény, mely eredetét az amerikai függetlenségi háborúból vette, általános példaként szolgált az európai polgári forradalmak számára.

A magyar nemzetőrség spontán szerveződése már a március 15-i pesti forradalom másnapján megkezdődött – megalakítása a forradalom egyik fő követelése volt. A Pesten, majd Budán megalakuló nemzetőrség felügyeleti szerve, a főváros önkormányzatának kebeléből alakult Rendre Ügyelő Választmány, toborzó felhívásában „minden becsületes ember” számára lehetővé tette az abba való belépést.³

Ennél konkrétabban fogalmazott a minisztertársait megelőzve, már március 17-én miniszterelnöki megbízást kapott Batthyány Lajos gróf. Március 22-én a helyhatóságokhoz intézett körlevelében a következőket írta. *„Városokban s népesb helyeken a vagyonos osztályból olly őrsereg alkottathatnék, melly már együttartása által is a személy és vagyonbátorságot fenntartani képes leend.”* Pár nappal később e tárgyban pedig így

1 A tanulmány egy korábbi tanulmányom rövidített és átdolgozott változata. Bona Gábor: A szabadságharc fegyveres ereje. HK 1998 (111) 3-27.

² Jelen tanulmánynak a nemzetőrség, valamint az első 10 honvédszászlóalj szervezéséről szóló része URBÁN Aladár: *A nemzetőrség és honvédség szervezése 1848 nyarán*. Budapest (Akadémiai) 1973. [a továbbiakban: URBÁN 1973] c. monografikus feldolgozásán alapul. Ezért e részen belül csak ott alkalmazunk külön is jegyzeteket, ahol munkájából szó szerinti idézeteket vettünk át, illetve ahol e tárgykörben más szerzők feldolgozását használtuk.

³ URBÁN 1973: 13.

nyilatkozott: „*A polgári szabadságra alapított társadalmi átalakulásnak biztosítéka ... a nemzeti őrseregben keresendő*”.⁴

Mindebből nyilvánvaló, hogy a nemzetőrség Magyarországon is a hagyományos kettős cél érdekében jött létre: a polgári forradalom vívmányainak védelmére, valamint az annak keretein túlmutató esetleges „communistikus” mozgalmak elfojtására.

A törvényhatóságok öntevékenysége, valamint a miniszterelnök kezdettől érzékelhető központi szervező és irányító munkája eredményeként a nemzetőrség létszáma országosan április végére elérte az 50–60 000 főt. Ez a Pest-Budán, az ország nagyobb városaiban és néhány megyéjében alakult nemzetőrség létszámát tekintve tehát már spontán szerveződése fázisában meghaladta a szűkebben vett Magyarországon állomásozó, azaz a Budai Főhadparancsnoksághoz tartozó császári katonaság létszámát. E tény pedig bizonyára azok álláspontját erősítette Bécsben, akik – ha az említett hátsó gondolatoktól vezéreltetve is – a magyaroknak teendő engedmények szükségességét hangoztatták. A még rosszabbtól, a magyarországi mozgalom radikalizálódásától való félelem pedig egyenesen oda vezetett, hogy a szerveződő nemzetőrséget a császári-királyi politikai hatalom legfőbb magyarországi végrehajtó szerve, a budai Helytartótanács és az uralkodót képviselő István nádor utasítására jelentős számú löfegyverrel is ellátták.

Április közepén a jóváhagyott törvények alapján a nemzetőrség felállítása immár hivatalosan is megkezdődött. Az e tekintetben mérvadó 1848:XXII. törvénycikk úgy intézkedett, hogy az ország minden olyan férfi lakosa, akinek életkora a 20 és 50 év közé esett, valamint a törvényben előírt jövedelemmel, vagy vagyonnal rendelkezett, kötelességszerűen a nemzetőrség tagjává vált. A census – a jövedelem, illetve vagyon – alsó határát a törvény fél teleknyi birtokban (minőségétől függően 12–30 holdban), vagy ennek megfelelő értékű ingatlanban, illetve 100 forint évi tiszta jövedelemben szabta meg.⁵ Mindezek alapján a korabeli becslések a szűkebben vett Magyarország (Horvátország, a Katonai Határőrvidék, valamint Erdély nélküli) 10 milliós lakosságának mintegy 10 százalékával számoltak, mint „potenciális nemzetőrrel”.

⁴ Uo. 17., 28.

⁵ BERKÓ István: Az 1848–49. évi szabadságharc hadkiegészítése. *HK* 1957 (4) 212.

A nemzetőri szolgálatra kötelezhető lakosságot először is össze kellett írni. A kormányon belül a nemzetőrséggel kapcsolatos ügyeket kezdettől irányító miniszterelnök ezt április 21-én rendelte el a hatóságok számára, egyben a konkrét ügyek intézésére létrehozta a közvetlen alárendeltségében működő Országos Nemzetőrségi Haditanácsot.

Az elrendelt összeírás a maga teljességében végül is soha sem készült el. Ennek különböző okai voltak. Szerepet játszott benne a lakosság idegenkedése, a félelem minden fajta katonáskodástól, s így a nemzetőrség intézményétől is. Ez helyenként és esetenként az összeírás megtagadásához vezetett. Hasonló következményekkel járt a nemzetiségi kérdés kieleződése, elsősorban néhány, túlnyomóan szlovák, illetve román lakta megyében. Ezek súlyát jelezte Batthyány május 25-i intézkedése, melyben elrendelte, hogy *„ott, hol a nemzetőrség iránt ellenszenv nyilatkoznék, az összeírás megtiltatik.”*⁶

Az összeírás ugyanakkor a Katonai Határőrvidék áprilisban elvileg Magyarországhoz visszakerülő, túlnyomóan szerbek lakta részén meg sem kezdődhetett. Mire ugyanis a magyar kormány – júniusban – konkrét rendelkezési jogot kapott felette, már ki is tört a szerb felkelés. Hasonlóan alakult a helyzet Erdélyben, melynek Magyarországhoz való visszacsatolása, s az összeírás megkezdése idején a többséget alkotó román lakosság hangulata már magyarellenessé vált. Végül a Batthyány-kormány „hadügyi koncepciójában” is változás állt be 1848 nyarán: a hangsúly a nemzetőrséggel szemben más jellegű alakulatok szervezésének irányába tolódott el.

Április–május–június folyamán azonban még a nemzetőrség intézménye élvezett prioritást és szervezése terén végül is jelentős eredmények születtek. Június végén mintegy 200 000, július első felében kb. 350–380 000 volt, szeptemberben pedig a 400 000-et is meghaladta az összeírt nemzetőrök száma. Az eredmények ismeretében mindjárt sor került a nemzetőri egységek kialakítására is. Ennél két alapvető szempont érvényesült, a területi elv, valamint az a szervezési elképzelés, hogy a nemzetőrségnek gyalogos zászlóaljkból és lovas osztályokból kell állnia. Az előbbi azt jelentette, hogy a nemzetőrség szervezése szempontjából minden megye önálló egységet képezett, melynek alapelemeit a megye helységei, illetve azok nemzetőrei alkották, akik létszámuktól függően szakaszba

⁶ URBÁN 1973: 63.

(szakaszokba), vagy századba (századokba) szerveződtek. Minden hat század egy zászlóaljat képezett. A nagyobb városok elegendő számú nemzetőreiből alakult önálló zászlóaljak szintén az illető megye nemzetőrségéhez tartoztak. A lovas szolgálatra kötelezett vagyonosabb nemzetőröket 2 századból álló osztályokba vonták össze. Az utóbbiak – 300 főre tervezett – létszáma azonban ritkán telt ki egy ugyanazon megyéből, ezért a lovas osztályok általában több megye lovas nemzetőreiből kerültek kialakításra.

Ilyenformán a június végére összeírt mintegy 200 000 főnyi nemzetőrség akkor 116 zászlóaljat és 48 lovas osztályt tett ki – valamint néhány tüzérüteget, miután több városban (köztük Aradon, Pesten, Pozsonyban és Selmecen) ilyenek is alakultak.⁷ A fenti beosztás elsősorban ugyan csak papíron létezett, mégis, a későbbiekben megkönnyítette a nemzetőrség mozgósítását.

Az 1848–49-es magyar nemzetőrség tipikus polgárkatonaság volt. Jellegénél, laza szervezeti kereteinél fogva, valamint hiányos fegyverzete és még hiányosabb kiképzettsége következtében komoly harci feladatok ellátására nem volt alkalmas.

Fegyverzet tekintetében például a nemzetőrség 1848 nyarán becslések szerint mintegy 40 000 lőfegyverrel rendelkezett. Ez azt jelenti, hogy átlagban minden tizedik nemzetőrnek jutott e fegyverből. A döntő hányad csupán különféle vágó- és szúrófegyverekkel – kiegyenesített kaszával, vagy lándzsával, a paraszti munka „alkalmatos” használati eszközeivel (baltával, cséppel, vasvillával), fokossal, csákánnyal stb. – rendelkezett.

Egyenruhájuk általában nem volt – csak néhány gazdagabb helység engedhette meg magának, hogy nemzetőreit búzavirágkék uniformisba öltöztesse. (A nemzetőri csákó, mint a katona voltra utaló viseleti darab, már jobban elterjedt.)⁸

Tiszteiket maguk választották a nemzetőrök, a zászlóalj- és lovasosztály- parancsnokokat azonban június elejétől, a nádor jóváhagyásával, Batthyány nevezte ki. Ez utóbbiak általában őrnagyi rendfokozatot kaptak, s nagyrészt a császári-királyi hadsereg egykori – nyugalmazott, vagy kilépett – századosaiból kerültek ki. Ugyancsak a

⁷ A nemzetőrség 1848. június végi szervezetére GELICH Rikárd: *Magyarország függetlenségi harca 1848–49-ben. I. kötet.* Budapest (Aigner) 1882. 46–49.

⁸ BARCY Zoltán – SOMOGYI Győző: *A szabadságharc hadserege. 1848/49 katonai szervezete, egyenruhái és fegyverzete.* Budapest (Corvina) 1986. 60–83.

központi kormányzat nevezte ki többnyire katonaviseltekből a zászlóalj és lovas osztályok hadnagyi (esetleg főhadnagyi) rendfokozatú segédtisztjeit. A tisztválasztásnál elsősorban a tekintélyelv, az illető vagyona, a társadalmi hierarchiában elfoglalt helye érvényesült, s csak kevésbé a katonai mesterség ismerete.

Végül a nemzetőrség jó ideig csak „vasárnapi katonaságnak” számított, hiszen 80-85 %-ban a föld népéből állván, a paraszti munka mellett, csak a hét végén volt ideje némi gyakorlatozásra. Ehhez, ugyancsak a kormány gondoskodása révén, a császári-királyi hadsereg magyar ezredeitől kaptak oda vezényelt altiszteket.

A nemzetőrség, szervezésének első időszakában, karhatalmi funkcióját gyakorolta. A márciusi forradalmat követően a már említett szociális mozgalmak, illetve az ország több pontján jelentkező antiszemita megmozdulások többségének általában már maga a nemzetőrség kivezénylése véget vetett. Összecsapásokra csak ritkán került sor.

A feladatkör június közepén tovább bővült, egyben minőségileg is megváltozott. Ennek oka a magyarországi szerb felkelés kitörése, valamint a horvát–magyar ellentétek kiéleződése volt. Az előbbi következtében a Batthyány-kormány június 11-én mozgósította az országban állomásozó császári-királyi csapatok nagy részét, melyek sorra levonultak a Délvidékre. Ezek helyett a helyőrségi szolgálatot a nemzetőrségnek kellett átvennie. Ugyanakkor sor került a nemzetőrség egy részének mozgósítására is. A kormány június végén, július elején e tárgyban kiadott utasításának megfelelően mintegy húsz megyének kellett nemzetőrei egy részét a délvidéki táborokba, illetve a horvátországi határra, a Dráva folyó vonalára küldenie, általában egy hónap időtartamra, melynek leteltével a megyéknek új alakulattal kellett táborba szállt nemzetőrségüket felváltaniuk. A mozgósítás eredményeként augusztus elején a délvidéki táborokban 22 000, a Dráva vonalán pedig 26 000 nemzetőr összpontosult.

Az 1848–49-es szabadságharc előjátékaként 1848 nyarán folyó dél-magyarországi „kis háború” kitörésének idején a nemzetőrség mellett már szerveződőben volt egy más típusú fegyveres erő is Magyarországon. Ennek születésében lényegében két fő ok játszott szerepet. Részben az, hogy a magyar kormány, illetve annak hadügyminisztere az áprilisi törvények

értelmében ugyan fennhatósági jogot kapott a birodalom haderejének Magyarországon állomásozó része felett, az azonban sokáig kétséges volt, hogy ennek a gyakorlatban is sikerül-e érvényt szerezni. A másik, közvetlen ok egy, a kormányhoz 1848. május 15-én érkezett jelentés volt. Ebben báró Hrabovszky János altábornagy, szlavóniai főhadparancsnok arról tudósított, hogy a szerb fejedelemség Magyarország elleni támadása a küszöbön áll. (Ami így, ilyen formában nem következett be; Szerbia a későbbiekben „csupán” pár ezer önkéntest küldött a magyarországi szerb felkelők támogatására.)

A hír, háttérben az említett bizonytalansággal, konkrét lépésre készítette a magyar kormányt. Még aznap döntés született egy 10 000 főből álló önkéntes sereg felállításáról. Batthyány másnap kiadott felhívása, illetve későbbi konkrét utasításai alapján az ország tíz nagyvárosában tíz zászlóalj szervezése kezdődött el, melyek hamarosan a honvéd elnevezést kapták.

A nemzetőrséggel ellentétben „katonai fegyelmi törvények alatt álló” és minden tekintetben a kor reguláris hadseregeire jellemző szervezési elvek alapján alakított első honvédzászlóaljak 1848 nyarán kerültek a hadszíntérre: kettő a drávai örvonalat, nyolc a délvidéki táborokat erősítette.

A Batthyány-kormány időszakában a hadügy sarkalatos pontja volt a Magyarországon állomásozó császári-királyi katonaság kérdése, melynek helyzetét az áprilisban született 1848:III. törvény részleteiben nem tisztázta. A miniszterelnöknek csak május 7-én sikerült elérnie a birodalom hadseregének egysége felett féltékenyen őrködő udvarnál azon konkrét intézkedéseknek a kiadását, melyek e kérdéskört tisztázták.

A május 7-i leiratok értelmében a császári-királyi hadsereg elvi egysége megmaradt, a haderő Magyarországon állomásozó része felett azonban a magyar kormány, illetve annak hadügyminisztere kapott rendelkezési jogot. A hadsereg központi igazgatását és irányítását addig ellátó bécsi Udvari Haditanács megszűnt, hatáskörét a Lajtán innen a magyar, azon túl az osztrák hadügyminisztérium vette át. A hadsereg irányában gyakorolt felségjogok – a hadsereg alkalmazása a birodalom határain kívül, a tisztek kinevezése, stb. – változatlanul az uralkodó kezében maradtak, az ő személyén keresztül testesítették meg a továbbiakban is a hadsereg egységét.⁹

⁹ URBÁN Aladár: A Batthyány-kormány hadügyi politikájának első szakasza (1848. április – május). [a továbbiakban: URBÁN 1971] *HK* 1971 (18) 211–235.

Augusztus 13-án látott napvilágot az a rendelet, melynek értelmében a kormány olyan önkéntes nemzetőri csapatok kiállítására utasította a helyhatóságokat, melyeknek szinte minden tekintetben az első honvédszászlóaljknál alkalmazott feltételek szerint – önkéntesség, hadi fegyelem, a háború idejére való szolgálatvállalás, azonos zsold, a cenzus figyelmen kívül hagyása – kellett szerveződniük.¹⁰ Az ily módon kiállított csapatok gyülekeztetésére négy táborban, Veszprémben, Vácott, Szolnokon és Aradon került sor. Ennek eredményeként szeptember végére az önkéntes nemzetőrség létszáma elérte a 12 000 főt, mely mintegy 15 zászlóaljat tett ki.¹¹

Az önkéntes nemzetőrség szervezésére alapvetően két okból került sor. Egyfelől azért, mert a Batthyány-kormány előzetes várakozásai a délvidéki háborúval kapcsolatban nem teljesültek. Augusztusra nyilvánvalóvá vált, hogy gyors győzelem helyett hosszabban elhúzódó hadműveletekre kell felkészülni. Erre pedig a mozgósított nemzetőrség, jellegénél fogva, alkalmatlan volt. A mozgósítást, a váltások megszervezésének amúgy is nehézkes rendszerét tovább bonyolította, hogy az a nyári mezőgazdasági munkák idejére esett. Így olyan szélsőséges esetek is előfordultak, hogy a túlnyomóan paraszti népességből álló nemzetőr alakulatok, felváltásukat be sem várva, elhagyták őrhelyüket és hazamentek – aratni. Az önkéntes nemzetőrséggel a délvidéki táborokba és a Dráva mentére mozgósított nemzetőri zászlóaljakat óhajtotta végleg felváltani a kormány.

A másik alapvető ok, amely a kormányzatot ezeknek az új alakulatoknak a felállítására sarkallta, részben az előbbiből is következett. Jellačić a horvátországi császári-királyi csapatok élén egyre nyíltabban készülődött a katonai intervencióra Magyarország ellen, s ennek ellenében fegyveres erőt kellett teremteni. Ehhez hiányzott akkor még a katonaállítási törvény, foganatosítását később pedig az udvar hátráltatta. Így Batthyányék számára nem maradt más megoldás, mint hogy ismét a nemzetőrsegről szóló 1848:XXII. törvény mögé bújva, de annak kereteit meghaladóan, nevében

¹⁰ URBÁN 1973: 176.

¹¹ Uo. 185-195.

nemzetőr, de valójában a honvédszászlóaljához hasonló reguláris alakulatokat hozzanak létre.¹²

Az önkéntes nemzetőrség létrehozásának különös jelentősége lett Jellačić támadásának elhárításában. Az 1848. szeptember 29-én Pákozdnál győzelmet aratott 16 000 főnyi magyar sereg több mint egyharmadát ugyanis ilyen jellegű alakulatok alkották.¹³

Jellačić csapatai szeptember 11-én bekövetkezett inváziójának hírére Batthyány forradalmi lépésre szánta el magát. Szeptember 14. és 20. között kiadott rendeleteivel érvénybe léptette a katonaaállítási törvényt.¹⁴ A miniszterelnök, valamint az őt támogató országgyűlés ezzel a tettel letért a „törvényes forradalom” addigi útjáról. Az események résztvevői csak az uralkodó október 3-i kiáltványból tudhatták meg, hogy Jellačić „őfelsége akaratát” megvalósítani jött Magyarországra. Ez a kiáltvány nyilvánította semmisnek Batthyány fenti, újoncállítással kapcsolatos utasításait is.

A császári-királyi hadsereg egy részének csatlakozása, valamint a más jellegű – önkéntes-nemzetőr, és a Jellačić támadása idején létrejött különféle önkéntes – csapatok egyidejű megléte 1848 őszén szükségessé tette a hadsereg egységesítését. Ennek érdekében az Országos Honvédelmi Bizottmány november 27-én rendeletet adott ki, melynek értelmében a különböző eredetű katonai formációkból egységes honvédsereg alakult. A fenti intézkedés nyomán megkezdődött az önkéntes nemzetőri zászlóaljak honvéddé történő átminősítése, mely 1849 tavaszán zárult le.

Nem lett viszont a honvédsereg része a nemzetőrség, melynek komoly hadviselésre való alkalmatlanságát és alkalmazhatatlanságát a forradalmi Bécs megsegítésére vívott schwechati csata (október 30.) egyértelműen bebizonyította. A későbbi válságos időszakok azonban Kossuthékat is többször arra kényszerítették, hogy mozgósított nemzetőröket vessenek be nyílt csatában – népfelkeléssel kombinálva – reguláris császári csapatokkal szemben. A szabadságharc későbbi menetében azonban inkább csak belső, karhatalmi funkciót gyakorolt a nemzetőrség. Főként helyőrségi feladatokat látott el a hátszágban, valamint a senki földjén – vagyis azokon a

¹² Uo. 169-178.

¹³ URBÁN 1973: 195.

¹⁴ URBÁN 1971: 660-693.

területeken biztosította a magyar kormány fennhatóságát, melyekre a szemben álló felek hadműveletei nem terjedtek ki; lényegében az e feladatkör részeként mozgósított kisebb és jobban felfegyverzett alakulataik részt vettek a szerb, román és szlovák nemzetiségi felkelők elleni harcokban.

Mindazonáltal az 1848/49-es nemzetőrség elévülhetetlen érdeme volt, hogy 1848 tavaszán és nyarán fegyveres karhatalomként biztosította, hogy a forradalmi jellegű változásokra - pl. a jobbágyfelszabadítás - békés mederben kerüljön sor, egyben pedig 1848 őszeig, sőt decemberéig - az egységes honvédsereg létrejöttéig - ez volt az a fegyveres erő, melyre az ország integritásának¹⁵ a megvédésében is feltétlenül számítani lehetett. Végül nem lebecsülendő az sem, hogy a későbbi honvéd újoncok egy jelentős része a nemzetőrség keretein belül nyerte „alapkiképzését”, s itt szerezte vezetési tapasztalatait a honvédsereg későbbi számos tisztje is (pl. Dessewffy Arisztid, Nagysándor József, Guyon Richárd tábornokok, Asbóth Lajos ezredes stb.).

Az 1848 őszen megindult hadseregszervezés első szakaszának határát a császári hadsereg december közepén megindított általános támadása képezte. Erre az időpontra Magyarországnak már 100–110 000 fős honvédsereget sikerült létrehozni és felszerelnie.

Fegyvernemeként ez a következő erőket jelentette. A gyalogság zászlóaljainak száma meghaladta a százat, e számból 62-t a honvédzászlóaljak, 26-ot az egykori sorzászlóaljak, több mint 10-et pedig a még honvéddé nem alakult önkéntes nemzetőrzászlóaljak tettek ki. A zászlóaljak közel fele, 48, újonnan felállított alakulat volt. Összlétszámuk mintegy 80 000 főre rúgott.¹⁶

A császári csapatok decemberi támadásával meginduló fegyveres harc, következményeként a magyar kormány fennhatóságának a Tiszántúlra szűkülése miatt a honvédsereg létszámának szaporítása egy időre lényegében megállt. A honvédzászlóaljak száma 64-ről 75-re nőtt ugyan, a valóságos gyarapodás azonban jóval szerényebb volt. Az új honvédzászlóaljak zöme ugyanis a december közepi létszámnál már számba vett önkéntes nemzetőrzászlóaljak honvéd zászlóaljjá válásával jött létre (a 65., 66., 70., 71., 72. és 75. zászlóalj, továbbá a 74. zászlóalj, mely az egykori 37. gyalogezred 3.

¹⁵ integritás (latin): érintetlenség, sértetlenség, épség, csorbitatlanság

¹⁶ BONA Gábor: Szabadságharc 1848–49-ben. In: LIPTAI Ervin (főszerk.) – BORUS József (szerk.): *Magyarország hadtörténete. I. kötet.* Budapest (Zrínyi) 1984. 470.

zászlóaljából az egykori császári-királyi csapatok közül elsőként lett honvédszászlóaljja).

Magyarország 1848 őszén a polgári átalakulás vívmányainak és nemzeti jogainak védelmében fegyveres küzdelemre kényszerült. A harc a Habsburg birodalom és Magyarország között folyt, ennyiben nemzeti jellegű volt, ám egyben a haladás és a reakció európai méretű összecsapásának is részét képezte, ahhoz számos szállal kötődött.

Munkásmilíciák és nemzetőrség Budapesten 1956-ban

Mint arra Horváth Miklós rámutatott,¹⁷ a forradalmi események menetében 1956. október 28-án bekövetkezett fordulat ellenére a hatalom célkitűzései alapvetően nem változtak: egyrészt a harcoló forradalmárok mögül ígéretekkel igyekeztek kiszervezni a fegyvertelen tömegeket, másrészt a fegyveres csoportokat igyekeztek lefegyverezni, felszámolni. Ennek érdekében, a fennálló hatalom saját védelmére párhuzamosan két civilre támaszkodó fegyveres erő szervezésére törekedett. Ezek egyike volt a nemzetőrség, amely eredetileg mint rendőrségi segéderő megbízható civilekből („munkások”) és diákokból szerveződött a rendőrkapitányságok irányításával. A másik típusú, szintén civilekre támaszkodó erőt a tervek szerint a munkásmilíciák képezték volna, amelyeket a kerületi pártbizottságok segítségével a hadkiegészítő parancsnokságok bázisán terveztek felállítani. Ezeket a törekvéseket írták át aztán egyetlen nap, október 30. történései, amelyek következtében a Nemzetőrség megnyitva sorait a fegyveres felkelőcsoportok előtt a tervezettől egészen eltérő típusú szervezetté vált, a munkásmilíciák szervezése pedig a budapesti pártbizottság Köztársaság téri épületének elfoglalása következtében (eredeti formájában legalábbis) megghiúsult.

Jelen írásomban a nemzetőrség szervezésének forrásvidékére evezek: a két szervezet, a munkásmilíciák és a nemzetőrség budapesti szervezésének feltáratlan részleteire és kapcsolódási pontjaira hozok néhány érdekes példát. A Hadtörténeti Levéltár 1956-os gyűjteményében található – tudomásom

¹⁷ HORVÁTH Miklós: *1956 hadikronikája*. Budapest (Akadémiai) 2003. 259. [a továbbiakban: HORVÁTH 2003]

szerint jórészt feldolgozatlan – hadkiegészítő parancsnoksági jelentésekből¹⁸ szemezgetek, ezekben központi utasításra (a munkásmilíciák szervezésével is megbízott) parancsnokságok a forradalom alatti tevékenységükről számoltak be 1959-ben.

Az I. és XII. kerületi kiegészítő parancsnokság közös jelentésében arról számolt be, hogy október 24-25-én a két kerület pártbizottságai részére, azok felkérése alapján a parancsnokság névjegyzéket készített és juttatott el a *„megbízható tartalékos tisztekről”*, *„abból a célból, hogy a pártbizottságok a névjegyzéket nézzék át és az elvtársakat hívják be fegyveres szolgálatra”*. A forrás szerint a listán elsősorban tartalékos politikai tisztek, pártfunkcionáriusok, illetve *„a legmegbízhatóbb elvtársak”* szerepeltek, és *„ennek a munkának végzésére Halas ezredes elvtárs [budapesti kiegészítő parancsnok] Nikiser százados elvtársnak [a XII. kerületi kiegészítő parancsnoknak] külön bizalmas parancsot adott”*.

A tényleges szervezés október 29-én indult, szintén Halas Lajos parancsa alapján. Az összeállított névjegyzékről az I. kerületi pártbizottság hívta be az *„elvtársakat”* a kiegészítő parancsnokság I. kerület, Krisztina körút 61/a. cím alatti *„elhelyezési körletébe”*. A szervezésben a kerületi pártbizottság részéről két fő, a SZOT¹⁹ és a HM részéről egy-egy fő vett részt. A jelentés szerint a szervezésnek különféle akadályai adódtak: kezdetben nem állt rendelkezésre gépkocsi, a kiegészítő parancsnokság állományának a szervezési feladatok mellett az épület védelmét is biztosítani kellett, és amikor végül eljutottak a megadott címekre *„az elvtársak túlnyomó többsége nem volt otthon”*.

Mindezek eredményeként október 29-30-án összesen 36 milicista (közülük 22 fő az I. és 14 fő a XII. kerület nyilvántartási állományából)

¹⁸ HL 1956-os gyűjtemény 6-a/1. őrzési egység [a továbbiakban: ő. e.]

¹⁹ SZOT: Szakszervezetek Országos Tanácsa

tartózkodott a kiegészítő parancsnokságon, akik részére a parancsnokság állománya fegyverkezési gyakorlatot tartott.

A jelentés szerint a szervezés a kiegészítő parancsnokság épületén belül is nehézségekbe ütközött, mivel a gépirónőkön keresztül tudomást szerzett a munkásosztagok szervezéséről a szintén az épületben elhelyezett EFÜ²⁰ állománya, és a jelentés értékelése szerint a „*forradalmi tevékenységet az ellenforradalmárok [az EFÜ dolgozói] ellenforradalmi tevékenységnek bélyegezték*”.

Az irat szerzői néhány oldallal később nyomatékosítják, hogy a gépirónő „*elárulta a budapesti I-XII. kerületi kiegészítő parancsnokságok beosztottjait azért, hogy azok a népi demokrácia megvédésére munkásosztagokat szerveztek*”. Fontosnak tartották kihangsúlyozni, hogy „*(Nem a nemzetőrség szervezéséről van szó!)*”. A szomszédos alakulat alkalmazottai „*a kiegészítő tisztek ellen az ebédlőben kifejezték felháborodásukat, ott is tárgyalták azt, hogy a kiegészítők ellenforradalmat szerveznek*”. Az irat szerint a szervezők élete veszélyben forgott, ezért október 31-én elhagyták a kiegészítő parancsnokság épületét, közülük néhányan november 4-ig a VI. kerületi kiegészítő parancsnokságon, mások otthon tartózkodtak.

A jelentés arra is kitér, hogy október 29-én „*a kiegészítő parancsnokságtól Gábori és Szabó századosok egész nap bent voltak az MDP XII. kerületi pártbizottságánál, s ott Mező Imre elvtárs és Halas ezredes elvtárs intézkedése alapján Gábori és Szabó századosok több megbízható magas pártfunkcionárius, volt ÁVH-s elvtárs részére tartalékos tiszti igazolványt készítettek abból a célból, hogy ezekből az elvtársakból lesznek a szervezendő munkásosztagok parancsnokai, illetve esetleges igazoltatások alkalmával az elvtársak egy régebbi keltű tartalékos tiszti igazolvánnyal*

²⁰ EFÜ: Elhelyezési Felügyelőség

rendelkezzenek, hogy ezzel is meg legyenek védve [egy] esetleges bántalmazástól”.

A milíciák szervezésének ezzel a funkciójával más kerületi kiegészítő parancsnokságok jelentésében is találkozhatunk. Az V. kerület arról számolt be, hogy ez november első napjaira már feszültséghez vezetett, mert *„az alakulatba beszivárgott huligánok, felismerve az alakulat kommunista irányú vezetését, azt erősen kifogásolták”,* emellett azt is nehezményezték egyes tagok, hogy *„több pártmunkást, kommunistát és az ellenforradalmárokat által már üldözött ÁVH-t bújtatunk az egységben”.*

A VII. kerületi kiegészítő parancsnokság jelentéséből is az derül ki, hogy *„államvédelmi tiszteknek katonai igazolványt adtak ki”,* illetve egy államvédelmi őrmestert a parancsnokságon bújattak.

A jelentésből az is nyomon követhető, hogyan kellett napról-napra alkalmazkodni a szervezés változó feltételeihez. A mozgósítás október 25-én délelőtt kezdődött a tartalékos tisztek behívásával, őket a parancsnokság a *„P[árt]B[izottság] utasítása szerint a Tanács mellett működő Nemzeti Bizottsághoz küldte”.* Csak október 26-án értesültek arról, hogy a rendőrség és a Nemzeti Bizottság, *„amelybe időközben ellenforradalmi egyének is kerültek”* *„nem képes a munkásőrséget megszervezni és összefogni, ezért az ott lévő hivatásos tiszteket és tart[alékos] tiszteket onnan kivontuk és a kieg[észítő] p[arancsno]k elhatározta, hogy a kieg[észítő] p[arancsno]kságon belül külön egységet alakít”.* Az új alakulatok felszereléséről a Fővárosi Kiegészítő Parancsnokság gondoskodott.

A jelentés kitér arra is, honnan származhatott a felállított egység fegyvereinek egy része, illetve cáfolja azt a vélekedést, hogy a munkásmilíciák nem kerültek harcba a forradalmárok csoportjaival: *„a járőrök minden egyes útjuk alkalmával kisebb fegyveres csoportokkal*

tűzharcban voltak, lefegyverezték őket és a fegyverüket behozták a kieg[észítő] p[arancsno]kságra” – olvasható az iratban.

A III. kerületi hadkiegészítő parancsnokság jelentése leírja a szervezés néhány részletét. Bár a jelentés következetesen a nemzetőrség kifejezést használja, a szövegkörnyezetből egyértelműen kiderül, hogy a munkásmilícia szervezéséről van szó. Ez is megerősíti, hogy kezdetben a két szervezet parallel alakult, hasonló célkitűzésekkel.

A hasonló célkitűzésekre és a nemzetőrség felállítása mögötti eredeti mozgatórugókra világít rá Kiss rendőr alezredes jelentése is, amelyet Horváth Miklós kutatásaiból ismerünk. A Budapesti Rendőr Főkapitányságon lévő szervezési részleg vezetője saját bevallása szerint abban a hitben kezdett *„a nemzetőrség szervezéséhez, hogy oda a szakszervezetek felhívására szervezett munkások lépnek be, és velük ellensúlyozni tudjuk a [...] fegyveres csoportok erejét”*²¹.

A III. kerületi kiegészítő parancsnok jelentésében arról számol be, hogy *„október 28-a körül Halas ezredes elvtárs parancsot adott, hogy a kerületi Pártbizottsággal karöltve hívjunk be tartalékos tiszteket és szervezzük meg a nemzetőrséget [munkásmilíciát]. Ugyanekkor a Pártbizottságnál megjelent a Honvédelmi Minisztériumból Csiszár alezredes elvtárs, aki ezt a szervezést a kerületben átvette. A parancs értelmében a kiegészítő parancsnokság kiválasztott kb. 200 fő tartalékos tiszteket, ezeknek a személyi adatlapjait átvittük a Pártbizottságra és ezek közül kiválasztottak 100 főt, akiknek a kiegészítő parancsnokság beosztottjai hordták ki a felszólítást a bevonulásra. 24 órán belül kb. 70 tartalékos tiszt megjelent, akiket a kiegészítő parancsnokság ruházattal felszerelt és átadott Csiszár alezredes parancsnoksága alá és ezek a III. kerületi rendőrségen teljesítettek szolgálatot.”*

²¹ HORVÁTH 2003: 267.

A VI. kerületi kiegészítő parancsnokság jelentéséből a munkásmilíciák október 30. utáni sorsáról is találhatunk érdekes információkat. A forrás október 26-ra teszi azt a dátumot, amikor „*a nagybudapesti pártbizottság határozata alapján a munkásmilíciát kellett volna megalakítani*”. A milícia kommunistákból, tartalékos tisztekből és partizánokból állt fel a VI. kerületi Kiegészítő Parancsnokságon, „*igen kicsi létszámmal*”, „*feladata főleg járőrözésben merült ki, amely a rendfenntartást biztosította*”. A milícia „*felfegyverzéséhez a pártbizottság adott kb. 100 darab fegyvert, puskát, karabélyt és néhány géppisztolyt*”. „*A milícia megszervezését Miseta százados kiegészítő parancsnok jelentette Halas ezredes elvtársnak, innen azután később távmondati parancsot kapott a Nemzetőrség felállítására. Így vette fel a milícia a nemzetőrség nevet*”.

Amikor tehát az önálló milícia szervezése – egy időre legalábbis – kudarcba fulladt, egyszerűen átsorolták a tagokat a nemzetőrségekbe, amelyek éppen ezekben a napokban (október 30-a körül) kezdtek nagyobb számban megalakulni.²²

Az irat arról is tudósít, hogy a VI. kerületi kiegészítő parancsnok „*Kopácsi rendőr ezredestől Halas ezredes közbenjárására*” kapott nemzetőr igazolványokat, melyeket „*a [hadkiegészítő parancsnokság] személyi állomány[a] között osztott ki*”.

A jelentésből a továbbiakban arról is értesülünk, hogy „*Miseta százados [a VI. kerületi kiegészítő parancsnok] november 3-án utasítást adott a Nemzetőrség felosztatására, mert attól tartott, hogy az ott lévő »forrófejű fiatalok« felveszik a harcot a szovjet csapatokkal és akkor az ott tartózkodó megbízható személyek is kárt szenvedhetnek*”.

Horváth Miklós más forrásokból szintén arra a következtetésre jutott, hogy a munkásosztatok jó része integrálódott a nemzetőrségbe. A

²² A nemzetőrség megalakulásának körülményeit lásd HORVÁTH 2003: 290-310.

hadtörténész a *Magyar Nemzet* 1956. október 31-i számát idézi, amelynek egyik cikke értelmében a kispesti kiegészítő parancsnokság állománya ekkorra már a nemzetőrség integráns részét képezte.²³

A IV. kerületi kiegészítő parancsnokság jelentése is a nemzetőrség felsőbb utasításra történő megszervezéséről számol be. A dokumentum tanúsága szerint „1956. október 31-én a Főv[árosi] Kieg[észítő] P[arancsno]któl [Halas Lajos ezredestől] kapott parancs alapján a Kieg[észítő] P[arancsno]k november 1-[jé]re a V[ezér]k[ar]hoz ment eligazításra, melyet Király Béla v[ezér]őr[na]gy tervezett megtartani. Király v[ezér]őr[na]gy elfoglaltsága miatt az eligazítást Halas ez[re]d[e]s elvtárs tartotta meg, melynek a lényege az volt, hogy minden kerületben a Kieg[észítő] P[arancsnok]ságok szervezzék meg a nemzetőrséget. Halas ez[re]d[e]s elvtárs eligazításában figyelmeztetett arra, hogy ez a nemzetőrség olyan legyen, amely a mi kezünkben nemzetőrség és nem a kommunisták ellen irányul, de a nemzetőrség megszervezését is a »nemzeti bizottság«-gal kell megbeszélni”.

A jelentés a kiegészítő parancsnok és a nemzeti bizottság tárgyalására is kitér, ahol a parancsnok a kapott utasítás értelmében a nemzetőrség felállításának feltételül szabta, hogy „megbízható, a társadalomhoz hű elvtársak legyenek bevéve a nemzetőrségbe”. A feltétel miatt „a tárgyaláson ellentétek adódtak”, mivel a bizottság tagjai „a kommunisták kizárásával akarták megszervezni” a nemzetőr egységet, majd „később aztán belementek, hogy a Kieg[észítő] P[arancsnok]ság javasolja a vezető személyeket, de a tagságot közös bizottság választja ki”. A jelentés hozzáfűzi még, hogy a „megegyezés alapján a szervezés megkezdődött”, amelynek november 4-én szakadt vége.

²³ HORVÁTH 2003: 279.

Az iratokból azt is megtudhatjuk, hogyan használhatták a kiegészítő emberei a fenti módon szerzett vezető szerepüket. VIII. kerületi kiegészítő parancsnokság beszámolója szerint október 31 – november 1-jén a *„nemzetőrök foglalkoztatása abban állt, hogy állandóan szervezték őket, azaz arra irányult a munka, hogy lehetőleg távol kell tartani őket a kinti megmozdulásoktól”*. A jelentés értékelése szerint ez a törekvés részben sikerrel járt. A nemzetőrség szervezése egyébként igen sajátosan alakult a kerületben. A jelentkezők összetételét a jelentés készítői úgy értékelték, hogy az a *„nemzetőrnek álcázott ávh-tól huligánokig terjedt”*. A kiegészítő parancsnokság tisztjeinek törekvése arra irányult, hogy *„előbb ők foglalkozzanak az emberekkel és az őáltaluk megfelelőnek talált emberek részére adják ki az ideiglenes [...] nemzetőr igazolványokat”*, azonban erőfeszítéseiket egy *„volt horthysta tiszt”* megghiúsította.

Szintén a VIII. kerületre vonatkozóan, egy a kerületi kapitányság két rendőrét érintő per egyik vádlottja vallomásában a kerületi nemzetőröket úgy jellemezte, hogy *„összetételüket nézve voltak BSZKRT-sok²⁴, néhány munkás, főleg azonban kétes múltú egyének”*. Sajátos megfogalmazásban bár, de kísértetiesen hasonlít ez a fentebb idézett jellemzésre, ahol a nemzetőrök hovatartozását a politikai palettán elfoglalt helyük, a hatalomhoz való viszonyuk szerint sorolták kategóriákba. A beszkártosok ebben a megvilágításban a megbízható emberek szinonimájaként szerepeltek. Felettébb valószínűtlen, hogy ez minden közlekedési alkalmazottra igaz lett volna, hiszen sokukat később perbe is fogták a forradalomban való részvételért. Sokkal inkább elképzelhető, hogy a fogalom nemzetőrök egymástól való megkülönböztetésére szolgált.

²⁴ Beszkártosok: budapesti közlekedési alkalmazottak. Az elnevezés a Budapest Székesfőváros Közlekedési Részvénytársaság (BSzKRT), a BKV 1922-től 1949-ig fennálló elődjének rövidítéséből maradt fenn.

Kahler Frigyes és M. Kiss Sándor, valamint Horváth Miklós is közli azt az összesítést,²⁵ amelynek tanúsága szerint még november 1-jén is számon tartották, hogy a nemzetőrségen belül kerületenként milyen arányban vesznek részt a – munkásmilíciákat szervező – kiegészítő parancsnokságok által behívott tartalékos tisztek. A VI. kerületi nemzetőrségbe az irat szerint például 20-30 főt delegált a kiegészítő parancsnokság. A dokumentum tehát megerősíti a VI. kerületi kiegészítő parancsnokság jelentését a csekély létszámra vonatkozóan, illetve az abban szereplő frappáns megfogalmazást is: a milícia október utolsó napjaiban felvette a nemzetőrség nevet. Minden bizonnyal felsőbb utasítást követve, más kerületekben is így történt.

²⁵ HL 1956-os gyűjtemény 1. ö. e. 27-37. A harckiképzési csoportfőnökség jelentése. Idézi KAHLER Frigyes – M. KISS Sándor: *Kinek a forradalma?* Budapest (Püski - Kortárs) 1997. 138-139. és HORVÁTH 2003: 279-280.

Cseh Géza
A Kádár-kormány Szolnokon

Az 1989-90-ben végbement rendszerváltás óta számtalan kötet és tanulmány jelent meg az 1956-os forradalomról, ám a külföldi források hozzáférhetetlensége, a résztvevők halála, vagy szándékos hallgatásba merülése miatt még a legfontosabb események körül is sok a fehér folt és az ismeretlen epizód. Ezek közé tartozik a Kádár-kormány Szolnokon töltött napjainak hiteles története, melynek részletes feltárásával a történettudomány mindmáig adós maradt. Noha a kulcsfontosságú orosz források közül a titkosnak számító KGB-iratok és katonai dokumentumok valószínűleg még sokáig zároltak lesznek, a szolnoki levéltári és hírlapanyag, a sajtóban és a helytörténeti feldolgozásokban publikált, továbbá kéziratban fennmaradt visszaemlékezések lehetővé teszik a sorsdöntő napok históriájának vázlatos megírását. A helytörténeti kiadványokban közölt ismertetések és adatok nem kerültek be igazán a köztudatba, és ami sajnos, nemcsak az 1956-os forradalom vonatkozásában, hanem a magyarországi történetírásra általában jellemző, a szakma legkiválóbb képviselői helytörténeti publikációkra, helyi levéltári és sajtóforrásokra alig támaszkodnak. Pedig a szolnoki események megismerésével az 1956-os forradalom leverésének több részkérdésére választ kaphatunk.

Mikor és miért éppen ebbe, az akkortájt még alig 40 ezres lélekszámú vidéki városba érkezett Kádár János és kormányának néhány tagja? Mikor és miért innen sugározták rádión az új kormány felhívását és közleményeit? Kik és milyen szándékkal jelentették meg a városban közel egy héten át, részben a Népszabadsággal párhuzamosan a Szabad Nép pártlapot? Volt-e Magyarországon a Kádár-kormányon kívül más, hatalmi ambíciókkal fellépő és esetleges szovjet támogatással bíró csoport?

A rendszerváltás előtt Szolnokon gyakran lehetett hallani a vélekedést, miszerint Kádár azért jött ide híveivel Budapestről (!), mert ebben a városban tudott az „ellenforradalom” a legkevésbé teret hódítani, és a viszonylagos nyugalom kedvező körülményeket biztosított a kormányalakításhoz. 1989-ben aztán egy csapásra kiderült, hogy az egészből csupán a nyugalom volt

igaz. Kádár nem Pestről, hanem Moszkvából érkezett, nem november 3-án, hanem 4-én, és elsősorban azért éppen Szolnokra, mert itt működött a szovjet hadsereg hadműveleti központja és november 2-től itt tartózkodott Konyev marsall, a Varsói Szerződés Egyesített Fegyveres Erőinek főparancsnoka.

Konyev már ekkor, két nappal a szovjet támadás megindítása előtt magához rendelte Lascsenko altábornagyot, a Magyarországon állomásozó Különleges Hadtest parancsnokát Tökölről, továbbá Babadzsanjan és Mamszurov altábornagyot, a 8. és 38. szovjet hadsereg parancsnokait, hogy a Forgószél hadművelettel kapcsolatos feladatokat személyesen közölje velük. A két hadsereg-parancsnok helikopterrel, a Különleges Hadtest parancsnoka páncélozott harci járművel érkezett Szolnokra.²⁶

A Kádár- kormány Szolnokra településére vonatkozó kérdés részben így is megválaszolatlan marad. Miért éppen ezt az alföldi várost jelölték ki a hadműveletek irányításának színhelyéül és egyúttal ideiglenes politikai központnak Moszkvában? Miért nem Debrecenben alakult meg az új rezsim, ahol ugyancsak válságos időkben, már kétszer is működött kormány a múltban? Szolnok csupán 100 km-re esik Budapesttől, a földrajzi közelség azonban nem lehetett kizárólagos szempont, hiszen légi úton Debrecenből hamarabb a fővárosba érhettek volna a Kádár-kormány tagjai, mint harcokcsikkal Szolnokról. A debreceni katonai repülőtér szovjet, a szolnoki magyar kézben volt. Ezen kívül még három magyar laktanya működött a Tisza-parti megyeszékhelyen, míg a szovjet hadsereg csupán egy gépesített ezredet állomásoztatott itt, két laktanyában elosztva. Így a katonai szempontok inkább Szolnok ellen, mint mellett szóltak. Elvileg a tököli szovjet bázison is leszállhatott volna Kádár és Münnich. Az új kormány több tagját egyébként is oda vitték Budapestről a szovjet biztonságiak. Őket mégis inkább Szolnokra hozták néhány megbízhatónak számító katonai vezetővel és pártfunkcionáriussal együtt.

A hely kiválasztásban elsősorban gyakorlati szempontok és az idő szűkössége döntött. Feltételezhető azonban, hogy egy főbb vonalaiban előre kidolgozott vészforgatókönyv, valamiféle, politikai válság idejére előkészített tervszerint intézkedtek a szovjet döntéshozók. Kiemelkedően fontos tényező

²⁶ GYÖRKEI Jenő – HORVÁTH Miklós: *Szovjet katonai intervenció 1956*. Budapest (Argumentum) 1996. 184.

lehetett, hogy Szolnokon a Laki-hegyi adótoronnyal azonos teljesítményű, 135 kW-os rádióadó üzemelt korszerű stúdióval. Négy, egyenként 15 kW teljesítményű, rövidhullámú torony is működött a besenyszögi országút mellett, a rádióállomáson. Ezeken ún. Béke-műsort sugároztak angol, német, francia, olasz, török, görög és arab nyelven, amelyet a Szovjetunióban szerkesztettek. A Béke-műsort éjjelenként a 135 kW-os, középhullámú nagyadón is közvetítették. Mivel a szolnoki rádióállomás afféle „szocialista Szabad Európa” szerepet töltött be, a város kulcsfontosságú jelentőséggel bírt a nemzetközi propagandában.²⁷ A stúdió alig egy évvel a forradalom kitörése előtt épült fel a Kolozsvári utcában, az 1949-ben létesített rádióállomást pedig folyamatosan fejlesztették. A szolnoki nagyadót 1956 elején a lakihegyi állomás gyakori vihkáraira hivatkozva, áthangolhatóvá tették a Petőfi hullámsávjáról a Kossuth Rádió frekvenciájára.²⁸ A szovjet politikai és katonai vezetés bizonyára számolt azzal, hogy egy budapesti tömegmegmozdulás esetén a lakihegyi adó átmenetileg használhatatlanná válik, de a szolnoki rádió fontosságával a Hegedűs- és a Nagy Imre-kormány is tisztában volt. Varga Viktória bemondónő visszaemlékezése szerint a szolnoki rádióállomáson már október 22-én utasítást kaptak a fővárosból, hogy készüljenek fel a Kossuth sugárzására. Október 23-án este újabb üzenet érkezett Szolnokra, mely szerint valószínűleg a műsort is itt kell szerkeszteni, mivel a Bródy Sándor utcai stúdiót súlyos károk érték. Ám erre mégsem került sor, ugyanis másnap a parlamentben ideiglenes stúdiót rendeztek be.²⁹ Dr. Fazekas Zoltán, a Szolnok Megyei Forradalmi Munkástanács egykori tagja, visszaemlékezésében megemlítette, hogy Nagy Imre október 31-én, vagy november 1-jén személyesen üzent telefonon Szolnokra, és kérte, hogy

²⁷ Sajnos nincs adatunk arról, hogy a forradalom időszakában és közvetlenül a Kádár-kormány megalakulása után a rövid hullámú adókon folyt-e sugárzás Szolnokról, de a Béke-műsor közvetítését valószínűleg hosszabb ideig szüneteltették.

²⁸ 1956 márciusában a másik vidéki nagyadót, a balatonszabadi rádiótoronyt is alkalmassá tették a Kossuth közvetítésére. Itt azonban nem működött műsorszerkesztésre alkalmas stúdió.

²⁹ CSEH Géza: *A Damjanich Rádió hullámhosszán. Szolnok – 1956.* (Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár Közleményei 5.) Szolnok (Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár) 2003. 23-24. [továbbiakban: CSEH 2003]

minden körülmények között biztosítsák a kormány részére a rádióadó használatát.³⁰

November 4-én hajnalban a Kádár-kormány felhívását mégsem innen, hanem Ungvárról sugározták először. A szolnoki stúdiót és a rádióállomást 4:30-kor elfoglalták a szovjet csapatok, de korántsem azért, hogy az új kormány megalakulását innen jelentsék be, hanem, hogy a Nagy Imre-kormány, vagy a Szolnok Megyei Forradalmi Munkástanács közleményeit ne sugározzák. A délutáni órákban a szolnoki vezetékes rádió magnófelvételtől már közvetítették ugyan a Kádár-kormány felhívását, ám a nagyadó átállítása a Kossuth frekvenciájára hosszabb időt vett igénybe és csak este 22 óra után került az adás az éterbe. Ezután azonban november 8-ig Szolnokról közvetítették, és itt is szerkesztették a műsort.³¹

November 4-én hajnalban az ungvári adó a szolnoki 0,4 kW teljesítményű kisadó hullámhosszán sugározta a kormány felhívását. A kisadó a napi félórás helyi műsor szórását és a Petőfi műsor relézését végezte, s erre éppen a túlságosan erős 135 kW-os torony miatt volt szükség. Ugyanis Szolnokon a Petőfi műsorát nem lehetett másképpen hallgatni. Ám most szinte „megtáltosodott” a kisadó, és a szolnoki hullámhosszon Kárpátaljáról, továbbá mozgó katonai adókról közvetített műsort még a Bajorországba telepített lehallgatóállomáson is magnószalagra vehették, amire a szolnoki 0,4 kW-os adó esetében korábban nem volt példa.³² A rádió jelentősége a XX. század közepén már jóval felülmúlta az írott sajtóét, hiszen újságokat háborús körülmények között nem lehetett az egész országban akadálytalanul terjeszteni. A rádiót pedig szinte mindenki hallgatta, ezért elsődleges szempontnak számított, hogy ki birtokolja a nagy hatósugarú adóállomásokat.

³⁰ Dr. Fazekas Zoltán visszaemlékezése. Készítette: Ferenczy Erika. 1991. 1956-os Intézet Oral History Archivuma 282/1-2. sz. 204-212. Fazekas állítását egykorú dokumentumok nem igazolják.

³¹ CSEH 2003: 23-24. A Kádár-kormány felhívását és Kádár beszédét tartalmazó két magnószalagot, egy jó és egy rossz minőségű felvételt 1962-ben a stúdió udvarán elégették. A megsemmisítést egy Budapestről érkezett bizottság jelenlétében hajtották végre.; TISZAI Lajos: Rideg tények – avagy mese tankkal. Az 1956. november 4-ei rádióadások titkai. In: *Nagyalföld* 1992. október 22. 4-6.

³² November 4-én, valamikor a nap folyamán valószínűleg a balatonszabadi 135 kW-os tornyot is működtetni kezdték a szovjet műszaki tisztek és innen is sugározták a kormány felhívását.

A szolnoki repülőtér kifutópályájának déli végét a szovjet harckocsik már november 2-án lezárták és még ugyanezen a napon az egész várost bekerítették a szovjet alakulatok. Szathmári József százados, a légvédelmi tüzérlaktanya parancsnoka kirendelt ugyan néhány légvédelmi ágyút az országutak bevezető szakaszaihoz, és ágyúkat állítottak fel a repülőtér körül is, de, amikor Kablay Lajos alezredessel, a szolnoki helyőrség parancsnokával felmérték, hogy mekkora túlerővel állnak szemben, a védelmi tervről lemondtak és az ütegeket visszavonatták a laktanyába.³³ 1956. november 4-én hajnali 4 óra 25 perckor a szolnoki Thököly úton lévő két magyar laktanyát tűz alá vették a szovjet harckocsik. A kilőtt négy romboló gránát közül az egyik a parancsnoki épület bejáratát találta el. A fegyverhasználat következtében Tóth Mihály 21 éves honvéd és Vajda László 22 éves tüzér-tiszthelyettes sorhallgató halálos has-, illetve tüdőlövést kapott. Rajtuk kívül még négyen sérültek meg a laktanyákban a katonák közül. Szathmári József parancsnok élete kockáztatásával, feltartott kezekkel a szovjet tankokhoz futott és a parancsnokot a tüzelés beszüntetésére kérte.³⁴

Kádár János, Münnich Ferenc, Kossa István, és a velük együtt utazó Bata István, a reggeli öt-hat órai indulási idővel számolva, a kárpátaljai leszállást is figyelembe véve, leghamarabb a déli órákban érkezhettek meg Szolnokra.³⁵ Délután azonban már mindenképpen itt voltak. A rendszerváltás időszakában még élt olyan szemtanú, aki november 3-án, éjjel ¾ 11-kor állítólag látta Kádárt és Münnichet a Városmajor úti szovjet laktanyában, ami azonban teljes képtelenség, hiszen a magyar pártvezetők csak másnap hajnalban indultak útnak Moszkvából.³⁶ November 4-én délután 16-17 óra körül

³³ Hadtörténelmi Levéltár XI. 22/a. B. 716/1957. Kablay Lajos és társainak pere.

³⁴ TISZAI Lajos: Egyedül a tankok tüzeiben. *Új Néplap* 1990. október 12. 3. Szathmárit a védelmi tervért később másfél év börtönbüntetésre ítélték. Önfeláldozó magatartását csak a rendszerváltás után ismerték el posztumusz előléptetésével és lakóházán emléktábla elhelyezésével.

³⁵ VJACSESZLAV, Szereda – RAINER M. János (szerk.): *Döntés a Kremlben. A szovjet pártelnökség vitái Magyarországról*. Budapest (1956-os Intézet - Argumentum) 1996. 90. Az indulás időpontját a Malin-feljegyzések szerint magyar idő szerint 0-1 órára módosíthatták, de még ebben az esetben sem érkezhettek meg Kádár Magyarországra a kormányfelhívás első sugárzása előtt.

³⁶ Szekeres Lászlónak, a városi pártbizottság egykori másodtitkárának a *Magyar Hírlap* 1989. november 4-ei számában [FRANKA Tibor: Gávárit Szolnok. Melléklet 1. oldal.] közölt

Kálmán Istvánt, a Szolnok Megyei Pártbizottság első titkárát a szovjet katonák gépkocsival a József Attila úti laktanyába vitték, ahol Kádár János fogadta, és megkérdezte tőle, hogy hajlandó-e az új kormányt támogatni. Kálmán azonnal igent mondott, igaz, nem is lehetett más választása, noha október 26-án a szolnoki értelmiségiek tanácsára éppen ő kezdeményezte a forradalmi munkástanács megalakulását Szolnokon.³⁷ Kádár János Kálmán István kíséretében november 4-én, a kora esti órákban felkereste a megyei pártbizottság épületét. Előbb Kálmánnal és Szekeres Lászlóval, a városi pártbizottság másodtitkárával rövid megbeszélést tartott, majd a berendelt 15-20 funkcionáriust és pártbizottsági alkalmazottat tájékoztatta a kialakult helyzetről. Elmondta, hogy miért szakított a Nagy Imre-kormánnyal és miért kérte a szovjet csapatok beavatkozását. Kádár, aki előbb a helyi vezetőkkel állítólag egy-két stampedli pálinkát is elfogyasztott, az oldott légkörű összejövetelen arról beszélt, amire moszkvai megbízói utasították. Miskolcon harcoló, idegen állambeli fasiszta tisztekről, és a vöröskeresztes szállítmányokkal érkező, lázító elemekről tett említést, noha állításai képtelenségével bizonyára tisztában volt. Kádár szürke öltönyt, szürke kalapot, fehér inget, bordó nyakkendőt viselt. Jókedvű és bizakodó hangulatban volt, mégis rendkívül fáradtnak látszott.³⁸ Szántó István nyugalmazott rendőrezredes visszaemlékezése szerint november 4-én délután

visszaemlékezése szerint 1956. november 3-én éjjel ¾ 11-kor Kádár és Münnich a Városmajor úti szovjet laktanyában hivatalosan bejelentette a kormány megalakulását. Szekeres szerint az eseményen a szolnoki helyi pártvezetőkön kívül kb. negyven szovjet főtiszt és tábornok, továbbá Mikoján, Szuszlov, Andropov és Brezsnyev is jelen volt. A másodtitkár állítása teljes képtelenséget tükröz, hiszen Kádár és Münnich ekkor még Moszkvában tartózkodott.

³⁷ Kálmán István 1956. november 3-ig aktívan részt vett a forradalom helyi eseményeiben. Mivel november 4-én támogatást ígért Kádárnak, és később a megtorlás irányításában is részt vállalt, 1957 nyarán „csupán” leváltották első titkári tisztségéből és még a bírósági eljárást is elkerülte. Összehasonlításképpen említjük meg, hogy Földvári Rudolfot, a Borsod megyei pártbizottság első titkárát, aki ugyancsak a forradalom mellé állt, 15 évi börtönbüntetésre ítélte a népbíróság.

³⁸ *A Nép Lapja* 1956. november 5. 1.; *Szabad Nép* 1956. november 6. 2. (Andics Erzsébet és Berei Andor szerkesztésével 1956. november 6-11. között Szolnokon megjelent a *Szabad Nép*. November 8-tól Budapesten a *Népszabadság*ot is újra kiadták, ezért néhány napig két országos pártlap létezett Magyarországon. A szektás színezetű szolnoki *Szabad Népet* a Kádár-kormány rövidesen betiltatta.) A pártbizottságon megjelent helyi funkcionáriusok közül egyesek szerint jóval később, este 8 óra után érkezett meg Kádár János a laktanyából, és csupán éjfél felé távozott a pártházból. Állítólag azzal búcsúzott el, hogy most Budapestre utazik.

a fegyveres erők minisztere – bizonyára Münnich Ferenc – a BM Szolnok Megyei Főosztályán tartott eligazítást.³⁹

Kádár Jánost a József Attila úti szovjet laktanyában, a régi honvédkaszárnnyában szállásolták el. A megyei tanács épületében azonban, ahol 1975 őszén az MSZMP újjáalakulásának és a Forradalmi Munkás–Paraszt Kormány megalakulásának emlékére jókora márványtáblát helyeztek el,⁴⁰ 1956 őszén valószínűleg nem járt. Az emléktábla felirata Kádár 1969. október 30-án a szolnoki MÁV Járműjavítóban elmondott beszédéből idézett rövid részletet, amelyben az MSZMP KB első titkára a szolnoki kormányalakulásról tett említést. Ő azonban csupán a városra utalt a beszédben, a megyei tanács épületéről nem szólt.⁴¹ A sors ironiája, hogy az 1990-ben eltávolított tábla a Damjanich Múzeum raktárába, a kiürített Városmajor úti szovjet laktanyaépületbe került. Éppen oda, ahonnan 1956. november 4-én hajnalban a „Mennydörgés” (Grom) jelszó elhangzott, amire az egész országban megkezdődött a „Forgósél” (Vihr) hadművelet. Ebből a laktanyából irányította Leljusenko vezérezredes, a Leningrádi Fronton és Berlin előtt vívott tankcsaták veteránja az 1956-os magyar forradalmat eltipró harcoksi támadást, és állítólag itt tartózkodott Malinyin hadseregtábornok is, aki Tökölről a Maléter Pál vezette magyar kormányküldöttség letartóztatása után nem sokkal Szolnokra repült. Bár a jelszót személyesen Konyev marsall, a Varsói Szerződés egyesített fegyveres erői főparancsnokának rendelkezésére adták ki, ő maga inkább katonai és politikai egyeztető szerepet töltött be, s a hadműveletek irányítását törzskarára bízta. Konyev, Mikoján és Brezsnyev – ez utóbbi két politikus Kádárral együtt jött

³⁹ Szántó István visszaemlékezése. *A rendőrség 25 éves Szolnok megyei történetére vonatkozó iratgyűjtemény*. 10. Szerző nélkül. Kézirat. 1969. JNSZML XXXV. Pártarchívumi gyűjtemények.

⁴⁰ Az emléktáblát a megyei tanács épületének lépcsőfeljárójában 1975. november 4-én, Szolnok város fennállásának 900. évfordulója alkalmából rendezett ünnepségsorozat keretében leplezték le.

1990-ig a szolnoki rádió stúdiójának épületén is volt egy emléktábla, mely szerint az épületből sugározták a Kádár-kormány felhívását. Az eltávolított táblát néhány évvel később, különös ötlettől vezérelve Abádszalókra vitték és a Parti Rádió falán helyezték el.

⁴¹ Kádár közel kétórás beszédének rövidített hangfelvétele megtalálható a Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltárban. Az 1956-os szolnoki kormányalakulásról ekkor, 1969-ben beszélt először a nagy nyilvánosság előtt, ám ekkor is csupán általánosságokat fogalmazott meg és konkrét adatokat nem említett.

Moszkvából – a József Attila úti laktanyában tartózkodott, noha a fennmaradt visszaemlékezések szerint egyesek a Városmajor úti szovjet katonai bázison (akkor Vöröscsillag út) is látták őket.⁴² Kádár november 5-én Dancsi Józsefet, a Szolnok Megyei Forradalmi Munkástanács elnökét és Kablay Lajos helyőrség-parancsnokot is magához rendelte a József Attila úti laktanyába. Mindkettőjüktől támogatásukat kérte és elismerően nyilatkozott tevékenységükről. Ennek ellenére Dancsit később nyolc évi börtönbüntetésre ítélte a népbíróság, Kablay alezredest pedig közel egy éves vizsgálati fogság után eltávolították a hadseregből.⁴³

A megyei tanács épülete a forradalom leverésében mégis betöltött némi szerepet. Ugyanis 1956. november 5-én különös társaság érkezett Szolnokra, melynek tagjai, Andics Erzsébet, Berei Andor, Egri Gyula, Friss István, Hidas István és Vég Béla a megyeházán megalakították a Kádár-kormány tájékoztatási csoportját. Friss István Kárpátaljáról jött, ahová néhány nappal korábban menekült, míg a többiek a tőköli szovjet támaszpontból szállították ide. Ezekben a napokban Tököl, Szolnok és Kárpátalja között valóságos légihíd működött, s az útvonalon folyamatosan közlekedtek a szovjet tábornokok és magyar funkcionáriusok szállító repülőgépek és helikopterek. Az Andics–Berei-csoport tagjai a Szolnokról sugárzott Kossuth rádióműsor ellenőrzését és az itt megjelentetett Szabad Nép szerkesztését végezték. Apró Antal és Marosán György, a kormány Tökölről érkezett két minisztere ugyancsak irodát kapott a megyeházán, sőt Aprót családjával, feleségével és gyermekeivel együtt az épületben szállásolták el. Állítólag kormányülést is tartottak itt a miniszterek, ám ezen Kádár nem vett részt. A megyei tanács épületét november 4-én még szovjet katonák, a következő naptól már a Kilián Repülőtisztiskola hallgatóiból és a tiszthelyettes növendékekből alakított század őrizte. A szolnoki pártfunkcionáriusok visszaemlékezése szerint Kiss Károly és Horváth Imre, a Kádár-kormány külügyminisztere is Szolnokon tartózkodott, Dögei Imre földművelésügyi minisztert azonban egyikük sem látta a városban. A november 4-ei pártbizottsági látogatásra volt, aki úgy emlékezett, hogy Kádár János Horváth Imre társaságában érkezett oda a szovjet laktanyából, de akadt

⁴² JNSZML XXXV. 61. fond, I. fondcsoport, 1956. 5. ő. e.

⁴³ Hadtörténelmi Levéltár XI. 22/a. B. 716/1957.; Pest Megyei Levéltár XXV. 2/b. B. 1912/1957.; KAPOSVÁRI Gyula: Igyekeztem mindig ember maradni. *Vasárnap* 1991. november 3. 16.

olyan is, aki Erdélyi Károlyt, a Szovjetunióból október végén hazaküldött, türkevei származású diplomatát látta Kádár oldalán.⁴⁴ Az új kormány tagjai közül legfeljebb heten – Kádár János, Münnich Ferenc, Apró Antal, Kiss Károly, Kossa István, Marosán György és esetleg Horváth Imre – tartózkodtak rövidebb ideig a Tisza-parti városban. Kádár János 1956. november 5-én bizonyára még a szolnoki szovjet laktanyában állíthatta össze az MSZMP Ideiglenes Központi Bizottságának felhívását, amelynek fogalmazványát jóváhagyásra azon nyomban elküldte Moszkvába, az SZKP Elnökségének. Kádár az egyébként még nem létező Központi Bizottság nevében kifejtette, hogy szakítani kell a Rákosi-klikk káros politikájával és állást foglalt a párt nevének megváltoztatása mellett.⁴⁵

Az Andics–Berei házaspárt körülvevő kis csoportot többen afféle tartalécsapatnak, egyesek árnyékkormánynak tekintették Szolnok megyében. Erre elsősorban ők maguk adtak alapot célzatos és sejtelmes kijelentéseikkel. Filep István gimnáziumi tanárnak, az 1956-os Karcagi Híradó szerkesztőjének memoárjában olvashatjuk, hogy november 8-án Andics Erzsébet és Berei Andor közölték vele a szolnoki megyeházán berendezett főszerkesztői irodájukban: *„voltaképpen ők a kormány, de még nem vették át a hatalmat. A Kádár-kormány csak ideiglenes megoldás... Az egyébként nem biztos, hogy Rákosi elvtárs hazajön.”*⁴⁶ Továbbá utasították Filepet, hogy mindenről írhat a karcagi lapban, csak arról nem, ami az elmúlt napokban történt. Közölni kell a Kádár-kormány nyilatkozatát, buzdítani kell

⁴⁴ JNSZML XXXV. 61. fond, I. fondcsoport, 1956. 5. ö. e. 1956. október 28-29-én két repülőgéppel Szolnokra érkezett a Szovjetunióból a magyar pártfunkcionáriusok, diplomaták és pártosztályvezetők csoportja. Esetleges politikai szerepük a forradalom leverésében és a kommunista rendszer konszolidálásában mindmáig tisztázatlan. Erdélyi Károly is közéjük tartozott, aki 1956. november 4-e után Kádár János személyi titkára, tolmácsa lett. Kádár állítólag szinte fiaként szerette. Erdélyi 1971 januárjában, 43 éves korában rejtélyes körülmények között hunyt el. Öngyilkosságot követett el, ám a lövés irányából többen idegenkezűsége következtettek. Nekrológ is csak közel két hónappal később jelent meg róla a Népszabadságban. Halála előtt a Központi Bizottság külügyi osztályvezetője volt. *Népszabadság* 1971. március 20. 5.; DOLECSKÓ Kornélia: Az Erdélyi-rejtély. *Ország-Világ* 1991. november 27. 8-10.

⁴⁵ A felhívás tartalmát és jelentőségét nem kívánjuk elemezni, mivel erre Rainer M. János részletesen kitért a Malin-feljegyzések értelmezésekor. VJACESZLAV, Szereda – RAINER M. János (szerk.): *Döntés a Kremlben. A szovjet pártelnökség vitái Magyarországról*. Budapest (1956-os Intézet - Argumentum) 1996. 151-152.

⁴⁶ FILEP István: *Karcag 1956*. Karcag (Karcag Város Önkormányzata) 1997. 75-76.

a tévesz-dolgozókat, hogy szántsanak, vessenek, mert ősz van. Mindenkit, az összes leváltott funkcionáriust vissza kell helyezni állásába. A szovjet csapatok – melyeket egyébként ők hívtak be – törvényesen avatkoztak be, és leverik az ellenforradalmat.

Andics, Berei, Egri, Hidas és Vég, továbbá Kovács István neve Horváth Imre külügyminiszter november 3-án este, a Kremlben készített feljegyzésében is előfordul, mégpedig igencsak érdekes felsorolásban, a Kádár-kormány tagjaival párhuzamosan lejegyezve. Huszár Tibor Kádárról írt monográfiája szerint ekkor még valamennyien Munkácson tartózkodtak, és „*vélelmezhetően valakiknek velük is voltak terveik.*”⁴⁷ Az Andics–Berei csoport tagjait Szerov KGB főnök szállíttatta Szolnokra, ám hogy Hruscsov kívánta velük Kádárt zsarolni és feltétlen engedelmességre bírni, vagy az SZKP Központi Bizottsága Elnökségének ortodox tagjai ígértek nekik támogatást, bizonyára még sokáig nyitott kérdés, talán az 1956-os forradalom leverésének egyik legrejtélyesebb részlete marad. Szerov önállóan semmiképpen sem cselekedhetett, nem lehet azonban tudni, hogy kinek az utasítását hajtotta végre, továbbá azt sem, hogy pontosan milyen politikai szándékok rejtettek a KGB vezetőjének kiadott parancsok mögött. Apró Antal valószínűleg közvetíteni akart a Kádár-kormány és az Andics–Berei csoport között. Münnich Ferenc és a szerveződő karhatalom vezetői, Ilku Pál, Uszta Gyula, és Gyurkó Lajos már november 5-én este helikopterrel Budapestre utaztak, s egy nappal később a Kádár-kormány Szolnokon tartózkodó tagjai is elindultak a fővárosba, de Aprót néhányan még később is látták a megyeházán, mivel valószínűleg visszatért, vagy az 1986-ban közölt visszaemlékezésével ellentétben el sem utazott a Tisza-parti városból. Az Andics–Berei csoport, továbbá Piros László, volt belügyminiszter még néhány napig Szolnokon maradt. Szabó József őrnagy, a Kilián Repülőtisztai Iskola iskolaezredének parancsnoka szerint, aki egységével a megyei tanács fegyveres őrzését látta el, Apró Antal november 10-e körül összehívta a Szolnokon maradt funkcionáriusokat, a megyei operatív bizottság tagjait és a fegyveres szervezetek vezetőit. Utasította őket, hogy ezentúl mindent annak szellemében tegyenek, ahogyan a Budapesten törvényesen megalakult

⁴⁷ HUSZÁR Tibor: *Kádár János politikai életrajza 1912-1956. 1. kötet.* Budapest (Szabad Tér - Kossuth) 2001. 343.

Ideiglenes Kormány irányelveinek megfelel. Szabó őrnagy szerint Apró Antal Andicsot, Batát és Janza Károlyt, az ugyancsak itt tartózkodó, másik korábbi honvédelmi minisztert kikapcsolta a vezetői tevékenységből. Egy, állítólag Budapestről érkezett parancs értelmében Szabó őrnagy egysége Szolnokról Aprót és néhány más személyt a Parlamentbe, Andics Erzsébetet és Berei Andort Baross utcai lakásukba, Janza Károlyt pedig rózsadombi otthonába szállította.⁴⁸ A fentiek szerint Apró szerepe a szolnoki ultrabalos csoport felosztatásában kulcsfontosságú volt és ezzel Kádár János előtt bizonyára elévülhetetlen érdemeket szerzett. Kádár a korábbi sztálinista politikusokat elfogadta, amennyiben őt feltétel nélkül támogatták, ám a szembeszegülőket gyorsan eltávolította a hatalomból.

November 12-én Andics és Piros valóban megjelent Budapesten a Parlamentben, de Kádár kérésére hosszabb időre Moszkvába vitték őket, s ezzel esetleges vetélytársait véglegesen kikapcsolta a politikai életből.⁴⁹ Az Andics-Berei-csoporttal kapcsolatosan talán jogosan merül fel a kérdés, hogy a november 4-ei szovjet beavatkozás után lehetett-e a Kádár-kormánynak alternatívája? Valószínűleg igen, ám semmiképpen sem Nagy Imre reformkommunista irányzata, hanem a Szolnokon összegyűlt ultrabalos, szektás funkcionáriusok Hegedűs András, vagy valaki más irányításával. Hatalomra kerülésük esetén a következményeket, különösen a megtorlás vonatkozásában, némi borzongással csak sejteni lehet. Talán Kádár János ellentmondásos személyiségének megítélése szempontjából sem lényegtelen a Szolnokon játszott szerepük, hiszen eszközt jelentethettek a moszkvai vezetés kezében. Keményebb fellépésre lehetett velük kényszeríteni a Kreml politikusai szerint túlságosan engedékeny Kádárt, aki csak jóval később, a szovjet gyeplő lazulásával enyhített fokozatosan a politikai nyomáson, mutatta meg másik arcát, s hozta létre az 1960-as években a „gulyáskommunizmus” fraternizáló⁵⁰ és élhetővé váló Magyarországot.

⁴⁸ JNSZML XXXV. 61. fond, I. fondcsoport, 1956. 5. ő. e.

⁴⁹ Kő András – Nagy J. Lambert (szerk. és kommentárokkal ellátta): A kulcs Szolnokon keresendő. Ismeretlen Kádár-beszédek 1956 novemberéből (2.). *Új Magyarország* 1995. április 8. 12. Szabó József őrnagy visszaemlékezése szerint jóval később, 1956. november 16-án került sor az Andics-Berei-csoport Szolnokon maradt tagjainak Budapestre szállítására. JNSZML. XXXV. fond, I. fondcsoport, 5. ő. e.

⁵⁰ fraternizáló: barátkozó

Az 1956. november 6. és 11. között Szolnokon megjelentetett Szabad Nép kinyomtatott példányait gépkocsin, motorkerékpáron, sőt repülön, helikopteren szállították Budapestre és elsősorban a tiszántúli megyékbe. Sok helyre mégsem juthatott el, hiszen a szovjet csapatok mozgása akadályozta a közúti forgalmat. A szolnoki pártlap mindössze hat számot megért, rövid történetének végét a Népszabadságban, november 11-én megjelent célzott támadás jelezte, amely a budapesti pártvezetőség álláspontját tükrözte. Az *Amiből nem kérünk* című cikk „botcsinálta Szabad Nép”-nek nevezi az Andics–Berei-féle újságot. „Úgy tűnik, látszik, vannak emberek, akiknek az utóbbi napok tragikus eseményei alatt bedugult a fülük, vagy elhomályosult a látásuk... Az egész ország tudja, – ezt adta hírül az MSZMP alapító nyilatkozata is – hogy az új párt központi lapja a Népszabadság... A szolnoki Szabad Nép neve és nem egy cikke a közelmúltra emlékeztet. A szabadságért küzdő magyar nép megvédi a népi hatalmat minden tényleges eredményével együtt, de ebből a múltból nem kér.”⁵¹ – folytatta gondolatmenetét a Népszabadság újságírója.

A szolnoki Szabad Nép számain nem tüntették fel a megjelentetés helyét. A Szolnoki Rádió bemondónői is *Kossuth Rádió Budapest* konferálással olvasták be a Kádár-kormánytól, a megyei pártbizottságtól, és a szovjet főparancsnokságtól kapott híryanagyot. Igaz, egyikük egyszer elvétette, és *Kossuth Rádió Szolnok* bejelentéssel kezdte a műsort.⁵² Ám a Szabad Nép és a Kossuth Rádió közleményeiben a feltűnően sok, Szolnok megyei vonatkozású hír elárulja a lap és a rádióműsor szerkesztésének színhelyét. A nemzetközi híreket a szolnoki rádiósok részben maguk szerezték be más, elsősorban külföldi, magyar nyelvű adók műsorainak lejegyzésével. Az összeállított anyagot azonban az Andics-Berei-féle tájékoztatási csoport sugárzás előtt mindig lektorálta.

Az új kormány tagjai Budapestre érkezésük után jó ideig szinte titkolták, vagy legalábbis nyilvánosan nem emlegették, hogy néhány napig Szolnokon tartózkodtak. Bizonyára szovjet instrukcióra tették ezt, hiszen a Moszkvában

⁵¹ *Népszabadság* 1956. november 11. 3.

⁵² CSEH 2003:21.

fogalmazott *Felhívás a magyar néphez* kiáltványt is *Budapest, 1956. november 4.* keltezéssel látták el. 1966-ban, a Kádár-kormány megalakulásának tizedik évfordulóján, majd a huszadik és a harmincadik évfordulón is ünnepi tanácsulésen emlékeztek meg a szolnoki eseményekről a megyeházán. A hivatalosan terjesztett, ám a valóságtól igencsak távol álló verzió szerint Kádár János és kormányának tagjai már 1956. november 2-án megérkeztek a Tisza-parti városba és 3-án a kormányt is megalakították. Ez persze teljes képtelenség, hiszen Nagy Imre napokig kerestette a Budapestről eltűnt Kádárt, Szolnokon pedig a Nagy Imre-kormányhoz hű katonákból, rendőrökből és egyetemistákból verbuválódott nemzetőrök járőröztek. 1966-ban Apró Antal, 1976-ban Győri Imre, a Központi Bizottság titkára, 1986-ban Berecz János mondott beszédet a megyei tanács épületének dísztermében. Berecz már november 4-ei kormányalakulásról beszélt, és ezzel jóval közelebb járt az igazsághoz, mint ahogyan a korábbi évfordulók szónokai tették.⁵³

A sorsdöntő szolnoki napok történetének rekonstruálását a tanúk emlékezete csak korlátozottan segíti elő. 1989-ig ugyanis nem volt tanácsos a szándékosan elhallgatott és meghamisított múltat nyilvánosan feszegetni. A rendszerváltás után azonban számos interjú jelent meg a helyi sajtóban, s jórészt ezeknek köszönhető, hogy részlegesen feltárhattuk közelmúltunk fontos eseménysorozatát. Sokan állították, sőt ma is állítják, hogy látták Kádárt Szolnokon, sőt már 1956. november 4-e előtt is a legképtelenebb helyeken és helyzetekben, pl. lefüggönyözött (!) szovjet autóbuszban, vagy a szovjet laktanya udvarán leereszkedő helikopterek egyikében. Hallották, hogy Jászberényben, Karcag, vagy éppen Törökszentmiklós környékén rejtőzködött, ám ezeknek a mendemondáknak kevés közül van a valósághoz. Van, aki mindmáig meggyőződéssel állítja, hogy Kádár János két napig Dögei Imre bartapusztai tanyáján tartózkodott, és ide jártak hozzá a szovjet vezetők tárgyalni. Akik azonban a leghitelesebben emlékezhetek volna, a Kádár-kormány tagjaival közvetlen kapcsolatba került, még élő, egykori pártfunkcionáriusok, 1990 után nem nyilatkoztak többé. Félelmük az esetleges politikai támadásoktól sajnos az 1956-os kutatásokat is gátolta és egyoldalúvá tette, hiszen a forradalom leverésének számos részletéről csak ők

⁵³ *Szolnok Megyei Néplap* 1986. november 5. 1.

szolgáltathattak volna adatokat. Hiteles tanúk pedig több mint fél évszázad elteltével már alig vannak...

Kádár egykori miniszterei, Marosán György kivételével, nem írtak memoárjaikban a Tisza-parti városban eltöltött napokról. Apró Antal 1986-ban közölt rövid visszaemlékezése inkább a kódosítást, mint a tényfeltárást szolgálta. Kádár János, az események főszereplője és legfőbb tanúja, pedig kifejezetten elzárkózott az erre irányuló kérdések elől. A kormányalakítás kerek évfordulóin tartott ünnepségekre mindig meghívták, ám ő sohasem jött el. Szinte kerülte Szolnokot, és még a legközelebbi munkatársainak sem beszélt az itteni eseményekről. Tiszai Lajos, szolnoki újságíró emlékezete szerint 1969. október végén, amikor Kádár megjelátogatás keretében két napig Szolnokon tartózkodott, a tiszaligeti KISZ-vezetőképző iskolában rendezett szűk körű vacsora után valamelyik pártfunkcionárius szóba hozta 1956-ot, és megjegyezte: *„Kádár elvtárs mindannyiunknál pontosabban emlékszik mindenre, ami ekkor történt.” Kádár a zsebébe nyúlt, rágyújtott elmaradhatatlan Symphoniájára és csak annyit mondott: „Rég volt az!” Nagy füstcsíkot fújt a levegőbe, és más irányba terelte a beszélgetést: „Mondják, miért ilyen rosszak a magyar cigaretták?”*⁵⁴

⁵⁴ TISZAI Lajos: *Szolnokország*. Szolnok (Szolnok Megyei Jogú Város Önkormányzata) 2001. 131.

Kis József
A borsodi nemzetőrség, 1956

Borsod-Abaúj-Zemplén megye az 1956-os forradalom egyik vidéki központja volt. A forradalmi szervezetek viszonylag korán megalakultak, október 22-én a miskolci egyetemen diákszabvány, október 24-én a miskolci DIMÁVAG-ban⁵⁵ munkástanács (az ország egyik első üzemi munkástanácsa) jött létre, október 25-én pedig megalakult a megyei munkástanács, amely az ország első területi munkástanácsa volt. A forradalom napjaiban a környékbeli megyék küldöttségei gyakorta keresték fel tanácsért a borsodi vezetőket. Ez is motiválhatta őket a miskolci székhelyű Észak- és Keletmagyarországi Nemzeti Tanács létrehozásakor, aminek fő célja a Nagy Imre-kormány egységes támogatása és az egyes megyék munkájának koordinálása volt. Megyénk regionális szerepe később sem csökkent, s ennek hatása megmutatkozott a megtorlás során is. Más megyékhez viszonyítva jóval több, 882 személy került bíróság elé, közülük 17-et kivégeztek.

Borsod-Abaúj-Zemplén megyében a nemzetőrség létrehozását 1956. október 26-ára tehetjük. Megalakulását indokolta, hogy ekkor, különösen a megyeszékhelyen, Miskolcon, de a megye más területein is megbomlott a közrend. Aznap ugyanis a megyei rendőr-főkapitányság épületéből tüzet nyitottak az épület előtt tüntető tömegre. A sortűz 16 halálos áldozatot követelt. A tüntetők elleni fegyverhasználat megváltoztatta a helyzetet, a visszaszivárgó tömeg a felelősök megbüntetését követelte, s nem volt kétséges, hogy sokan saját maguk akarnak ítéletet mondani és egyúttal végrehajtani. A tömegből csoportok váltak ki, lefegyverezték a környező rendőrőrsöket, majd immár fegyveresen tértek vissza a Zsolcai kapuba. Az ormosbányai bányászokkal megerősödött tömeg betörte a kapukat, majd elfoglalta az épületet. Október 26-án a tömeg hat embert lincsel meg, egy államvédelmi százados pedig menekülés közben öngyilkos lett.

A megyei főosztály eleste után a rendőrök és államvédelmiek elmenekültek, amire alapos okuk volt. A városban felfegyverezett csoportok kerestek ávosokat, igazoltattak, házkutatásokat tartottak, újabb lincselés réme fenyegetett.

⁵⁵ DIMÁVAG: Magyar Állami Vas Acél és Gépgyárak Diósgyőri Gyára

Mindezek hatására a hatalom szétesett. Az ÁVH-ellenes közhangulat miatt a Tizeshonvéd utcai és a lillafüredi ÁVH karhatalmi laktanya is azzal fordult a miskolci diákszemélyhez és a honvédséghez, hogy fegyverezzenek le és szabadságolják az állományt. Hasonlóképp járt el a vasgyári rendőrség is. A megyei pártbizottság, a megyei tanács, a megyei rendőr-főkapitányság – bár egyes vezetői igyekeztek a hatalom közelében maradni – megszűnt hatalmi tényezőnek lenni. A nép által október 25-én megválasztott megyei munkástanács vette át a hatalmat. Székhelyét szimbolikusan a megyei tanács épületébe tette át. Felvette a kapcsolatot a fegyveres szervek vezetőivel, így Zombori Sándor honvéd alezredessel (miskolci helyőrség- és hadosztályparancsnok), Csulák János honvéd századossal (a miskolci hadosztály politikai parancsnoka) és Birtalan Mihály őrnaggyal (a MÖHOSZ⁵⁶ megyei parancsnoka), s közösen láttak hozzá a nemzetőrség megszervezéséhez.

Első ránézésre úgy tűnhet, hogy a megyei munkástanács valóban átvette a hatalmat és már a fegyveres erők felett is teljes befolyással rendelkezett. Ez azonban csak a látszat volt. A forradalmi szervezetek szaporodása a „munkáshatalmat” védő, a forradalom céljait ellenző kommunistákat cselekvésre készítette. A párt Központi Vezetőségétől kapott utasítás szerint kezdetben időt próbáltak nyerni, amennyire lehetett késleltették a forradalmi szervezetek létrehozását, és ha már nem lehetett, olyanokat hoztak létre, amelyekben a kommunisták vezetése volt biztosított. Amennyiben a forradalmi szervezetek megalakítása kicsúszott a kezükből, mindent megtettek annak érdekében, hogy saját embereiket juttassák be a munkástanácsokba, a nemzetőrségekbe, sőt megkíséreltek beépülni azok vezetőségébe. Ennek köszönhetően sok – az egypártrendszer megőrzésére törekvő – kommunista került be a forradalmi szervezetekbe. Jelenlétük nemcsak az üzemekben, kisebb intézményekben és hivatalokban mutatható ki, kezdettől részt vettek a területi munkástanácsok, köztük a megyei munkástanács munkájában is. Ilyen személynek tekinthető a megyei munkástanács első elnöke, Rozgonyi Ernő és elnökhelyettese, Jekkel Béla is. Jelentős szerepet töltött be az első megyei munkástanácsban Deme László, a megyei tanács elnökhelyettese, az ő feladata volt a fegyveres szervek munkájának az irányítása. Deme László rendszeresen tájékoztatta a megyei

⁵⁶ MÖHOSZ: Magyar Önkéntes Honvédelmi Szövetség

pártbizottságot a megyei munkástanácson történekekről. A nemzetőrségben belül funkcionáriusokat és más megbízható elvtársakat helyeztek el, köztük olyanokat, akik napokkal később részt vettek az „ellenforradalom” leverésében. Példaként említhetjük Deli István századost, aki november 4-e után elsőként lépett be a pufajkások közé, majd ő volt annak az önkéntesekből álló karhatalmista csoportnak a parancsnoka, amely végrehajtotta az országban az első kivégzést.⁵⁷ Deli később a miskolci munkásőrség parancsnoka lett.⁵⁸

Rozgonyi Ernőnek és Deme Lászlónak köszönhetően a funkcionáriusok munkástanács-igazolványokhoz és fegyverviselési engedélyekhez is hozzájutottak, amelyek birtokában nagyobb biztonságban tudtak közlekedni a városban. Az igazolványokat azonban részben kitöltetlenül, részben aláírás, vagy bélyegző nélkül kapták meg, s ez problémát is okozott. Október 28-án egy feljelentés nyomán forradalom elleni fegyveres szervezkedésre gyanakodva, nemzetőrök lepték el a városi pártbizottság épületét, az ott tanácskozó funkcionáriusokat lefegyverezték (köztük Déri Ernő városi első titkár, Pataki László másodtitkár és Grósz Károlyt, a megyei pártbizottság agitációs és propaganda osztályának a vezetőjét). Bár voltak a munkástanács által kiadott fegyvertartási igazolványaik, azok hiányosan voltak kitöltve, érvényesítve. A pártmunkásoknak gyorsan sikerült rendezni helyzetüket. A nemzetőrök nem vigyáztak rájuk eléggé, szabadon telefonálhattak elvtársaiknak. Ennek eredményeként katonák tartóztatták le a nemzetőröket, s csak másnap reggel engedték őket szabadon.⁵⁹

Október 26-án sapkára tűzött nemzeti színű szalagok jelezték a nemzetőrség létrejöttét. Csontos Mihály alezredes, a városi kiegészítő parancsnokság vezetője a miskolci diáksparlamenttől kért segítséget, s még ezen a napon megtörtént az egyetemisták felfegyverzése a volt ávós laktanyából származó fegyverekkel. Deme László a miskolci Lenin Kohászati

⁵⁷ 1956. december 15-én statáriális eljárás keretében fegyverrejtegetésért Soltész Józsefet és Nagy Andrászt halálra ítélték. Nagy kegyelmet kapott, azonban Soltészt még aznap agyonlőtték a miskolci lőtéren. December 13-án tartóztatták le őket Lillafüred közelében. Az állítólag még kitartó bükki partizánokhoz akartak csatlakozni, szándékukról azonban értesült a rendőrség, így útközben lekapcsolták őket.

⁵⁸ Kis József: *Miskolc. 1956.* Miskolc (Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár) 2006. 205-206., 235-236.

⁵⁹ BAZML XXV. 21. B.1232/1957. Reményi Sándor bírósági vallomása.

Művek munkástanácsától kért megbízható munkásokat, Zombori Sándor pedig a katonai sorállományt bocsátotta rendelkezésére. A Deme által szerzett munkásokat Birtalan Mihály őrnagy szervezte alakulattá.⁶⁰ Megalakult tehát a nemzetőrség, amely háromtagú – katona, egyetemista, munkás – fegyveres csoportokban vigyázott a közrendre. A nemzetőröket megkülönböztetés végett lepecsételt nemzeti színű karszalaggal és igazolvánnyal látták el.

A nemzetőrök bevetésére még aznap sor került. A megyében lévő KÖMI-táborok⁶¹ rabjai kitörést kíséreltek meg, s Szuhakállóról 92 elítéltnak sikerült kiszabadulnia. A megyei munkástanács utasítására honvéd- és nemzetőregységek indultak a rabok felkutatására, s közülük 45-öt még aznap össze is szedtek. A kitört rabok egy része fegyvert is szerzett, másnap hajnalban 17 szökésben lévő elítélt és a katonák között volt egy kisebb tűzváltás, amely halálos áldozattal nem, de súlyos sebesüléssel járt. Október 26-án este az edelényi rabtábor lakói is kitörést kíséreltek meg, ezt azonban a kirendelt honvéd- és nemzetőregységek elfojtották.⁶²

A közbiztonság helyreállítására tett kezdeti intézkedések dacára Miskolcon az utcákat még mindig a tömeg uralta. 1956. október 27-én reggel több százan gyülekeztek a megyei tanács épülete előtt, mert úgy tudták, hogy most kerül sor az ÁVH-s gyilkosok statáriális tárgyalására. Paradox⁶³ módon az épületben a megyei munkástanács épp a közbiztonság nehézségeinek megoldásáról tárgyalt. A megyei munkástanács hasztalan próbálta megnyugtani az embereket, be kellett látnia, hogy engedni kell. Úgy döntöttek, hogy látszat-tárgyalást tartanak, több tanút kihallgatnak, majd napokig húzzák a tárgyalást, míg a lakosság megnyugszik.⁶⁴ Az események azonban kicsúsztak a kezeik közül. A tömeg elsöpörte a kapuőrseget, majd az egyik rendőrt – aki beismerte, hogy valóban lőtt a tömegre – ledobta az

⁶⁰ KUN László: *Az 1956-os ellenforradalom és a konszolidáció Borsod-Abaúj-Zemplén megyében.* (Kandidátusi értekezés) 1974. 164-165.

⁶¹ KÖMI: Közérdekű Munkák Igazgatósága

⁶² HL 1956-os gyűjtemény. 4. ö. e. 5. honi légvédelmi tüzér ezred (Miskolc) 1957. január 4-i jelentése; KIS József: *Az 1956-os forradalom Edelényben.* In: G. JAKÓ Mariann - VERES László - VIGA Gyula (szerk.): *Levéltári Évkönyv XIV.* Miskolc (Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár - Herman Ottó Múzeum) 2006. 291-292.

⁶³ paradox: önmagának látszólagosan ellentmondó, furcsa

⁶⁴ BAZML XXXV. 1. f. 2/41. ö. e. Rozgonyi Ernő rendőrségi tanúkihallgatása. 1957. március 11.

erkélyről. Ott a már-már élettelen férfit megrohanták az emberek, súlyosan bántalmazták, majd a jóformán alaktalanra vert testet az előző napi akasztások színhelyére vonszolták és felakasztották.

Az események hatására a megyei munkástanács szétesett, Rozgonyi Ernő elnök és Jekkel Béla elnökhelyettes elmenekült, a miskolci diákparlamentet képviselő Horváth Gyula elnökhelyettes lemondott. A rend csupán délután állt helyre az épületben, amikor egy népszerű miskolci színész, Nagy Attila határozott fellépésével elérte, hogy a tömeg szétesoszoljon, majd a megyei munkástanács megmaradt tagjaival hozzálátott a rend helyreállításához. A városban viszont fejtelenség uralkodott, felfegyverkezett emberek járkáltak az utcákon.

Nagy Attiláék a rend fenntartása érdekében szorosabbra fűzték a kapcsolatot a fegyveres szervekkel és az egyetemmel. Tárgyalást folytattak a honvédség vezetőivel, Zombori Sándor alezredessel és Csontos Mihály alezredessel, döntöttek a fegyverek összeszedéséről, a nemzetőrség „ránca szedéséről”, valamint a legfontosabb objektumok őrzéséről. A megbeszélés eredményeként Zombori Sándor reszortfelelősként⁶⁵ kapott megbízást a fegyveres erők vezetésére.⁶⁶ A tárgyalás eredményesnek bizonyult, azonnal lépéseket tettek a lakosság kezébe került fegyverek és az elszökött rabok összeszedéséről. A nemzetőrség szervezését a kiegészítő parancsnokság végezte, a munkástanács felhívása nyomán már október 27-én tömegesen jelentkeztek lakosok a nemzetőrségbe. (A toborzást október 31-én állították le, a nagyszámú jelentkezés miatt a nemzetőrök száma ekkor már meghaladta a szükségeset.)⁶⁷ Székhelyük előbb a megyei tanács épületében, majd a Bocskai laktanyában volt. Intézkedtek a fontosabb, illetve veszélyeztetettebb objektumok őrzéséről is. A laktanyákhoz Csulák János őrnagy hat fős nemzetőregységeket szervezett.⁶⁸ Intézkedéseik hatására másnap már rend és nyugalom volt a városban. A közrend megteremtésében elvülhetetlen érdeme volt a miskolci diákparlamentnek, egyáltalán az egyetemi

⁶⁵ reszort (angol): hatáskör

⁶⁶ MOL XX-5-h 36. dob. 7. kötet. Nagy Attila önvallomása. Dátum nélkül.; Nagy Attila rendőrségi kihallgatása. 1958. február 12.

⁶⁷ VARGA László: *A forradalom hangja. Magyarországi rádióadások 1956. október 23-november 9.* Budapest (Századvég Kiadó - Nyilvánosság Klub) 1989.

⁶⁸ HL 1956-os gyűjtemény. 4. ö. e. 423. f. 39. honi légvédelmi tüzér ezred (Miskolc) jelentése.

hallgatóságnak. A nagy népszerűségnek örvendő egyetemisták szerte a városban és a megyében rendvédelmi és szervező feladatokat láttak el. Az egyetemisták október 27-től járőröztek, a felfegyverzett hallgatókat katonai egységekbe osztották be. Ők vigyázták a Tizeshonvéd utcai laktanyát, a megyei tanács, a Borsodi Rádió, a megyei rendőrkapitányság és a megyei pártbizottság épületét is.⁶⁹

A miskolci egyetemen közben a rendvédelmi feladatok ellátására a diáksparlament, Záhonyi Brúnó alezredes, a katonai tanszék vezetője irányításával egyetemi rendfenntartó ezredet alakított. Az ezredet belső és külső őrségre tagolták, a belső őrség parancsnoka előbb Liptai László százados (a katonai tanszék kiképzési főelőadója), majd Szántó főhadnagy és a diáksparlament részéről Tóth Tihamér, a külső őrség vezetője Rochlich Sándor százados volt. A belső őrség 2 körzetből állt. Körzetenként 9-9 hallgató volt beosztva élükön 1-1 körzetvezetővel, Fábián Gyulával és Stumpfival.⁷⁰ A belső őrség feladata az egyetem épületeinek, a külső őrségé pedig különböző objektumok, így a repülőtér, a Sajó-parti rádióerősítő, a megyei pártbizottság, a tanácsháza, a Borsodi Rádió stb. fegyveres őrzése volt.⁷¹ Az egyetemi zászlóalj megszervezésére Budapestről kaptak utasítást, majd azt Záhonyi később, október 29-én a megyei munkástanáccsal is engedélyeztette. Az ún. egyetemi rendfenntartó ezred parancsnoka Záhonyi Brúnó volt.⁷²

A megyei nemzetőrség⁷³ vezetőit 1956. október 29-én, a megyei munkástanács ülésén nevezték ki. Parancsnok Birtalan Mihály őrnagy lett, míg helyettesei Pásztor Károly ezredes megyei kiegészítő parancsnok és Benőcs Bertalan honvéd százados, megyei kiegészítő parancsnokhelyettes lettek.⁷⁴ Megválasztásuk nem tekinthető véletlennek. Birtalan Mihály kezdettől fogva a megyei pártvezetők instrukciói szerint cselekedett, lépéseit folyamatosan egyeztette a pártbizottsággal, s egyúttal tájékoztatta is őket a

⁶⁹ UNGVÁRY Rudolf: *Utána néma csönd*. Budapest (Történelmi Igazságtétel Bizottság - 1956-os Intézet) 1991. [a továbbiakban: UNGVÁRY 1991] 100.

⁷⁰ BAZML XXV. 21. B.1720/1957. Fábián Gyula bírósági tanúvallomása.

⁷¹ UNGVÁRY 1991: 99., 121.

⁷² HL B.259/1958. Megyei Katonai Bizottság elnöke utasítása. 1956. október 29.

⁷³ Elnevezését tekintve vegyesen használták a „munkásőrség” és a „nemzetőrség” kifejezéseket.

⁷⁴ BAZML XXXV. 12. f. 760. dob. 1. dosszié. Jegyzőkönyv a Miskolci Fém- és Faipari Vállalat pártvezetősége 1959. április 6-i üléséről.

történetekről. A nemzetőrség nem vette át a rendőrség szerepét, utóbbi továbbra is működött, bár a megyei és a miskolci rendőrkapitányságok vezetésével új embert bíztak meg Jenei Imre rendőr őrnagy személyében. A rendőröket felülvizsgálták, és ha nem merült fel kifogás velük szemben, továbbra is alkalmazták őket. A fegyveres szervek feletti felügyeletet és ellenőrzést október 29-től a megyei munkástanács katonai bizottsága látta el Koós István Béla vezetésével.

A nemzetőrség a forradalom napjaiban alapvetően jól látta el feladatát. Sikerült helyreállítania a rendet, eljárta a bűncselekmények elkövetőivel szemben, és részt vett a rendőrség munkájának segítésében is. Mivel túlnyomó többségben polgári személyek teljesítettek benne szolgálatot, nehéz volt betartani körükben a fegyelmet, egy esetben előfordult, hogy saját soraikban kellett intézkedniük. Három miskolci nemzetőr, államvédelmiseknél tartott házkutatások során, különböző tárgyakat tulajdonított el. November 2-án, egy vizsolyi házkutatás során – amelyet szerencsi nemzetőrökkel együtt hajtottak végre – azonban lebuktak. A nemzetőrök ellen még a forradalom napjaiban eljárás indult, majd ügyük később – immár politikai vádakkal kiegészítve – bíróság elé került.⁷⁵

A nemzetőrök többsége azonban tisztességesen végezte munkáját. A megyei munkástanács november 3-i ülésén az is felmerült, hogy a büntetlen előéletű nemzetőrök átkerülnek a rendőrség kötelékébe.⁷⁶

Bár szervezetileg nem tartozott a nemzetőrséghez, néhány szót érdemes ejteni az ún. miskolci Defenzív-csoportról.⁷⁷ Egyik fő céljuk a forradalmi szervezetekbe beépült idegen elemek (rákosisták, ÁVH-sok, besúgók) felderítése és eltávolítása volt.⁷⁸ A csoport vezetője Lövei István, helyettese dr. Rácz Lóránd ügyvédjelölt volt. Megalakulásukra még október 26-án Papp Miklós adott engedélyt, hivatalosan azonban csak – Kiss József, a megyei munkástanács elnöke jelenlétében – október 30-án került sor. Bár formailag a csoport a megyei munkástanács igazságügyi szakbizottsága

⁷⁵ BAZML XXV. 21. B.103/1958. sz. ítélet Bartus Sándor és társai ügyében.

⁷⁶ MOL XX-5-h 37. dob. 9. kötet. Simonffy György rendőrségi kihallgatása. 1958. február 11. Később valóban megtörtént a rendőrség polgári személyekkel való kibővítése. Az ún. kisegítő munkásrendőrök november 22-től teljesítettek szolgálatot. Mivel a december 10-i tüntetésen a munkásrendőrök fegyveresen álltak a karhatalmistákkal szemben, a szovjet parancsnokság utasítására még aznap feloszlatták és lefegyverezték őket.

⁷⁷ más néven DEF-esek

⁷⁸ BAZML XXV. 21. B.1232/1957. A „D” csoport szervezeti felépítése és célja.

alárendeltségében működött, gyakorlatilag a DEF-esek teljesen önállósították magukat. A csoport nyomozni kezdett a sortűz, és az előző években elkövetett törvénytelenések ügyében, több államvédelmist és rendőrt letartóztattak, kihallgattak. Szinte átláthatatlan letartóztatási gyakorlatuk miatt a megyei munkástanács elnöksége október 31-én úgy határozott, hogy az államvédelmiseket az ügyészség vizsgálja felül. Az ÁVH-soknak főhadnagytól felfelé jelentkezési kötelezettségük volt. A jelentkezők közül az ügyészség többet őrizetbe helyezett, erre azonban nem feltétlenül bűnösségük megállapítása, vagy annak gyanúja miatt került sor, hanem biztonságuk garantálása végett. Az ÁVH-sok nagyobb biztonságban voltak a börtönben, mint kint az utcán, vagy épp otthonaikban. Eljárásukat ekkor Molnár Erik igazságügy-miniszter is helyeselte.⁷⁹ (A forradalom napjaiban összesen 72 személy került a megyei börtönbe, ebből 12 rendőr, a többi ÁVH-s volt.)⁸⁰

A Defenzív-csoport és a megyei munkástanács vezetői között nagy volt a bizalmatlanság. Kommunistáknak, illetve huligánoknak tekintették egymást. Az ellentét odáig fajult, hogy a DEF-csoport megfigyelte a megyei munkástanács vezetőit, ráadásul Kiss József elnökre – és visszaemlékezése szerint azért, mert a forradalom árulójának tartották – Nagy Attila⁸¹ elnökhelyettesre az egyik DEF-tag rá is lőtt. Olyan hírek terjedtek, hogy Löveiék a munkástanács több tagját el akarják távolítani.⁸² Éppen ezért úgy döntöttek, hogy megfigyelik a csoportot, majd letartóztatják őket, erre viszont már nem volt idejük.⁸³

Nézzük meg, mi történt a megyében, a kisebb településeken, üzemekben. Október 26-tól kezdve szinte minden településen, üzemben megalakultak a forradalmi szervezetek, a munkástanácsok. A munkástanácsok a rend biztosítása, vagy helyreállítása céljából nemzetőrségeket hoztak létre. A nemzetőrségeket október 26-a és november 2-a között alakították meg. Két kivétel van ez alól: Izsófalván⁸⁴ és Zubogy községben november 14-én

⁷⁹ ÁBTL V-144163/17. Szitovszky Zoltán bírósági vallomása.

⁸⁰ MOL XX-5-h 36. dob. 6. kötet. Bánházi János rendőrségi tanúkihallgatása. 1958. április 7.

⁸¹ ÓMOLNÁR Miklós: *Tizenkét nap, amely... 1956. október 23-november 4. Események, emlékek, dokumentumok*. Budapest (Szabad Tér Kiadó) 1989. 462.

⁸² BAZML XXV. 21. B.1231/1957. Fekete László bírósági tanúvallomása.

⁸³ BAZML XXV. 21. B.1231/1957. Kiss József és Szitovszky Zoltán bírósági tanúvallomása.

⁸⁴ BAZML XXIII-835/a. Jegyzőkönyv az izsófalvai Munkás-Paraszt Forradalmi Bizottság és a községi tanács együttes üléséről. 1956. november 14.

hoztak létre nemzetőrséget. Zubogyon erről a tanács végrehajtó bizottsága rendelkezett, fő motivációjuk a rablásoktól és a „reakciók” visszatérésétől való félelem volt.⁸⁵

A települések történetét áttekintve megállapítható, hogy a községek valamivel több mint a felében nem hoztak létre nemzetőrségeket. Két településen (Muhi, Ond) a munkástanácsstagok láttak el fegyvertelen szolgálatot. Ahol létrehozták, ott nevük, szerepük nem volt egységes. Kilenc községben polgárőrségnek, vagy polgári őrségnek, Edelényben és Garadnán munkásőrségnek nevezték, négy községben (soros)⁸⁶ éjjeli őrséget állítottak fel. Hernádnémetiben ún. utcaőrséget hoztak létre, éjjelente minden utcában két önkéntes teljesített szolgálatot.⁸⁷

Nyolc községben fegyver nélkül teljesítettek szolgálatot a nemzetőrök. Kezdetben így volt Ároktőn is, később viszont – arra hivatkozva, hogy a cigányok körében nagyon elharapóztak a lopások – kérvényezték, hogy adjanak számukra fegyvert.⁸⁸

A nemzetőrségek létrehozását elősegítette a kiszabadult raboktól való félelem is (pl. Parasznyán, Sajókápolnán), Hidasnémetiben pedig azért állítottak fel nemzetőrséget, mert az a hír járta, hogy cigányok akarják megtámadni a határőröket.⁸⁹

Parancsnoknak általában polgári személyt választottak, aki földművesként vagy munkásként kereste kenyerét. Öt községben egykori csendőr, Erdőbényén egy horthysta börtönparancsnok, Golopon a tanácselnök, Györgyartlón a tanácstitkár, Sajókazán egy volt francia idegenlégiós lett a parancsnok, aki a II. világháború után rendőrként teljesített szolgálatot.⁹⁰

Húsz településen rendőrt, vagy magát a körzeti megbízottat, a községi, vagy a járási rendőrkapitányt választották meg a nemzetőrség élére.

⁸⁵ BAZML XXIII-1018/a. Jegyzőkönyv a zubogyi tanács vb 1956. november 14-i üléséről.

⁸⁶ soros őrség: tagjai a felnőtt férfilakosságból kerültek ki, akik felváltva, „sorban” teljesítettek szolgálatot

⁸⁷ BAZML XXV. 21. Nb.1254/1957. Lakatos István rendőrségi tanúkihallgatása. 1957. július 3.

⁸⁸ BAZML XXXII-43.

⁸⁹ BAZML XXIII-1/c. 95. Jegyzőkönyv a hidasnémeti Munkás-Paraszt Tanács 1956. november 2-i üléséről.

⁹⁰ BAZML XXXV. 1. f. BM Borsod megyei Rendőrkapitányság Politikai Nyomozó Osztálya Miskolc. Összefoglaló jelentés. Miskolc, 1959. április 9. 690.

Kiemelendő a mezőcsáti községi nemzetőrség, ahol a parancsnok, Nagy Sándor járási rendőrkapitány személyében, egy ÁVH-főhadnagy volt. Ennek oka az volt, hogy – sok településhez hasonlóan a fentebb kifejtett központi vezetőségi utasítás hatására – Mezőcsáton a munkástanácsot a járási pártbizottság vezetői kezdeményezésére alakították meg.⁹¹

A nemzetőrsegek tagságát tekintve is találunk eltéréseket. Bódvaszilason, Szendrőládon és Pusztafalun a katonaviselt lakosok, Sajóecsegen a 34 éven aluli katonaviseltek, Regécen a tűzoltók, Cserépváralján a 60. életévüket betöltötték lehettek tagjai a nemzetőrségnek. Zubogyon a fegyveres „nemzeti őrségben” minden 20 és 45 év közötti férfi köteles volt szolgálni.⁹² Ónodon a nemzetőrségnek nem volt állandó tagsága. A nemzetőröket esetenként jelölték ki a helyi lakosok közül.⁹³ Sajóbáonyban – a középiskolai oktatás megindulásáig – a nappali őrséget a középiskolások bevonásával oldották meg, az éjszakai őrséget pedig a munkás-paraszt tanács 1-1 tagja, illetve 2 személy „a község legmegbízhatóbb lakosaiból”⁹⁴ alkotta. Bodrogszegi községben a nemzetőrségbe azokat választották be, akik vadászfegyverrel és ahhoz szükséges engedéllyel rendelkeztek.⁹⁵

A nemzetőrsegek mindenhol összeszedték az illegálisan kint lévő, valamint vadász- és szolgálati fegyvereket. Cserépfalu községben ezt elmulasztották, ami végzetes hibának bizonyult. Október 29-30-án egy kisebb társaság a borpincében italozás közben veszekedni kezdett, s egymásra lőttek. Az összetűzés következtében ketten meghaltak.⁹⁶

A szolgálati fegyvereket a kommunista funkcionáriusoktól is beszédtek, ami később súlyos vádként jelent meg az egykori nemzetőrök ellen a bírósági tárgyalásokon. Pedig ezek beszédése nagyon is megalapozott volt. Cserépváraljára október 27-én Papp József mezőkövesdi nemzetőr érkezett két társával, azzal a megbízással, hogy megszervezzék a községi munkástanácsot.⁹⁷ Pappék felkeresték a községi tanácselnököt is, hogy

⁹¹ BAZML XXV-3. B.1569/1957. Ács Sándor rendőrségi kihallgatása. 1957. július 30.

⁹² BAZML XXIII-1018/a. Jegyzőkönyv a zubogyi tanács vb 1956. november 14-i üléséről.

⁹³ BAZML XXV. 21. B.638/1957. sz. ítélet Juhász Gábor ügyében.

⁹⁴ BAZML XXIII-923/a. Jegyzőkönyv a sajóbáonyi Munkás-Paraszt Tanács 1956. október 31-i üléséről.

⁹⁵ BAZML XXXV. 40. f. 2/7. ö. e. Információ Kiss András tagjelöltről. 1958. március 26.

⁹⁶ d. gy.: Fegyveres rabokat tettek ártalmatlanná Miskolcon. Két halott Cserépfalun. *Északmagyarország* 1956. november 1. 4.

⁹⁷ BAZML XXV. 21. B.281/1957. Tokár Vince bírósági vallomása.

elvegyék fegyverét. Érkezésükről értesült a tanácselnök veje, Ádám Gyula, aki a járási pártbizottság instruktoraként⁹⁸ szolgálati fegyverrel rendelkezett. Ádám, magához véve pisztolyát, átsietett apósa portájára, majd rálőtt az éppen távozóban lévő fegyveresekre. Papp József azonnal meghalt, társa, a mezőkeresztesi Ábrahám László súlyos sérüléssel menekült el (bal szemét később el kellett távolítani).⁹⁹

A beszedett fegyvereken túl több településen a rendőrség is adott fegyvert a nemzetőröknek, hogy azokkal teljesítsenek szolgálatot. Erre több helyen nagy szükség volt. Mezőkövesden például – ahol október 25-én a tüntetők sok fegyverhez jutottak hozzá – ittas személyek lövöldöztek a községben.¹⁰⁰

A nemzetőrségek túlnyomó többségben megőrizték a közrendet, Ózdon viszont épp a nemzetőrparancsnok magatartása vezetett vérontáshoz. Október 29-én reggel fél nyolc körül nemzetőrnek jelentkező gyári munkások és szolgálatba lépő rendőrök gyülekeztek a járási rendőrkapitányság udvarán. Török István nemzetőrparancsnokot – aki egész éjjel nem aludt és reggelre már félelemérzéses téveszmékkel küzdött – a rendőrök látványa rendkívül megzavarta. Azt hitte, hogy meg akarják ölni. Több személyre indokolatlanul pisztolyt fogott, a rendőröket és néhány civilt – köztük egyik barátját – pedig falhoz állította. Végül sikerült Törököt megállítani, és kisebb dulakodás árán lefegyverezni, de kétszer elsült fegyvere. Bár senki sem sérült meg, az udvaron lévő nemzetőrök a feszült helyzetben azt hitték, hogy ávósok és rendőrök támadtak rájuk, és esztelenül lövöldözni kezdtek. A lövöldözés során egy nemzetőr súlyosan megsebesült. Bár az ismételt félreértést néhány percen belül tisztázták, a lövöldözés hírére elterjedt, hogy az ÁVH-sok lövik a nemzetőröket. A városban pánik tört ki. Megszólaltatták az ózdi gyár szirénáját, vészjeleket adtak le, aminek hatására a munkások a kezükbe került szerszámokkal és vasrudakkal felszerelve vonultak ki a városba, rendőröket és ÁVH-sokat keresve. A feldühödött tömeg három embert lincsel meg,

⁹⁸ instruktor: oktató, nevelő

⁹⁹ BAZML XXV. 21. B.1733/1957. sz. ítélet Ábrahám László és társai ügyében. Ádám Gyula később a mezőkövesdi járási munkásőrség parancsnoka lett. 1957. június 5-én tartott járási pártaktíván a következőképp emlékezett vissza tettére: „Az ellenforradalom idején nem voltam szívbjajos és akkor is voltunk kommunisták, akik megálltuk a helyünket.” (BAZML XXXV. 8. 1/3. ö. e.)

¹⁰⁰ BAZML XXV. 21. B.292/1958. Pataki József bírósági vallomása.

egyiküket a nemzetőrök karjaiból tépték ki, akik épp biztonsága megőrzése céljából vették őrizetbe az ÁVH-st.¹⁰¹

A járási székhelyeken kivétel nélkül alakultak nemzetőrségek, azonban tevékenységükben, szervezeti rendszerükben nagy eltérések mutatkoznak. Encsen, Miskolcon, Ózdon, Sátoraljaújhelyen és Szikszón külön járási nemzetőrséget nem is alakítottak, feladatukat a községi nemzetőrség látta el. A járási nemzetőrségek létrehozását többnyire az a gondolat motiválta, hogy ha a járás területén valahol olyan incidens történik, amit a helyi nemzetőrök nem tudnak megoldani, akkor legyen, aki segítséget ad nekik.

Abaújszántón a járási nemzetőrség parancsnoka Árvay Elemér boldogkőváraljai földműves (községi munkástanácselnök) lett, akit nemcsak rendkívüli népszerűsége miatt választottak meg, de azért is, mert korábban ludovikás hadnagy volt.¹⁰² Mezőcsáton a járási nemzetőrség parancsnoka Tóth Gyula honvéd százados, kiegészítő parancsnok, Mezőkövesden Tompa György honvéd főhadnagy, a járási kiegészítő parancsnok helyettese lett (utóbbi helyen járási nemzetőrség megszervezésére végül nem került sor).¹⁰³ Szerencsen a pártbizottság utasítására kezdtek hozzá a járási nemzetőrség megszervezéséhez Báncs Miklós százados, kiegészítő parancsnok vezetésével. A parancsnokságot október 31-től Nemesvári Sándor százados látta el, mivel Báncs megválasztását a miskolci diákpárlament helytelenítette. A nemzetőrparancsnok helyettese Czink Zoltán asztalos és Gáspár Gyula, a Szerencsi Autó és Gépjavító Vállalat műszaki vezetője lett.¹⁰⁴

Míg a fenti nemzetőrsegeknél különösebb szervezeti rendszer kialakítására nem került sor, addig Edelényben és Putnokon más-más módon, de ez megtörtént.

Edelényben október 29-én alakították meg a járási nemzetőrséget, vezetésével Schrenk Béla honvéd századost bízták meg. A fegyveres szervek irányítására emellett a munkástanács ún. „nemzetőrtanács”-ot állított fel

¹⁰¹ BAZML XXV. 21. B.808/1957. B.182/1957. sz. ítélet Török István és társai ügyében.

¹⁰² BAZML XXIII-1/c. 95. Az Abaújszántói Járási Ideiglenes Munkás-Paraszt Tanács 7/1956. sz. tájékoztatója.

¹⁰³ HL 1956-os gyűjtemény. 60. ő. e. BAZ megyei kiegészítő parancsnokságok jelentése. 9.

¹⁰⁴ BAZML XXXV. 40. f. 3/32. ő. e. A Szerencsi Autó és Gépjavító Vállalat Pártszervezete jelentése a kádern munkáról. 1958. június 10.

Boskó Károly elnökletével.¹⁰⁵ A nemzetőrség megszervezését Szternák István honvéd főhadnagy végezte, mivel a megbízott parancsnok, Schrenk Béla kórházi kezelés alatt állt, s a munkástanács őt bízta meg október 30-án Schrenk helyettesítésével. Szternák nemzetőrségen belül egy ún. „súlyponti szakaszokra” épülő szervezeti rendszert kívánt kialakítani. Szternák tervezete a járás területét 5 körzetre osztotta Edelény, Rudabánya, Szendrő, Szin és Tornaszentjakab központtal, s minden központ székhelyén egy „súlyponti szakasz”-t kellett volna felállítani. A szakaszokba minden község egy-egy főt volt köteles beküldeni, kiképzésükről a kiegészítő parancsnokságnak kellett gondoskodnia. A körzeteket Lőcsei Viktor rendőr őrnagy parancsnoksága alá rendelték. A tervezet szerint a súlyponti szakaszokat közös szálláson kellett tartani, amelyet rendzavarás esetén a központból riadó-gépkocsival rövid időn belül fegyverrel láttak volna el, hogy megszüntessék a problémát. A tervezetet – miután október 30-án Hatvani Viktor járási munkástanácselnök jóváhagyta – felhívásban küldték el a községeknek. Információink szerint csupán Szendrőn valósult meg a „súlyponti szakasz” létrehozása. A 16 fős csoport parancsnoka Ivanics János lett.¹⁰⁶

Putnokon a munkástanács – az ózdi lincselések hatására – október 30-án határozott járási karhatalmi zászlóalj felállításáról, melynek parancsnoka Gyöngyösi Árpád lett, aki 1945 előtt századosi rendfokozatban hivatásos katona volt. A zászlóalj székhelyéül a putnoki bányászlaktanyát jelölték ki. A zászlóalj – tartalékos tisztek bevonásával – másnap alakult meg. A karhatalmi zászlóaljat századokra osztották, amelynek parancsnokai Perecesi László és dr. Pogány János lettek. A századparancsnokok mellé helyetteseket (közülük Bíró József és Vida Frigyes ismert), valamint a századon belül szakaszparancsnokokat (pl. Molnár Lajos) jelöltek ki. November 1-jén a járási karhatalmi zászlóalj mintegy 30 tagja esküdött fel a munkástanácsra. Gyöngyösi utasítást adott a járáshoz tartozó községekben való toborzásra. Ennek megfelelően a századparancsnokok, illetve helyettes parancsnokok vezetésével indultak el a küldöttségek a községi munkástanácsokhoz. Utóbbiakat felszólították, hogy állítsanak össze egy 15-30 nevet tartalmazó névsort a zászlóaljba küldendő személyekről, és azt juttassák el a putnoki munkástanácshoz. A felhívás hatására 25-30 személy jelentkezett

¹⁰⁵ BAZML XXV. 21. Nb.1075/1957. sz. ítélet Hatvani Viktor és társai ügyében.

¹⁰⁶ BAZML XXV. 21. B.1431/1958. sz. ítélet Dudás János és társai ügyében.

szolgálatátételre, akiket feleskettek, majd ellátási problémák miatt hazaküldtek.¹⁰⁷

A nemzetőrségek a szovjet bevonulással párhuzamosan megszűntek, azonban a támadásra eltérően reagáltak. A megyei munkástanács elnöksége november 3-i ülésén foglalkozott az esetleges ellenállás kérdésével, de a honvédségi vezetők jelentése alapján arra a döntésre jutott, hogy nincs értelme a fegyveres harcnak. Ennek köszönhetően a szovjetek szervezett ellenállásba Miskolcon nem ütköztek.

Kisebbségi tűzharcra csupán az egyetemvárosban került sor, és ott is csak egy félreértés miatt. Az I. sz. diákszállónál felállított őr, Benyőcs Ferenc hallgató ugyanis a sötétben mozgó alakokat látott és mivel felszólítására nem reagáltak, figyelmeztetésként a levegőbe lőtt. Az alakok azonban szovjetek voltak, akik azonnal tüzelni kezdtek. Az egyetemi őrség néhány tagja viszonzta a tüzet, akárcsak a puskaropogásra felébredő hallgatók egy része. A harcban két egyetemista, Kölber Gábor és Kiss Gábor életét veszítette.¹⁰⁸

A támadás hírére több – nemzetőrökből álló – csoport is a Bükkbe vonult, hogy onnan szervezzék az ellenállást a szovjetekkel szemben. A miskolctapolcai nemzetőrség 20 fős csoportja Kafka László vezetésével vonult a hegyekre, azonban az ellenállás értelmetlenségét látva még aznap feloszlottak. A fegyveresek visszatértek a városba, vagy elhagyták az országot.¹⁰⁹ A Borsodi Rádió 50 fős őrsége Schultz Árpád technikus és Barva Tibor egészségügyi hadnagy vezetésével vonult a bükki jávorkúti DIMÁVAG-üdülőbe. Két napon belül azonban ők is feloszlottak.¹¹⁰

A megyében a forradalmi szervezetek (köztük a nemzetőrség) vezetői három településen döntöttek a szovjetekkel szembeni a fegyveres ellenállás mellett. Edelényben és Mezőkövesden katonai előkészületek történtek, a községek határában megkezdtek a műszaki zár építését, benzines palackokat készítettek. Mezőkövesden az önkénteseket lánggránát használtára is oktatták. Mindkét településen még a szovjetek érkezése előtt vita alakult ki a munkástanács és a nemzetőrség vezetői között az ellenállás helyességével

¹⁰⁷ BAZML XXV. 21. Nb.1665/1957. sz. ítélet Pácza Sándor és társai ügyében.

¹⁰⁸ HL 1956-os gyűjtemény. NME [Nehézipari Műszaki Egyetem] katonai tanszékének jelentése. 1956. december 30.

¹⁰⁹ BAZML XXV. 21. B.2320/1958. B.1199/1957. sz. ítélet Landesz Károly ügyében.

¹¹⁰ BAZML XXV. 21. B.1231/1957. Bitó Sándor rendőrségi tanúvallomása. 1957. június 13.

kapcsolatban. Edelényben még időben visszavonták a katonai parancsokat,¹¹¹ Mezőkövesden azonban elkéstek ezzel, mert míg a nemzetőrség épületében folyt a vita, a község határában a fegyveresek tüzet nyitottak az érkező szovjet egységekre. A szovjetek viszonzták a tüzet, mire a csoport szétfutott. A munkástanács visszavonta rendelkezéseit és nyugalomra intette a lakosságot. A harc befejeződött, azonban november 5-én és 6-án ismeretlen személyek rálőttek az átvonuló szovjet alakulatokra. November 6-án fél tizenegykor válaszul egy szovjet egység körülrárta a községet, és erős tűzcsapást mért rá, amelynek következtében leomlott a templomtorony. A november 4-i és azt követő harcok során öt szovjet katona és négy mezőkövesdi lakos meghalt, 12 személy megsebesült, 170 ház megrongálódott.¹¹²

Sátoraljaújhelyen Kummer Károly városi nemzetőrparancsnok vezetésével alakult ellenálló csoport. Kummer nem akarta kitenni a városi lakosságot a harc esetleges következményeinek, ezért a hegyekben lévő kőkapui üdülőben rendezte be székhelyét. Szabályos katonai táborn rendeztek be, konyhával, kötözőhellyel. Az ellenállók védelemre rendezkedtek be: két páncéltörő ágyút, golyószórót és géppuskákat helyeztek tüzelőállásba, a bázishoz vezető utat pedig aláaknázták. Az egység tagjait eskütételre kötelezték, majd katonai kiképzésben részesítették.¹¹³ Csoportjukhoz a szerencsi és a sárospataki nemzetőrség egy része mellett a környékbeli községekből is sokan csatlakoztak. A Politikai Nyomozó Osztály a csoport 121 tagját derítette fel, de összlétszámuk elérhette a 150 főt. Ez nem állandó létszám volt, a Kőkapun tartózkodók száma ingadozott, a napok múlásával sokan (főleg a környékbeli falvakból csatlakozók) hazamentek. Bár nagy mennyiségű fegyvert vittek magukkal, egymás után látogatták meg a környező határőröket további fegyverszerzés céljából. Vállalkozásaik többnyire sikerrel jártak, lefegyverezték a sátoraljaújhelyi, a hollóházai és a mikóházai határőröket.

Miután Kummerék kivonultak Sátoraljaújhelyről, a járási pártbizottság vezetői aktivizálták magukat és munkásmilíciát akartak felállítani. Erről azonban Kummer is értesült, aki csírájában elfojtotta a

¹¹¹ BAZML XXV. 21. Nb.1075/1957. sz. ítélet Hatvani Viktor és társai ügyében.

¹¹² BAZML XXV. 21. B.281/1957. Nbf.II.5020/1957. sz. ítélet Mikulás Gábor és társai ügyében.

¹¹³ BAZML XXV. 21. Nb.451/1958. sz. ítélet Kummer Károly ügyében.

kezdeményezést. A kommunista szervezkedés hírére szinte egész csapatával visszatért Sátoraljaújhelyre, letartóztatta és magával hurcolta Papp János kiegészítő parancsnokot, Szűcs István járási első titkárt, és Kőműves Miklós századost. Végül a városi munkástanács hatására másnap szabadon engedték és házi őrizetbe helyezték őket.¹¹⁴

November 9-én szovjet páncélos egység érkezett Sátoraljaújhelyre. Az előző napokban csehszlovák helikopterek már felderítették a kőkapui ellenállókat, azonban jelentésük jóval többre értékelte őket a valóságnál, a csoport létszámát a tényleges 55-60 helyett 1500-2000 főre becsülték.¹¹⁵ A szovjetek ennek fényében nagy ellenállással, illetve veszteségekkel számoltak. A szovjet egység parancsnoka november 10-én személyesen is tárgyalt Kummerrel, aki kénytelen volt belátni, hogy minden további ellenállás értelmetlen. Csapata egy része azonban kitarthatott, s Józsa György vezetésével Istvánkútra vonult tovább. Másnap azonban ők is letették a fegyvert.¹¹⁶

A szovjet támadással egyidejűleg tehát a települési nemzetőrségek megszűntek. Az üzemi nemzetőrségek azonban továbbra is működtek. Létezésük fenyegetés volt a kommunisták számára, ezért az új párthadsereggel, a karhatalommal együtt hozzákezdtek felszámolásukhoz. A lefegyverzések nem minden esetben mentek problémamentesen. November 17-én egy 26 fős karhatalmi egység indult a lyukóbányai nemzetőrség lefegyverzésére. Az egység körbevette a bánya bejáratát, s felszólította a szolgálatban lévő nemzetőrt, hogy rakja le fegyverét. A felszólításra a nemzetőr tüzeléssel válaszolt, mire kisebb lövöldözés alakult ki. Az épületben lévő nemzetőrök látták, hogy teljesen körbe vannak véve, ezért feltétel nélkül megadták magukat, s letették a fegyvert. A karhatalom 6 nemzetőrt állított elő a megyei rendőrkapitányságra.¹¹⁷ Ellenállásba ütköztek a kazincbarcikai szénosztályozó üzemőrségénél („munkásőrségénél”) is. A miskolci karhatalom először december 10-én tett kísérletet a lefegyverzésükre. A fegyverek átadását azonban Király Imre

¹¹⁴ Uo.

¹¹⁵ BAZML XXXV. 1. f. 100. doboz. Borsodmegyei Szervező Bizottság határozata. 1956. november 10.

¹¹⁶ BAZML XXV. 21. Nb.451/1958. sz. ítélet Kummer Károly ügyében.

¹¹⁷ KAJÁRI Erzsébet (összeáll. és bev.): *Rendőrségi napi jelentések. 1956. október 23-december 12. Első kötet.* Budapest (Belügyminisztérium - 1956-os Intézet) 1996. 175., 213.

munkásörparancsnok megtagadta.¹¹⁸ Négy nappal később rendőrök tettek próbát, de – félve az összetűzéstől – ők is fegyver nélkül távoztak.¹¹⁹ Végül pontot tettek a dolog végére: 1957. január 11-én Király Imrét, a „munkásörség” parancsnokát és az egyik nemzetőrt fegyverrejtegetésért letartóztatták, majd külön perben mindkettőjüket statáriális bíróság elé állították, amely súlyos börtönbüntetést szabott ki rájuk.

A nemzetőrség vezetői különböző utakat jártak be. Birtalan Mihály megyei nemzetőr-parancsnok – aki mindvégig a pártbizottság utasításait teljesítette – megbecsült kommunistaként folytatta pályafutását az MHSZ¹²⁰ élén. November 4-e után részt vett az egyetemi hallgatók lefegyverzésében, a rendőrség politikai nyomozó osztálya (az új ÁVH) és a kommunista karhatalom megszervezésében, valamint a forradalmárok letartóztatásában. A forradalom alatti tevékenysége jutalmául 1957-ben több kitüntetésben részesült és előléptették alezredessé.¹²¹

Helyettesei közül Pásztor Károly ezredest leszereltették.¹²² Tevékenységét a Belügyminisztérium és a párt is megvizsgálta, lefokozták századosá, de párttagságát meghagyták.¹²³ Benőcs Bertalan megyei nemzetőrparancsnok-helyettest 1957. február 6-án – állítólag két nő rágalmai miatt – letartóztatták, majd egy hónapos fogság után szabadon engedték. Ekkor tartalékos állományba helyezték, a honvédségtől eltávolították,¹²⁴ ugyanakkor átigazolták a pártba, és októberi tevékenysége miatt még pártfegyelmi eljárást sem indítottak ellene. Később Sátoraljaújhelyre került, ahol az egyik üzemi pártalapszervezet titkára, majd a városi pártbizottság tagja volt.¹²⁵

A megyei nemzetőrség megszervezésében részt vállaló Zombori Sándor alezredest a megyei munkástanács katonai bizottsága perében

¹¹⁸ HL B. 2068/1957. sz. ítélet Király Imre ügyében.

¹¹⁹ BAZML XXV. 21. B.1657/1957. sz. ítélet Szabó Lajos ügyében.

¹²⁰ MHSZ: Magyar Honvédelmi Szövetség

¹²¹ BAZML XXXV. 133/c. Birtalan Mihály önéletrajza. 1958. november 23.

¹²² HL 1956-os gyűjtemény. 60. ő. e. B-A-Z. megyei kiegészítő parancsnokság jelentése. 4.

¹²³ BAZML XXXV. 12. f. 760. dob. 1. dosszié. Jegyzőkönyv a Miskolci Fém- és Faipari Vállalat pártvezetősége 1959. április 6-i üléséről.

¹²⁴ HL 1956-os gyűjtemény. 60. ő. e. B-A-Z. megyei kiegészítő parancsnokság jelentése. 4.

¹²⁵ BAZML XXXV. 1. Benőcs Bertalan önéletrajza. 1970. december 30.

jogerősen 1 év 8 hónapi börtönbüntetésre, Záhonyi Brúnót, az egyetemi zászlóalj parancsnokát 10 hónapi felfüggesztett börtönre ítélték.

A járási nemzetőrsek vezetői közül az edelényi járási nemzetőrtanács elnökét, Boskó Károlyt életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték. Schrenk Béla edelényi járási nemzetőrparancsnokot 1957. március 5-én őrizetbe vették. Az ellene induló eljárást 1958-ban bekövetkezett halála akadályozta meg. Helyettesét, Szternák István honvéd főhadnagyot 1958-ban saját kérésére tartalékkállományba helyezték, majd 1959-ben szervezkedésben való részvétel miatt 1 évi börtönre és lefokozásra ítélték.

Bíróság elé kerültek a putnoki forradalmi járási karhatalom vezetői is. Jogerősen Gyöngyösi Árpádot 7, Héthy Istvánt 3, dr. Pogány Jánost 1 évi, Bíró Józsefet felfüggesztett börtönbüntetésre ítélték, Vida Frigyes és Molnár Lajost felmentették a vádak alól.

A szerencsi járási nemzetőrséget megszervező Báncs Miklós századost leszerelték. Nemesvári Sándor százados járási nemzetőrparancsnok ellen nem indult eljárás.

A mezőkövesdi Tompa György járási nemzetőrparancsnok ellen nem indult eljárás, a községi nemzetőrség vezetőit azonban súlyos börtönbüntetésre ítélték.

A sátorlajújhelyi ellenállók vezére, Kummer Károly ellen – aki időközben emigrált – távollétében indítottak eljárást, s halálra ítélték. Helyettesét, Józsa Györgyöt 1957. április 12-én Miskolcon kivégezték.

Az egykor nemzetőri szolgálatot ellátó személyek közül sokan bíróság elé kerültek, közülük a miskolci Hullár Gábort 1957. február 7-én és az ugyancsak miskolci Oláh Miklóst 1957. április 12-én kivégezték.

Összességében megállapítható, hogy Borsod-Abaúj-Zemplén megyében nagy különbségek mutatkoztak az egyes települések, területek nemzetőrségei között. Ebben alapvető szerepe volt annak, hogy kik szervezték, vezették azokat. Ahol a rendszerhű kommunistáknak sikerült az élükre kerülni, ott a nemzetőrség érdemi tevékenységet nem fejtett ki, és vezetői többnyire megbecsült kommunistaként éltek tovább. Ott azonban, ahol a forradalom célkitűzéseit képviselő személyek álltak az élre, a nemzetőrség valóban a forradalmi események részese, egyik alakítója volt, s vezetőik később súlyos börtönbüntetéssel, vagy magával az akasztófával néztek szembe.

Az egri nemzetőrök rendvédelmi tevékenysége az 1956-os forradalomban

Egerben a szűken vett forradalmi időszak alatt – tehát október 23-a és november első napjai között – mértéktartóan, nagyobb atrocitások nélkül zajlottak le a forradalmi események. Ez többek között annak volt köszönhető, hogy a spontán módon alakuló események élére olyan politikai és rendvédelmi vezetők kerültek, akik jól szervezték és higgadtan uralták a rendkívüli helyzetet.

A forradalmi események lassabban bontakoztak ki Heves megyében, mint pl. a szomszédos Borsodban, hisz ez a térség gazdasági, társadalmi és kulturális adottságai révén kevésbé rendelkezett azokkal a feltételekkel, amelyek a történések gyors eszkalálódásához¹²⁶ kellett volna. E fontos tényezők: a változtatásra fogékony jelentős létszámú egyetemi ifjúság és értelmiségi réteg, nagyüzemi munkásság, valamint reformer szellemiségű kommunista pártvezetés.

Így a forradalom első napjai Egerben a tanácstalanság és a várakozás jegyében teltek. Ez alól kivételt az Egri Pedagógiai Főiskola reformgondolkodású tanárai, diákjai jelentettek, akik már október 21-én létrehozták új ifjúsági szervezetüket, a MEFESZ-t¹²⁷, aminek október 23-án elfogadták az alapszabályát és megválasztották a vezetőit: az elnök Nagy Pál főiskolai hallgató, az elnökhelyettesek: Bíró Lajos főiskolai tanár, Balogh László és Skláncz Vince főiskolai hallgatók lettek. Megjegyzendő, hogy az események előrehaladtával egyre inkább ide, vagyis a főiskolára tevődött át a város politikai és rendvédelmi irányítása.

Az október 23-ai fővárosi fegyveres harc Egert érintő közvetlen következménye volt, hogy még aznap éjjel a honvédelmi miniszter Budapestre vezényelte az egri gépkocsizó lövészezred két zászlóalját az ezredparancsnok vezetésével. A helyőrségben a kiegészítő parancsnokság beosztottjain kívül csak annyi katonai erő maradt, amely a laktanya, a hozzátartozó telephely és a lőszerraktár őrzését biztosítani tudta. Az itthon maradt alakulat megbízott parancsnokának Jobb László főhadnagy, hadműveleti alosztályvezetőt nevezték ki, aki az elkövetkező napokban

¹²⁶ eszkalálódás (latin): kiterjedés

¹²⁷ MEFESZ: Magyar Egyetemisták és Főiskolások Szövetsége

vezető szerepet játszott a nemzetőrség megszervezésében, s a közrend biztosításában.

Október 24-én este már kisebb demonstrációra is sor került Eger belvárosában. Egy főleg diákokból álló társaság Kossuth-nótákat énekelve és forradalmi jelszavakat ismételve végigvonult a Széchenyi utcán. Mivel a városon az előző napi fővárosi események hatására izgatottság lett úrrá, a megyei rendőr-főkapitány a karhatalmi szerveket készenlétbe helyezte.

Egerben a párt- és tanácsi apparátus, valamint a rendőrség október 25-ig még ellenőrzése alatt tartotta az eseményeket: a Borsod megyéből érkező „nyugtalanító hírek” hatására a megye pártvezetősége úgy döntött, hogy ellenőrzése alá vonja a Miskolcot Budapesttel összekötő 3-as számú főutat. Rendőrök és katonák igazoltattak minden áthaladó csoportot, s akik nem rendelkeztek megfelelő dokumentumokkal, azokat bekísérték a rendőrkapitányságra. Október 25-én már több száz - főleg Borsod megyéből érkező - személyt tartottak fogva a kapitányság udvarán. Szabadságharcosoknak nevezték magukat és a borsodi forradalmi bizottságra, személy szerint Földvári Rudolfra hivatkozva követelték, hogy engedjék őket szabadon. Az egriek kérésére Borsod megyéből küldöttség érkezett a fogvatartottakért, de ezek a pártfunkcionáriusok már a forradalom szimpatizánsai voltak. Rá akarták venni a Heves megyei pártbizottság jelenlévő képviselőit (Komócsin Mihályt, Suha Andort, Putnoki Lászlót), hogy írjanak alá egy csatlakozó nyilatkozatot, azonban ők a kérést elutasították.

Október 25-én délután, illetve az este folyamán újabb felvonulások voltak Eger belvárosában. A megmozdulás szervezésében élen jártak a Dobó Gimnázium és az Egri Pedagógiai Főiskola tanárai, diákjai. Sapkájukra nemzeti színű szalagot tűztek ki, s különböző – főleg nemzeti függetlenséget követelő – jelszavakat, rigmusokat skandálnak.

Október 26-án már komolyabb megmozdulások voltak Egerben, melyek nyomán a közterekről, középületekről eltűntek a kommunista szimbólumok. Délelőtt ledöntötték és kivontatták az utcára a Népkertben álló szovjet katonai emlékművet. Délután a Vorosilov téren (ma: Eszterházy tér) lévő szobrot döntötték le, majd a több száz fős tömeg a főiskola elé vonult a vörös csillag eltávolítását követelve. Mivel a hangulat igen felforrósodott – már az ÁVH lefegyverzését követelték –, a pártbizottság és a szakszervezet

részéről küldöttség érkezett a MEFESZ vezetőihez, hogy akadályozzák meg a tüntetés eszkalálódását. A főiskolások bekapcsolódtak a tömegdemonstrációba és élére álltak a Széchenyi úton végighaladó, majd a Petőfi szoborhoz vonuló tömegnek. Így az ÁVH-nak helyt adó épületet és a megyei pártbizottságot ekkor még elkerülte a nép bosszúja. Egy kisebb csoport elvált a tömegtől és a nyomdába ment, ahol rölapokat kezdett nyomtatni.

Az este folyamán a megyei pártbizottság köszönetét fejezte ki a főiskolásoknak, hogy sikerült kordában tartaniuk az indulatokat, a városi rendőrség pedig folyamatos kapcsolattartást ajánlott a MEFESZ-nek. Ezzel párhuzamosan megkezdődött a főiskolások ellátása védelmi fegyverekkel. A fegyveres diákság parancsnoka Czaga István főhadnagy, a katonai tanszék oktatója lett.

Október 27-e fordulatot hozott az egri forradalmi események menetében. Az események felgyorsulásához nagymértékben hozzájárultak azok az idegenek, akik 3-4 teherautóval érkeztek Ózdról, illetve Miskolcra. Az igen heterogén összetételű társaság végcélja – több dokumentum szerint szökött fegyencek is voltak közöttük – a fővárosi harcokba való bekapcsolódás volt, a hevesi megyeszékhelyet fegyverszerzés céljából ejtették útba. Mivel egy részük ittas állapotban volt, hangoskodásukkal parázs hangulatot idéztek elő a városban. Veszélyességüket fokozta, hogy egyre több egri lakos is csatlakozott hozzájuk fegyvert és az ÁVH feloszlását követelve.

A helyzet válságosra fordult, s emiatt a városi rendőrkapitányságról két százados felkereste a főiskolán Bíró Lajost, a MEFESZ elnökhelyettesét, hogy a város közrendjének fenntartásáról, illetve az ÁVH sorsáról tárgyaljanak. Ez utóbbival kapcsolatban abban állapodtak meg, hogy az ÁVH alkalmazottai békésen hagyják a várost. Megjegyzendő, hogy az ÁVH megyei egysége már az éjjeli órákban megkezdte az épület kiürítését. A miskolciak felszólítására – Miskolcon ekkor már hivatalosan is feloszlott az ÁVH – az egri államvédelmisek csoportokba verődve a Bükk-hegységbe menekültek. Időközben az ÁVH épületét elfoglalta egy fegyveres csoport, melynek a vezetője Tompa András rendőr százados, a vasútbiztosító tisztí őrs

parancsnoka, tagjai pedig AKÖV¹²⁸-dolgozók – többek között Bartók László, Mata József, Rózsa Kálmán – voltak.¹²⁹

Nem sokkal később a főiskolán egy újabb megbeszélésre került sor, melyen részt vett Némedi Lajos a főiskola igazgatója, Bíró Lajos és Törös Károly főiskolai tanár, Körmöczy József alezredes, a megyei rendőrkapitányság vezetője, valamint Molnár János, Heverdle István és Tompa András rendőr századosok. Ezen az értekezleten merült fel először egy városvédelmi bizottság felállítása, melybe – a jelenlévők által képviselt intézményeken kívül – a honvédséget is be kívánták vonni. Ez ügyben hamarosan tárgyalásokat is folytattak a laktanyában, s ígéretet kaptak arra, hogy a honvédség teljes egészében bekapcsolódik a város rendjének és közbiztonságának fenntartásába. Ezek után a megyei pártbizottság épületében megalakult Eger Városvédelmi Bizottsága, melynek pártbizottsági tagok, a megyei és városi tanács funkcionáriusai, rendőrök, katonák, szakszervezeti-, DISZ- és MEFESZ-vezetők lettek a tagjai. A szervezet székhelye már aznap estétől a főiskolán volt.

Az intézkedés egyfelől értékelhető a forradalom jellegzetes defenzív lépésének, másfelől ennek időszerűségét igazolták az utcán zajló események. Komoly incidens érte (a forradalom időszakának legsúlyosabb egri incidense) Andrásfi Jenő honvéd hadnagyot, aki a fegyveres borsodi csoport városból történő eltávolítására tett kísérletet. Miközben intézkedett, valaki elvette tőle a géppisztolyát, mire ő pisztolyát előrántva többször a levegőbe lőtt, majd bemenekült a városi pártbizottság épületébe. Ezután az ózdiak és a közelben tartózkodó helybeliek is (ekkorra már az AKÖV dolgozói is megérkeztek Mata József vezetésével) a pártházhoz vonultak és a tömegbe lövő hadnagy kiadatását követelték. Az indulatok odáig fajultak, hogy a pártház védői és a kint lévő tömeg között tűzpárbaj alakult ki, amelynek szerencsére nem lettek sebesültjei. A Városvédelmi Bizottság ezután harckocsit vezényelt az épület elé, majd a lövöldöző ózdiak egy részét a járőrök összeszedték és lefegyverezték. Közben Andrásfi – a rendelkezésünkre álló dokumentumokból pontosan nem tisztázható körülmények között – kikerült a pártházból. Miután megjelent az utcán, lincshangulat alakult ki, a hadnagyot

¹²⁸ Az egri 32. sz. Autóközlekedési Vállalat

¹²⁹ Mindkét munkahely dolgozói hamar és intenzíven bekapcsolódtak a forradalomba. Ennek az volt az oka, hogy a közút és a vasút dolgozóihoz hamar és sokfelől eljutottak az információk.

az úttesten vonszolni kezdték, és szélsőséges elemek a felakasztását követelték. Csak a Városvédelmi Bizottság, személy szerint Bíró Lajos intézkedése óvta meg a hadnagy életét: főiskolások és a bizottsághoz hű fegyveresek mentették ki a szerencsétlenül járt embert a tömeg kezéből. Könnyebb sérülései miatt előbb a megyei kórházba, később Miskolcra került.

A mozgalmas napot követő éjszaka összeült a Városvédelmi Bizottság, hogy felhívást fogalmazzon meg a város lakosságához. Ez másnap megjelent a helyi Népújságban,¹³⁰ s a következőket tartalmazta: a rend biztosítása érdekében megalakult a Nemzetőrség Ideiglenes Védelmi Parancsnoksága, melynek irányítása alatt állnak a város összes fegyveres erői, beleértve a diákságot, a honvédséget s a karhatalmi szerveket; legsürgősebb tennivaló a városi munkástanács létrehozása, melynek érdekében vasárnap fél 11-re minden üzem küldje el küldötteit a színházba; a megyei, a járási és a városi pártbizottság a kialakult helyzetre való tekintettel beszünteti működését.

Eger Város Forradalmi Nemzeti Tanácsát október 28-án a munkástanácsok küldöttei hozták létre, kezdeményezője pedig a főiskola épületében ekkorra kialakult új hatalmi elit lett. A régi párt-, tanácsi- és tömegszervezeti funkcionáriusok tettek ugyan egy erőtlen kísérletet arra, hogy befolyásolják az eseményeket, de az országos politikában történt alapvető változás, illetve az utcán zajló események elképzelésüket meghiúsították.

A 32 tagú tanács még aznap délután megtartotta első ülését a főiskola épületében, ahol megválasztották az elnökséget és a különböző bizottságokat. Az elnökség tagja lett: Balogh László, Bíró Lajos (MEFESZ), Rákóczi Lajos (Egri Városi Tanács), Bárdos Lajos (Finomszerelvénygyár, munkásság), Komenczi Lajos (Megyevill *sic!*), Varjú Mihály (dolgozó paraszt *sic!*), Jobb László főhadnagy, az itthon maradt katonai alakulat megbízott parancsnoka.¹³¹ Az elnök Balogh László főiskolai hallgató lett, de több dokumentum tanúsága szerint a tanács igazi szellemi irányítója, legbefolyásosabb személyisége Bíró Lajos, valamint az adott helyzetben legfontosabb feladatot ellátó Jobb László főhadnagy voltak. Érdemes megjegyezni, hogy egyikük sem volt tősgyökeres egri, s mindketten

¹³⁰ Népújság 1956. október 28. 1.

¹³¹ Népújság 1956. október 29. 1.

alapvetően mértéktartó, megfontolt és kompromisszumkereső magatartást tanúsítottak a forradalom időszakában.

Az összejövetel a szakmai bizottságok megválasztásáról is határozott. A bizottságokba kellő szakértelemmel rendelkező és a forradalom követeléseit támogató nem munkástanács-tagokat is beválasztottak. A számunkra legfontosabb Védelmi Bizottság mellett a jogügyi, a közellátási, a sztrájk- és a mezőgazdasági bizottság működéséről és személyi összetételéről maradtak fenn adatok. A Védelmi Bizottság vezetését Jobb László látta el, aki egyben Eger város katonai főparancsnoka is volt. A bizottság elnökhelyettese Nagy Pál a MEFESZ részéről, akit később Ambrus László mérnök váltott fel; további tagok: Kormos László főhadnagy, Tompa András rendőr százados és Nyári Aurél.

A forradalmi tanács, illetve a Védelmi Bizottság legfontosabb, legsürgetőbb feladata a város közrendjének és közbiztonságának megteremtése volt, hisz a népharag legelsők között söpörte el a gyűlölt erőszakszervezetet, az Államvédelmi Hatóságot, s az emberek joggal voltak bizalmatlanok a rendőrség rendfenntartó munkájával szemben is. Az első napok zűrzavaros időszakában a rendőrséget lefegyverezték, tagjait megfélemlítették, bár voltak olyanok is, nyilván a kevésbé kompromittálódottak, akik átállását az emberek elfogadták. A rendfenntartó munkát nehezítette, hogy a nagyobb közbizalmat élvező honvédségi alakulatot – mint ahogy már szó volt róla – rendfenntartásra Budapestre vezényelték, ahonnan csak november 1-én tértek vissza. A helyzetet súlyosbította, hogy fegyveres szabadcsapatok, magukat jogosan vagy nem jogosan nemzetőröknek nevezők, ellenőrizetlenül tevékenykedtek – egyes beszámolók szerint: időnként garázdálkodtak – a városban. Megbízható, fegyelmezett alakulatnak volt tekinthető a 30-40 fős főiskolás nemzetőrség Czaga István vezetésével, és az AKÖV fegyveresei Tompa András irányítása alatt.

Nem véletlen tehát, hogy a forradalmi tanács október 29-ei első közleménye a Népújságban, amely ekkor már Eger Város Forradalmi Nemzeti Tanácsának volt a szócsöve, a fegyvertartást szabályozta. A határozat kimondta, hogy Eger város területén lőfegyvert csak a forradalmi tanács fegyverviselési engedélyével lehet tartani. Aki ezzel nem rendelkezik, annak a fegyvert és a lőszert a tanácsnak be kell szolgáltatnia, ellenkező

esetben büntetőeljárást indítanak ellene.¹³² Hasonló jellegű közlemény szinte minden nap megjelent a lapban.

A Védelmi Bizottság a forradalommal szimpatizáló honvédségi, rendőrségi tagokból, diákokból, munkásokból újjászervezte, helyesebben megszervezte a nemzetőrséget. Ennek csúcsszerve a Nemzetőrség Ideiglenes Városi Parancsnoksága lett, amelyet ugyancsak Jobb László irányított. A parancsnokság tagja volt még Tompa András rendőr százados és Nagy Pál főiskolai hallgató. A parancsnokság alá az alábbi szervezetek tartoztak:

Politikai Nyomozócsoport (Kádas Géza vezetésével)

Fegyveres diákosztig (Czaga István vezetésével)

Fegyveres diákosztig „R” (vagyis riadó) csoportja (Mikus Gyula főiskolai adjunktus vezetésével)

32-es AKÖV forradalmi zászlóalja (Tompa András vezetésével)

32-es AKÖV forradalmi zászlóaljának „R” csoportja (Bartók László vezetésével)

Rendőrség Forradalmi Tanácsa (Heverdle István vezetésével)

Tartalékos tisztekből verbuvált ún. „tízes bizottság” (Holczer László vezetésével)

A sorozóbizottság új igazolványokat állított ki, amelyeket csak valóban megbízható személyek kaphattak meg. A nemzetőr igazolványokat kizárólag Jobb László írhatta alá, s ez egyben fegyvertartási engedélyül is szolgált. A laktanya fegyvereit osztották szét, ugyanis a rendőrség fegyverraktárát az első napokban ismeretlenek feltörték, s kifosztották. A város fontosabb objektumait a nemzetőrség egységei védelmezték az esetleges provokációktól, éjjelenként pedig a lakosság fokozottabb biztonsága érdekében járőrök cirkáltak a város utcáin. Kijárási tilalom bevezetésére nem volt szükség. A megyei kiegészítő parancsnokságon maradt személyi állomány a városi nyomda, a víztorony, a vízművek, a borforgalmi vállalat és a távbeszélő központ őrzésével lett megbízva. Érdemes megemlíteni, hogy a laktanya ügyeletes tisztje mellé mindig be volt osztva két főiskolás, s a tiszt csak az ő hozzájárulásukkal intézkedhetett.

A súlyosabb incidensek megelőzésére, illetve komolyabb akciók végrehajtására a már említett „R” (riadó) osztagok szolgáltak. A diákosztig több államvédelmi tiszt letartóztatásában vett részt. A letartóztatottakat a

¹³² *Népújság* 1956. október 29. 1.

főiskola épületébe vitték. Bántalmazásra nem került sor, sőt, egyes visszaemlékezések szerint a főiskolás lányok élelmet és cigarettát adtak nekik.¹³³

A fegyveres rendfenntartó alakulatok újjászervezésének fontos része volt, hogy október 30-ától tartalékos tiszteket hívtak be szolgálattételre. A rendelkezésünkre álló dokumentumok Ambrus László mérnököt említik az akció kezdeményezőjeként. A 60-70 fős (később a létszám kb. 100 főre emelkedett) alakulat hamarosan utasítást kapott a forradalmi tanácstól, hogy hozzon létre egy 10 főből álló bizottságot, amely a további szervezési munkálatokra kapott felhatalmazást. Az ún. „tízes bizottság” vezetésével Holczer László őrnagyot bízták meg, míg helyettese a neves úszó Bitskey Aladár őrnagy lett, akiknek katonai pályafutása az 1945 előtti időkre nyúlt vissza, így őket az akkori frazeológia¹³⁴ „horthysta katonatiszteknek” nevezte. A bizottságban egyébként körülbelül egyenlő arányban vettek részt ’45 előtti, illetve a néphadsereg tartalékos állományába tartozó tisztek. Megalakulása után a bizottság rövid tanácskozást tartott Holczer László vezetésével, melyen megtárgyalták az új zászlóalj legfontosabb teendőit, melyek között elsőként szerepelt a közbiztonság megteremtésében való aktív közreműködés. A forradalmi tanács döntése alapján a megyei rendőrkapitányság épületében kaptak elhelyezést. Hamarosan a zászlóaljat három századra osztották fel: állandó szolgálatot teljesítő század (parancsnoka: Soltz József), ideiglenes szolgálatot teljesítő század (parancsnoka: Hamza Gyula), tartalékos század, mely csak riadó esetén teljesített volna szolgálatot (parancsnokát a dokumentumok nem ismertetik). Egyébként a három zászlóalj feladatkörével és elnevezésével kapcsolatban is ellentmondásos adataink vannak. November 2-án Tamássy Tibor összekötőtiszt útján utasítást kaptak a forradalmi tanácstól, hogy költözzenek át a megyei laktanyába, ahol Laskó László őrnagy, laktanyaparancsnok parancsnoksága alá kerültek.

A forradalmi tanács az új, forradalomhoz hű rendőrség megszervezését a véres borsodi események miatt (Miskolcon október 26-án államvédelmisek tüzet nyitottak és kézigránátot dobtak a tüntetők közé, amely után a feldühödött tömeg öt ÁVH-st meglincselte) napokig késleltette.

¹³³ KOZÁRI József: *1956 októbere a főiskolán*. (Pro Lyceo Agriensi) Eger (...) 1999. 179.

¹³⁴ frazeológia: szóhasználat

Arra vártak, hogy a körülményekhez képest a lehető legnyugodtabb helyzet alakuljon ki Egerben. A forradalmi tanács, pontosabban Bíró Lajos, a rendőrség újjászervezését Tompa Andrásra bízta. Tompa november 1-től folyamatosan tárgyalt, egyeztetett a korábbi városi rendőrparancsnokkal, Körmöczy József alezredessel. A megbeszélések egyelőre arról folytak, hogy kik azok az erősen kompromittálódott személyek, akik jelenléte semmiképpen nem lenne kívánatos az új testületben.

A november 2-i tanácsülésen kiemelt napirendi pontként szerepelt a nemzetőrség tevékenysége. Jobb László a járőrözés új módszereként azt javasolta, hogy ezután 3 fős csapatok teljesítsenek szolgálatot, amelyek egy rendőrből, egy diákból és egy üzemi munkásőrségi tagból álljanak, s a járőrök a honvédség parancsnoksága alá kerüljenek. Az ülésen szóba került a tartalékos tisztek toborzásának kérdése is. A büntetőperek tanúvallomásai szerint a „horthysta katonatisztek” jelenléte igen megosztotta a tanácskozás résztvevőit. A mérsékeltebbek – pl. Bíró Lajos – szót emeltek, hogyha harcolnak a baloldali túlkapások ellen, akkor lépjenek fel a jobboldali elhajlásokkal szemben is. Hozzászólása miatt állítólag Bíró Lajost néhány társa „moszkovita bérenc”-nek nevezte.

A „horthysta tisztek” tevékenysége a megtorlóhadjáratban igazolásul szolgált ahhoz a koncepcióhoz, hogy a forradalmat – többek között – a népi demokrácia ellenségei, a „régí világ” letűnt urai, haszonélvezői és kiszolgálói robbantották ki, s így tevékenységükért súlyos börtönbüntetésekert kaptak.

A dokumentumok említést tesznek arról, hogy a Védelmi Bizottság vidéki nemzetőrségek részére is osztott szét fegyvereket, majd az elnökség megbízta Berta honvédszázadost, hogy szervezze meg a megyei nemzetőrséget. A százados első feladata a megye területén lévő fegyveres nemzetőrök létszámának megállapítása volt. Sem erről, sem további tevékenységéről nincsenek adataink.

A népharag elkerülése, illetve az emberekben felgyülemlett indulatok levezetése érdekében mielőbb intézkedni kellett az Államvédelmi Hatóság, illetve az állampárt többi, erősen kompromittálódott személyének további sorsáról. A Védelmi Bizottság – egyetértésben a forradalmi tanáccsal – a nyugalom és a békés átmenet biztosítása érdekében letartóztatásokat fogadosított, néhány volt pártfunkcionáriust és ÁVH-s tisztet testi erőszak alkalmazása nélkül őrizetbe vettek. A további intézkedéssel kapcsolatban –

vagyis hogy ki maradjon börtönben, illetve kit lehet szabadlábra helyezni – felvetődött egy javaslat, mely szerint a munkástanácsok képviselőiből létre kellene hozni egy társadalmi felülvizsgáló bizottságot, amely a legsúlyosabbnak ítélt ügyeket továbbította volna a Jogügyi Bizottságnak. A tervet nem valósították meg, de szinte minden tanácsulésen napirenden volt a letartóztatottak sorsa, illetve a kilátásba helyezett letartóztatások kérdése. Az október 30-ai ülésen dr. Baranyai Ferenc ügyész, a Jogügyi Bizottság elnöke ismertette, hogy a 61 fogvatartott ügyét már felülvizsgálták és 25-öt szabadlábra helyeztek közülük.¹³⁵ A probléma újabb fordulatáról tudósított a Népújság november 2-ai száma, amelyben dr. Baranyai ügyész közleményt jelentetett meg, hogy a volt ÁVH szervezet tisztí állományának tagjai az államügyészségen önként jelentkezzenek.¹³⁶

Az egri nemzetőrség működésének eredményességét jelzi, hogy október 27-étől említésre méltó atrocitás – sem politikai, sem köztörvényes – nem volt a városban. Mint ahogy Jobb László egy újságinterjú során elmondta: *„Betörés nem fordult elő, kisebb fosztogatások, mint például néhány tyúklopás történt, de ezeket sikerült lefűlelni. Jelenleg négy egyén van őrizetben kisebb lopás miatt.”*¹³⁷

Közismert, hogy az események november 4-én tragikusan új irányt vettek. A szovjet katonai alakulatok ellenállás és fegyveres incidens nélkül kezdték el Heves megye megszállását.

Eger Város Forradalmi Nemzeti Tanácsa a szovjet katonai invázió hírére a főiskola épületéből a laktanyába tette át a székhelyét, ahol rögtön megtárgyalták a kétségbeejtő helyzetet. A jelenlévők között komoly vita alakult ki a katonai ellenállással kapcsolatban, melynek részleteit a büntetőpercek irataiból nehéz hitelesen rekonstruálni. A dokumentumok szerint Jobb Lászlónak az volt a véleménye, hogy a honvédelmi miniszter érvényben lévő parancsát, amely megtiltja, hogy a honvédségi alakulatok bárkire is lőjenek, nem szegi meg. Többek viszont fegyveres ellenállást követeltek, így végül a városba vezető útvonalakra páncéltörő ágyúkat állítottak fel. A szovjet harckocsik bevonulásáig honvédjárőrök cirkáltak az utcákon. Jobb László a '80-as évek végén a következőképpen emlékezett

¹³⁵ Népújság 1956. október 30. 2.

¹³⁶ Népújság 1956. november 2. 2.

¹³⁷ Népújság 1956. október 31. 1.

vissza a történetekre: „Mivel pontos értesüléseim voltak a szovjet csapatok Eger felé történő mozgásáról, a bevezető utakra tiszteket küldtem ki azzal, hogy fogadják a városba érkező szovjet csapatokat, adjanak tájékoztatást a helyzetről, közöljék, ellenállás nem lesz, ne lőjék szét a várost. Valami isteni gondviselés folytán mindig megéreztem mikor hová kell mennem, mit kell cselekednem. Az andornaktályai útra mentem egy orosz nyelvű tolmáccsal. Poljakov ezredes, az Egert megszálló erők parancsnoka ezzel az egységgel jött... Poljakovot részletesen tájékoztattam a helyzetről és kértem, ha valaki mégis rájuk lőne, azt csak gyalogsági fegyverrel teheti, ezért ne viszonozza a tüzet, kímélje meg e történelmi várost.”¹³⁸

A szovjet megszállás híre a forradalom legaktívabb rétegét, az ifjúságot döbbsentette meg és háborította fel leginkább. A helyzetet fokozta, hogy a főiskolások körében rémhírek terjengtek a miskolci egyetem szétlövéséről. (November 4-én a miskolci egyetemnél valóban fegyveres harcra került sor, ugyanis az őrség jelzőlövéseire ösztűzzel válaszoltak a szovjetek. A lövöldözésnek, amelybe rövid időre bekapcsolódtak az egyik diákszálló fegyveresei is, két hallgató esett áldozatul. Ezt követően a szovjetek megszállták az Egyetemvárost, ahonnan az elkövetkező napokban a diákok többsége elmenekült, az épületek lényegében kiürültek. A megszállók egyébként a borsodi megyeszékhelyen lefegyvereztek minden fegyveres erőt, kihirdették az ostromállapotot, és este 6-tól reggel 6-ig tartó kijárási tilalmat vezettek be.)¹³⁹

A megtorlástól és a deportálástól félve, fiatal nemzetőrök és főiskolások egy csoportja úgy döntött, hogy felfegyverkezve kivonul a Bükkbe. Estefelé egy kb. 150-200 fős fegyveres csapat 7-8 teherautón gyülekezett a felnemeti úton. 6-8 db golyószóróval, 2 láda kézigránáttal, 1 db 45 mm-es páncéltörő ágyúval, egészségügyi felszereléssel és takarókkal felfegyverkezve készültek az ellenállásra. A hír hallatára Jobb László a helyszínre sietett, s a csoport vezetőit (Nagy Pált, Czaga Istvánt, Rózsa Kálmánt, Tompa Andrást) beinvitálta a laktanyába, ahol többedmagával sikerült lebeszélne őket a veszélyes akcióról.

¹³⁸ MÉSZÁROS György: Kolozsvártól Egerig. Jobb László életútja. *Egri Újság* 1989. december 8. 5.

¹³⁹ SZAKOLCZAI Attila: *A munkástanácsok forradalma. Borsod 1956-ban.* (Kézirat)

A szovjet harckocsik végül is ellenállás nélkül vonultak be a hevesi megyeszékhelyre, kezdetét vette a kádári restauráció, mely néhány hét múlva a legradikálisabb eszköztől sem riadva vissza, nyílt fegyveres erőszakkal fogott a rendteremtéshez. Az erőszakhullám tragikus módon a forradalom idején mérsékletet tanúsító hevesi megyeszékhelyet is elérte. Karhatalmista alakulatok az elhíresült december 12-ei (*sic!*), valójában 11-12-ei egri sortüzekben 8 békésen tüntető ember életét oltották ki.

A forradalom utáni megtorlás célkeresztjébe természetesen a fegyveres erők testületeihez tartozók, illetve a fegyveres akciókban részt vettek is bekerültek. Ügyeiket - Heves megyében ez kb. félszáz személyt érintett - a hadbíróságok tárgyalták. Jobb Lászlót és 13 társát – többek között Czaga István főhadnagyot, Tompa András rendőr századost, Kádas Gézát, Mata József törzsőrmestert, Tormássy Tibort, Bitskey Aladárt (az ún. „tízes bizottságot”) – a Budapesti Katonai Bíróság vonta felelősségre. Közülük a legsúlyosabb ítéletet, 15 év börtönbüntetést, Jobb László kapta.

A nemzetőrség Bács-Kiskun megyében 1956-ban

Bevezetés

Az 1956-os forradalom és szabadságharc célja, valamint az események láncolata Budapesten és vidéken azonos volt. A Bács-Kiskun megyei események is, mint vidéken általában, néhány napos fáziskéséssel indultak meg a fővároshoz képest. A megyei vezetés talán reménykedett is, hogy nem kerül sor a fővárosihoz hasonló eseményekre, ugyanakkor intenzíven készült az esetleges megmozdulások megakadályozására. A későbbi forradalmárok és felkelők számára az első néhány nap a tájékozódás és a kivárás időszaka volt. Amikor nyilvánvalóvá vált, hogy a kommunista hatalom nem képes rövid időn belül úrrá lenni a fővárosban zajló elemi erejű felkelésen, az ország minden területén megkezdődtek a felvonulások és a tüntetések. Bács-Kiskun megyében a kommunista vezetők katonai eszközökkel igyekeztek gátat vetni a forradalom kibontakozásának. A sztálinista hatalom rövid, de annál kíméletlenebb harcban október 28-ára győzött a megyeszékhelyen. Ez a győzelem azonban csak pillanatokig volt teljes, ugyanis az országos politikai helyzet megváltozott, október 28-án Nagy Imre átértékelte addigi álláspontját, és demokratikus nemzeti mozgalomnak nevezte a forradalmat. Közben rohamosan épültek ki a helyi forradalmi szervek, vagyis a munkástanácsok, a forradalmi bizottságok, a szakmai szervezetek és a nemzetőrségek is. A sztálinista hatalom Bács-Kiskun megyei képviselői két tűz közé kerültek. Az események menetében döntő volt, hogy a hadsereg felső irányítása kikerült a katonai megoldást erőszakolók kezéből, és a kommunista párt központi irányítása is összeomlott. A forradalmi katonai tanácsok megalakulása után a hadsereg alakulatait már nem lehetett a tüntetők ellen bevetni, a megerősödő forradalmi bizottságokból és munkástanácsokból pedig kiszorultak a hatalom hívei. Ezek a folyamatok kényszerítették a megyei vezetést arra, hogy utat engedjen a politikai kibontakozásnak. Bács-Kiskun megyében november 1-jére mindenütt győzött a forradalom. A következő néhány napban megindult a konszolidáció, és az élet hamarosan visszatért volna a normális kerékvágásba, ha ezt a folyamatot nem törte volna meg a november 4-i szovjet támadás.

A forradalom egyik szembetűnő Bács-Kiskun megyei jellegzetessége, hogy két majdnem egyenrangú központja volt az eseményeknek, Kecskemét mellett Baja is nagyon fontos szerepet játszott, és időben gyakran meg is előzte a megyeszékhelyt a forradalom menetében.

A másik fontos tényező, hogy 1956-ban nagy létszámú katonai egységek állomásoztak Bács-Kiskun megyében, és ezek a forradalom napjaiban sok esetben meghatározó szerepet játszottak. Kecskeméten helyezkedett el a 3. hadtest parancsnoksága és több alakulata is. A hadtest kötelékébe három hadosztály tartozott, megközelítően harmincezer fővel. Minden fegyvernem képviseltette magát benne, kivéve a légierőt. Ez sem hiányzott azonban a megyéből, hiszen Kecskeméten volt a 66. vadászrepülő-hadosztály parancsnoksága és a 62. vadászrepülő-ezred, valamint Kalocsán is volt katonai repülőtér. Kecskeméten jelentős számú szovjet haderő is tartózkodott; még a jugoszlávokkal való konfrontáció idején Rákosi Mátyás kérésére telepítettek ide egy hadosztályt.

A harmadik jellegzetessége a megyének, hogy a forradalom fegyveres szervezetének, a nemzetőrségnek a megalakítására történt egy kísérlet a tömegtüntetések kirobbanásakor, amit a megyei vezetés fegyveres erőszakkal megakadályozott, majd amikor kénytelen-kelletlen utat engedett a forradalom politikai kibontakozásának, akkor igyekezett az újonnan létrejövő forradalmi szervezeteket a befolyása alatt tartani.

Az első kísérlet a nemzetőrség megalakítására Baján és Kecskeméten

Október 26-án tüntetés volt Baján, melynek során sikerült csatlakozásra bírni a vaskúti laktanyában állomásozó 25. lövészezred egy részét is. A munkástanácsok és a vállalatok küldöttei a tanácsházán tartott gyűlésen leváltották Osztermann Bélát, a városi tanács végrehajtó bizottságának az elnökét, és a helyére megválasztották dr. Vágvölgyi Ferenc orvost. A városban megalakult a honvédelmi bizottság is, amelyben Szakács László százados, Szabó József őrmester, Bakos István százados, Bajai István százados, Hauser László, Galló Béla, Varga Pál, Szabó Béla, Horváth László és Vida Áron tevékenykedett. A honvédelmi bizottságot nevezték honvédelmi bizottmánynak, katonai bizottságnak és katonai forradalmi tanácsnak is. Érdekesség, hogy ugyan különböző összetételben és elnevezéssel, de végig működött a forradalom alatt november 4-éig, és a

kisebb-nagyobb változások és fordulatok ellenére valószínűleg jogfolytonosnak tekintették a tevékenységét. Sok küldöttség érkezett a testülethez a megalakulása után, amelyek azt követelték, hogy állítsák fel a fegyveres nemzetőrséget, és a honvédséghez is osszanak be civileket.¹⁴⁰ Október 27-én megkezdődött a nemzetőrség szervezése, elsődlegesen azzal a céllal, hogy a fővárosi felkelőknek segítséget vigyenek. Tátrai Lajos és Genál András vezetésével egy huszonhét fős, három rajra tagozódó egységet hoztak létre, de miután nem került sor a fővárosba vezénylésükre, ez feloszlott.¹⁴¹ A bajai tüntetők és felkelők egyébként a város szélesebb értelemben vett környékét is a befolyásuk alá vonták. A Duna mentén északi irányban eljutottak egészen Soltig, és jelentős szerepet játszottak a megye déli területeinek forradalmasításában is, sőt a Dunántúlon is megjelentek. Kalocsára mintegy 500 bajai tüntető vonult át, akik jelentős szerepet játszottak az ottani eseményekben, majd a kalocsai tüntetőket maguk mellé állítva segítséget akartak vinni a fővárosi szabadságharcosoknak is.

Ahogy Baján, október 26-án Kecskeméten is a gyárakban kezdődtek a tüntetések, majd a város központjában folytatódtak a tömegmegmozdulások. A megyei pártbizottság épületéről a megyei pártvezetőség engedélyével és közreműködésével verték le a tüntetők a vörös csillagot, akik megrongálták a szovjet emlékművet, és kiszabadították a börtönből a rabokat, utána pedig a rendőrség elé vonultak, ahol fegyvert követeltek. Több rendőr is megpróbálta csillapítani az indulatokat, és békés mederben tartani az eseményeket. A tüntetők ötfős küldöttséget alakítottak, amelynek tagja volt két munkás, Érsek Sándor és Sós Imre, valamint három diák, közülük Bátki Ferenc volt a küldöttség vezetője. A tüntetők képviselőit egy szobába vezették, ahol jelen volt Kádi Sándor őrnagy, a megyei rendőrkapitány helyettese, Donáth Tibor százados, Steichik Aurél orvos őrnagy, Franyó János százados, bűnügyi osztályvezető és Ott József százados, a parancsnok politikai helyettese. Szalóki Imre, a rendőrség megyei parancsnoka ekkor Budapesten volt pártiskolai tanfolyamon. Kezdetben Kádi Sándor vezette a tárgyalást. A küldöttség a politikai jellegű követelések mellett az épületben lévő fegyverek átadását akarta elérni. Kádi Sándor nem

¹⁴⁰ Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára [a továbbiakban BKMÖL] XXV. 30. B 1596/1957. Varga Pál pere.

¹⁴¹ GERGELY Ferenc: *Baja, 1956*. Baja (Szerző) 1997. [a továbbiakban: GERGELY 1997] 65.

akart fegyvert kiszolgáltatni, és kiment a szobából, Ott Józsefnek adta át a tárgyalás vezetését, ugyanakkor telefonon felhívta Arany László őrnagyot, a BM megyei főosztályvezetőjét, aki megtiltotta, hogy fegyvereket adjanak át a tüntetőknek. Először Ott József is megtagadta a fegyverek kiadását, de végül megegyeztek abban, hogy körülbelül 20-40 katonaviselt civil, aki személyi igazolvánnyal is rendelkezik, fegyvert kap, és a rendőrökkel közösen fog járőrözni a városban a rend és a közbiztonság fenntartása érdekében, amit azonnal meg akartak kezdeni. Közben azonban a tömeg megelégtelt a várakozást, az oldalsó kapun benyomult az épületbe, egy háromfős csoport pedig a fegyverraktárba is bejutott, és a felsorakoztatott rendőröktől is elvették a géppisztolyokat. A főbejárat előtt lévők ezt megtudván, az őrköt félrelökve behatoltak az épületbe, és szintén fegyverhez jutottak. A kavarodás enyhülése után Ott József leállította a fegyverosztást, és kiszorították a tömeget az épületből, a kapukat pedig bezárták. Ugyanakkor egyes visszaemlékezések szerint a közös járőrözés megkezdődött, de a hadsereg fellépése miatt nyilván okafogyottá vált. A rendőrök egyébként miután rendezték soraikat, és erősítést kaptak a hadseregtől, részt vettek a felkelők elleni harcban, főként a rendőrség épülete környékén. Gyurkó Lajos, a hadtest parancsnoka még aznap letartóztatta Ott Józsefet, és hadbíróság elé akarta állíttatni.

A megyei pártbizottságon eközben tanácskozott az úgynevezett védelmi bizottság, amely a megyei párt- és tanácsvezetőkől és a katonai parancsnokokból állt. Hosszú vita után a katonai megoldást erőszakolók kerekedtek felül. Dallos Ferenc, a megyei tanács vb elnöke felszólította Gyurkó Lajost, a 3. hadtest parancsnokát, hogy számolja fel a tüntetést. Ezután Szentkirályi Frigyes alezredes irányításával felvonult a katonaság, és erőszakkal feloszlatta a tüntetést, majd két-három nap alatt a hadsereg leverte a szórványos ellenállást is. Gyurkó Lajos ezekben a napokban gyakorlatilag teljhatalommal bírt a 3. hadtest csapatai által lefedett területeken. Kalocsán, Kiskunhalason és Kiskunfélegyházán is katonai diktatúrát vezettek be a helyőrségparancsnokok, ezt mindenütt sortűzek előzték meg, amelyek a városok közül egyedül Kiskunfélegyházán nem követeltek halálos áldozatot. A forradalom alatt, beleértve a november 4-e utáni időszakot is, a megye 24 településén legalább 74 sortűz és fegyverhasználat történt a kommunista hatalom és a szovjetek részéről a forradalom oldalán résztvevők, illetve a

békés lakosság ellen. Ezek közül 21 végződött halálessel, 8 valamilyen sebesüléssel, a többi szerencsére nem követelt áldozatot. Október 26-án 18, október 27-én 21, október 28-án pedig 14 sortűz dördült el a megyében, de voltak sortűzek a kormány által kihirdetett fegyverszünet után is. Ezek következtében adataink szerint 57 ember halt meg, és 244 ember sebesült meg a megye területén. A legtöbb áldozat Kecskeméten és Tiszaújvárosban volt. Az, hogy a katonaság és a rendőrség használta-e a fegyverét, elsősorban az adott település vezetőin múlott. Az pedig, hogy a sortűznek volt-e áldozata, valószínűleg a tűzparancsot kiadó katonai vezetőtől, egységparancsnoktól függött.

A nemzetőrség ismételt létrehozása Kecskeméten

Mialatt a megyében a forradalom katonai leverése zajlott, a fővárosban éppen ellentétes irányú folyamat játszódott le. Október 28-ára a Nagy Imre köré szerveződő politikusi és értelmiségi csoport egyre inkább azonosult a forradalom célkitűzéseivel, és sikerült magához ragadnia a kezdeményezést, majd a fővárosban megtörtént a forradalom valós értékelése. Ez a két fejlemény, a központi vezetésből a rákosisták kiszorulása, illetve a helyi forradalmi szervek létrejötte és megerősödése tette lehetővé Bács-Kiskun megyében a politikai kibontakozást. A megye eddigi vezetői természetesen a saját érdeküknek megfelelően képzelték el ezt, megpróbálták kézben tartani, irányítani az eseményeket, a döntő helyekre saját híveiket állítani. Az új szervezetek ellenállásának köszönhetően ez végül nem sikerült.

Október 29-én a Bács-Kiskun Megyei Népújságban megjelent Nagy Imre rádiónyilatkozata, melyben nemzeti demokratikus mozgalomnak nevezte a forradalmat. A honvédelmi miniszter pedig parancsot adott a forradalmi katonai tanácsok megválasztására.¹⁴² Reggel Kecskeméten a párt megyei végrehajtó bizottsága kibővített ülést tartott, amelyen az új helyzetből következő teendőkről tárgyalt. Elhatároztak, hogy minél előbb összehívják a városi és járási pártbizottságok üléseit, amiket szükség szerint ki kell bővíteni az arra „legméltóbb” elvtársakkal.¹⁴³ Döntöttek a munkástanácsok alakulásának támogatásáról, és rögzítették ezek legfontosabb tennivalóit is. A

¹⁴² HEGEDŰS B. András (főszerk.): *1956 Kézikönyve. 1. kötet - Kronológia*. Budapest (1956-os Intézet) 1996. 140.

¹⁴³ *Népújság* 1956. október 29. 1.

nemzetőrség és a nemzeti bizottságok szervezésének támogatását is elhatározták,¹⁴⁴ de úgy képzelték, hogy ezekben a testületekben megtartják a kommunista irányítást, a pártbürokrácia szakzsargonjával élve „élére állnak a nagy, demokratikus, népi mozgalomnak”. A nemzetőrséget katonákból, rendőrökből, munkásokból, katonaviselt fiatalokból akarták létrehozni. Erre egyébként felsőbb utasítást is kaptak.¹⁴⁵ Kecskeméten tehát október 29-én állították fel a megyei- és a városi nemzetőrséget. A testület vezetői Gyurkó Lajostól kapták a közvetlen kinevezésüket, így a megyei nemzetőrség parancsnoka Szentkirályi Frigyes alezredes lett. Halanda István, a városi pártbizottság titkára magához hívatta Lukács András századost és Donáth Tibor rendőr századost, akiknek eligazítást tartott a teendőkről. A nemzetőrség városi vezetősége négy főből állt, a katonai résznek Lukács András százados, a rendőri résznek Donáth Tibor százados lett a parancsnoka, és azt tervezték, hogy kineveznek egy értelmiségi és egy munkás parancsnokhelyettest is. Az utóbbi két személy valószínűleg dr. Buzás Pál tanító és Kovács János művezető volt. Lukács András parancsnoksága alá helyezték a hadtest felderítő zászlóalját, amely valószínűleg a nemzetőrség katonai részlegének a személyi állományát adta. A járőrözést egy-egy katonából, rendőrből és civilből álló egységekre akarták bízni. Halanda István egy általa összeállított 15-20 fős névsort is átadott Lukács Andrásnak, amely a leendő nemzetőrök nevét tartalmazta. Közülük azonban csak hárman jelentkeztek szolgálatra,¹⁴⁶ ezért kezdetben egy rendőr és két katona járőrözött közösen, amihez Lukács András szolgálati beosztást készített.¹⁴⁷ A nemzetőrség hivatalos megszervezése pillanatnyilag biztosította a régi hatalom számára a fegyveres erők feletti ellenőrzést, és a nemzetőrségben a honvédség és a rendőrség szervein kívül az akkor még működő MDP és a megyei tanács irányítása is érvényesült. A nemzetőrség összetétele azonban teljesen más lett, mint azt Halanda István elképzelte, ugyanis másnapról folyamatosan érkeztek a gyárakból és az üzemekből a munkástanácsok által delegált nemzetőrök, akik az ottani gyárőrség, üzemi őrség, vasúti őrség tagjai is voltak. Ezen kívül a hamarosan megalakuló járási nemzeti bizottságok is előtérbe kerültek, és arra törekedtek, hogy az általuk

¹⁴⁴ MOL 288. f. 21/1957/5.

¹⁴⁵ MOL 288. f. 21/1957/5.

¹⁴⁶ OSZK 412. 20. Fővárosi Bíróság B 4322/1959. Dr. Kardos János pere.

¹⁴⁷ Hadtörténeti Levéltár XI/22. a. B 24/1958. Lukács András pere.

delegált embereket a megyei nemzetőrségbe juttassák, valamint beléptek nemzetőrnek a homokbányai laktanyából szabadult tüntetők és felkelők közül is jó néhányan. Ez a folyamat vezetett később oda, hogy a pártirányítás megszűnt a városi nemzetőrség felett. A városi nemzetőrség parancsnoksága a rendőrség Rákóczi úti épületében volt, ahol mintegy 30-35 civil nemzetőr volt elhelyezve, de a civil nemzetőrök önállóan nem intézkedhettek, a szolgálat után a fegyvereiket is leadták.

A nemzetőrség tevékenysége a forradalom alatt

A megyei és a városi nemzetőrség látta el fegyverrel és igazolvánnyal a járási és a községi nemzetőrsegeket. A nemzetőrseget a honvédség látta el fegyverrel, a nemzetőrség feladata volt viszont, hogy az illetéktelen kezekben lévő fegyvereket összegyűjtse és biztonságba helyezze. A nemzetőrség élelmezését a pártbizottságtól lefoglalt pénzből fedezték, és a pártbizottságtól elkobzott gépkocsikkal közlekedtek a megyében, például a megyei napilapot, az újonnan létrejött Petőfi Népet is a nemzetőrség egyik kocsija vitte szét a megyében. Ilyenkor egy újságíró is ment velük, hogy a vidéki eseményekről tudósítson.

A nemzetőrség feladata volt a város középületeinek az őrzése, a közbiztonság fenntartása, a járőrözés ellátása. Ezen kívül a börtönből kiszabadult rabok letartóztatásával is megbízták őket, máskor pedig Szűcs János, Szarka József és Lengyel István nemzetőrök volt politikai foglyokat kísérték Soltvadkertre.¹⁴⁸ A kecskeméti nemzetőrség tagjai nyomozást is folytattak Tiszakécskén, igyekeztek kideríteni, hogy ki a felelős az október 27-ei repülőgépes támadásért. Részt vettek a szovjetekkel zajló megbeszéléseken, és a volt ávósok őrizetbe vételében, amelyre november 1-jén került sor. Ezen kívül személyi biztosítást is elláttak, például a Nagykörösön lakó Matuz György ügyész kísérése is a nemzetőrök feladata volt.

A nemzetőrség felügyeletét a megyei és a városi forradalmi bizottság látta el, törvényes működését pedig a megyei bíróság és az ügyészség felügyelte. Egy ilyen ellenőrzés alkalmával november 1-jén a megyei nemzetőrsegen Kardos János bírót tájékoztatta Szentkirályi Frigyes, hogy kevés a nemzetőr, ezért diákokat is bevesznek. Közölte azt is, hogy minden

¹⁴⁸ OSZK 412. 20. Fővárosi Bíróság B 2924/1975. Szabó János pere.

vállalat, hivatal állíthat fel saját őrseit, csak a nemzetőrség engedélye kell hozzá.¹⁴⁹ A nemzetőrségnél ekkor egyébként jelen volt Kassa Vilmos, Horváth István és Baski József is, akik a megyei pártbizottság aktivistái voltak korábban. Kardos János tiltakozott az ellen, hogy nemzetőrök legyenek: „*A nemzetőrségben nincs szükség kommunistákra, főképpen vezető kommunistákra.*”¹⁵⁰

November 2-án a nemzetőrség egyik tagja Sereg István századossal és egy repülő tiszttel a kecskeméti reptérre ment. Az oroszok felvonulásáról akartak tájékozódni. Délután egy rendőrrel és Sereg főhadnaggyal Tizsakécskére, majd Tiszaugra, Lakitelekre, Cserkeszölőre és Tizsakúrtre mentek. Felkeresték a forradalmi bizottságokat, ellenőrizték a községi nemzetőrseket. Tájékoztatták, hogy van-e elég fegyverük, megfelelő-e a szervezettségük és kielégítő-e a községekben a közbiztonság. Tiszaugon őrseket állítottak a hídra, és szorgalmazták, hogy a falvak küldjenek élelmiszersegélyt a fővárosba. Tizsakécskén nemzetőr karszalagokat adtak az ottani nemzetőröknek, és érdeklődtek a repülőtérmegyei körülményeiről.¹⁵¹ A községi nemzetőrsegek egyébként sok helyen meglepően nagy létszámúak voltak, például Kerekegyháza 70-80 fő tartozott a testületbe. A községi forradalmi bizottságok és nemzetőrsegek többsége október 27-e és 29-e között alakult meg. Járásonként azonban jelentős eltéréseket is megfigyelhetünk. Míg a Bajai járás 16 községe közül 13-ban október 26-án és 27-én alakultak meg ezek a testületek, addig a Kecskeméti járás községeiben csak néhány nappal később, október 28-a és 30-a között jött létre az egységek többsége. Ennek valószínűleg az lehetett az oka, hogy Kecskeméten és környékén a kommunista hatalom sokkal eredményesebben akadályozta a forradalmi események kibontakozását.

¹⁴⁹ OSZK 412. 20. Fővárosi Bíróság B 4322/1959. Dr. Kardos János pere.

¹⁵⁰ OSZK 412. 20. Fővárosi Bíróság B 4322/1959. Dr. Kardos János pere.

¹⁵¹ BKMÖL A Magyar Szocialista Munkáspárt Bács-Kiskun Megyei Bizottságának Archívuma [a továbbiakban: MSZMP BKMB Archívuma] 1956-os gyűjtemény. sz. n. irat. Kivonatok Nagy Lajos bírósági tárgyalási jegyzőkönyveiből. Nagy Lajost a Szegedi Megyei Bíróság 1957-ben halálra ítélte. B 388/1957-es számú perének anyagát az 1980-as évek közepén kisselejtezték.

A nemzetőrség ismételt létrehozása Baján

Baján október 30-án alakult meg a városi nemzeti bizottság az üzemek, a vállalatok, intézmények, a parasztok, az értelmiségiek, a katonák és a munkástanácsok küldötteiből álló gyűlésen, ahol dr. Antóny János orvost választották meg a nemzeti bizottság elnökének. A tanácselnök vagy polgármester továbbra is dr. Vágvölgyi Ferenc maradt.¹⁵² A nemzetőrség vezetőjének Bánki Lajos nyugalmazott rendőrtisztet nevezték ki, akinek a legfontosabb feladata a nemzetőrség megszervezése és a korábban kiadott fegyvertartási engedélyek visszavonása volt. Bánki Lajos a nemzetőrség megszervezését a rendőrség és a honvédség bevonásával képzelte el.¹⁵³ Ugyanakkor nagy létszámú nemzetőrséget akart létrehozni úgy, hogy a vállalatok delegálják a nemzetőröket, ezért az üzemeknek névjegyzéket kellett készíteniük azokról, akiket a nemzetőrségbe javasoltak. A parancsnok elmondta, hogy leginkább a községek közbiztonsága bizonytalan, ezért 70-80 fős nemzetőrséget javasolt, amely a rendőrséggel karöltve működne. A szükséges fegyverek biztosítását a honvédség vállalta. Az üzemeket felkérték, hogy írásos javaslattal delegáljanak nemzetőröket. A nemzeti bizottság nyolc tagja önkéntes alapon vállalkozott, hogy már az éjszaka folyamán a rendőrséggel közösen biztosítja a rendet a városban.¹⁵⁴ Bogács Géza rendőrkapitány és Bánki Lajos tizenkét kerületre osztotta a várost, és ezekhez járőröket rendeltek. A munkástanácsok később 65 főt delegáltak a nemzetőrségbe, amely tulajdonképpen másnaptól kezdett ténylegesen működni. A nemzetőröknek le kellett tenniük a honvédeskü, és első feladataik közé tartozott a fegyverek összeszedése, begyűjtése, és a fővárosba irányított élelmiszer-szállítmányok biztosításához megbízható diákok kirendelése. Október 31-én reggel ülést tartott Baján a nemzeti bizottság. Az üzemekből beküldött jegyzékek alapján összeállították a nemzetőrség tagjainak névsorát. 150 főt szavaztak meg a Bánki Lajos által javasoltak szerint. A nemzeti bizottság két tagja, Böröcz Jenő és Varga Pál felügyelte a nemzetőrséget, egyben bizonyos vezetői feladatokat is elláttak. Bakos István százados vállalta a fegyverek és a felszerelés biztosítását, és minden nemzetőr napi 8 órá

¹⁵² BKMÖL XXV. 30. B 1160/1957. Dr. Vágvölgyi Ferenc pere. Az 1957. november 21-i tárgyalás jegyzőkönyve. Dr. Vágvölgyi Ferenc tárgyalási vallomása. 3-12.

¹⁵³ BKMÖL XXV. 30. B 1553/1957. Dr. Bakonyi Péter pere.

¹⁵⁴ BKMÖL MSZMP BKMB Archívuma. 1956-os gyűjtemény. B 386/1957. Dr. Antóny János pere.

szolgálatot teljesített. A nemzetőrség létszáma időközben többször változott. november első napjaiban további 20 fővel gyarapodott, november 3-a után pedig Baján is megindult a nemzetőrség személyi állományának felülvizsgálata.¹⁵⁵ Baját nem érintette közvetlenül a szovjet csapatok mozgása, a helyi fegyveres összetűzések nagyságrendje pedig nem volt akkora, hogy a városi nemzetőrség tevékenysége túllépje a helyi karhatalmi feladatok ellátásának körét. A hivatalos vezetés által kezdeményezett szervezeten kívül azonban más csoportok is igényt tartottak arra, hogy a nemzetőrség nevében fellépjenek. Önálló akcióik során a nemzeti bizottság által kitűzött céloknál radikálisabb tevékenységet folytattak. Itt elsősorban Szabó Béla és Nagy Béla személyéhez kapcsolódó csoportokról van szó. Ezen csoportok tevékenysége nem térképezhető fel pontosan az eddigi kutatások alapján, ezért csak szórvány adatokból, közvetett megjegyzésekből tudunk a működésükről. A városi nemzetőrség vezetésével és működésével kapcsolatos nehézségek azonban mindenképpen szerepet játszhattak abban, hogy ezek a csoportok kezdeményezően léphettek fel például a volt ávósok letartóztatása vagy a járás területén levő községi nemzetőrök fegyverrel való ellátásának kérdésében.¹⁵⁶ Nagy Béla, aki valamikor Vaskúton volt tanító, a járási nemzetőrség feletti parancsnokságot szerezte meg magának. Ő szervezte Érsekcsanád, Sükösd, Nemesnádudvar, Vaskút, Gara, Csátalja, Dávod, Hercegszántó és Nagybaracska községekben a nemzetőrséget, és ő is fegyverezte fel ezeket a testületeket. November 2-án Bánki Lajos lemondott a nemzetőrség parancsnoki tisztségéről, és Varga Pál került a helyére, a katonai részleget pedig továbbra is Bakos István százados vezette. Varga Pál feladata a rend és a fegyelem megszilárdítása volt, valamint elvégezte a nemzetőrség tagjainak a felülvizsgálatát, a büntetett előéletűek kiszűrését is. A felülvizsgált hetven nemzetőrből mintegy húszat nem találtak megfelelőnek, őket leváltották. Ezek az intézkedések már a forradalom és a nemzetőrség konszolidációja felé mutattak. A teljes konszolidációt és a nemzetőrség szervezetének kiépülését, majdani megszilárdulását azonban megakadályozta a november 4-ei szovjet támadás, amely Bács-Kiskunban is több halálos áldozatot követelt, annak ellenére, hogy szervezett védelmi harc sehol sem bontakozott ki a megyében. A

¹⁵⁵ BKMÖL XXV. 30. B 1596/1957. Varga Pál pere; GERGELY 1997: 68-69.

¹⁵⁶ GERGELY 1997: 70.

szovjet csapatok valószínűleg a megfélemlítést tartották szem előtt, amikor mindent elsőprő erővel törtek a területre.

A nemzetőrség megszűnése

A megyében nem alakult ki harc a szovjetekkel szemben, annak ellenére, hogy mind a magyar hadsereg egyes alakulatai, mind a nemzetőrségek egységei tettek erre előkészületeket. A kalocsai páncélos ezred katonai tanácsa el akarta kerülni a szovjetek előtti fegyverletétellel járó szégyent, ezért úgy döntött, hogy két harckocsival, és négy légvédelmi löveggel Bajára vonul, és csatlakozik az ottani páncélosokhoz. Előtte felfegyverezték a szovjetek elleni harcra jelentkező civileket. Baján a forradalmi katonai tanácsok a nemzetőrséggel közösen felhívást adtak közre november 4-én, amelyben a város megvédésére szólították fel a lakosságot. Felfegyverezték az üzemek munkástanácsait, a diákságot, és a mozgósításra jelentkező civileket. Miután a nemzeti bizottság megtiltotta a szovjetekkel szembeni ellenállást, a mintegy 500 fegyveres a Dunántúlra vonult, hogy csatlakozzék az ottani ellenállókhoz. Kiskunfélegyházán Szabadella József, az ottani hadosztály forradalom alatt kinevezett parancsnoka Nagy Imre hajnali kétségbeesett szózata hatására és a katonai tanács döntése alapján kiadta a szovjetek elleni tűzparancsot a neki alárendelt alakulatoknak. A hadtest ügyeletesének a követelésére azonban körülbelül egy óra múlva visszavonta az intézkedését. Jánoshalmán az ottani katonai alakulat a nemzeti bizottsággal és a nemzetőrséggel közösen szabályos mozgósítást hajtott végre a községben és környékén. Behívták a tartalékosokat, a községbe vezető utakat lezárták, ezek mentén katonai egységeket ástak be. Megszervezték a hadtápot, sőt egy katonai kórházat is felállítottak az esetleges sebesültek ellátására. Kiskunmajsán a katonai tanács és a nemzetőrség lövegeket rendelt ki a községbe vezető utak védelmére. Központi parancs esetén tehát lett volna lehetőség a szovjetekkel szembeni ellenállásra, ennek hiányában azonban sehol sem került sor tényleges harci cselekményre a megyében, ami sok áldozattól kímélte meg a lakosságot. A szovjet támadás hatására az éppen csak kiépülőben lévő nemzetőrség beszüntette a tevékenységét Bács-Kiskun megyében, és feloszlott. Érdekességgént érdemes megemlíteni még azt a tényt, hogy a hamarosan megalakuló honvéd karhatalom első parancsnoka az a Szentkirályi Frigyes lett, aki a megyei nemzetőrség parancsnoka is volt, a

kecskeméti karhatalmi egység vezetőjének pedig Lukács András századost nevezték ki. Hamarosan azonban mindkettőjüket leváltották.

Nemzetőrparancsnokok Pest megyében 1956 októberében

Az 1956-ban létezett Pest megye 1950. január 1-ével alakult. Ekkor végérvényesült az a korábban kialakult helyzet, hogy a megye székhelye egyúttal az ország fővárosa is, továbbá, hogy az ország fővárosa csak Pest megyével határos. Pest megye az ország harmadik legnagyobb területű, a legnagyobb lélekszámú (1956-ban 760.000 fő), és a legsűrűbben lakott megyéje volt, melynek igazgatását a megyei tanács alárendeltségében négy városi (Cegléd, Nagykőrös, Szentendre és Vác), 11 járási és 181 önálló községi tanács látta el. A népesség igen kis hányada – mindössze 13%-a – élt a négy városban. A legjellegzetesebb települési forma a 3–10.000 lélekszámú nagyközség, melyekben a lakosság közel 50%-a élt. A nagy lélekszámú községek elsősorban Budapest vonzáskörzetében találhatók, illetve járási székhelyek voltak. A főváros közvetlen vonzáskörzetéhez tartozó településeken – melyekhez a községek 47%-a tartozott – élt a megye lakosságának több mint fele (51%). Pest megye az ország legiparosodottabb megyéje volt, ahol a jelentős ipari üzemek a főváros és Vác környékén működtek. Számottevő volt a mezőgazdaságból élők aránya is: a megye középső – Budapest környéki – részén 30%-ot tett ki, de a déli részen elérte az 50-60%-ot is. Az erőltetett kollektivizálás főleg a megye déli és középső részén eredményezett élet- és működésképtelen termelőszövetkezeteket. A megye északi részén az egyéni gazdálkodás volt a jellemző, többnyire igen kis területű „birtokokon”.

A megye lakosságának összetétele heterogénebb volt más megyéknél. Társadalmi feszültségeket eredményezett a II. világháborút követő ki- és betelepítések következtében bekövetkezett lakosságcsere, és különleges „színfoltot” jelentett az állandó üldözések és zaklatások elől a Duna-menti nyaraló községekbe, vagy Gödöllőre és környékére állandó jelleggel kitelepült mintegy húszezer személy, akiknek szerepe a forradalom idején lényegesen nagyobb volt számarányuknál.

A főváros és Pest megye között mindennapi és szoros kapcsolat volt. A megye kereső népességének egyharmada – több mint százezer fő – napi rendszerességgel járt Budapestre dolgozni, de a mezőgazdasági termelők is – vagy családtagjaik – naponta hordták terményeiket a főváros piacaira. A

forradalom fővárosában, Budapesten működött a megye valamennyi központi szerve. Az itt dolgozó fővárosi lakosok munkájuk során rendszeres kapcsolatot tartottak a megye lakosságával és jelentős volt azon fővárosi lakosok száma is, akik Budapestről jártak a Pest megyében lévő munkahelyükre (1956-ban, pl. 800 pedagógus).

Jelentős számú katonai alakulat tartózkodott állandó jelleggel a megye területén. Bár magasabb katonai parancsnokság csak Cegléden volt (a 30. számú tüzér hadosztály), de számottevő erőt jelentettek a Cegléden állomásozó két tüzérezred (45. és 103. számú), a nagykőrösi 19. számú tüzérezred, a táborfalvi 66. számú tarackos tüzérezred, a váci 52. számú légvédelmi tüzérezred, ugyancsak Vácott a 32. számú híradó ezred, az Aszódon lévő 15. számú és a Piliscsabán lévő 8. számú gépesített ezred katonái. A fővároshoz közel, Szentendrén volt a székhelye a Híradó- és Műszaki Tiszti Iskolának. Bár a katonák számát illetően nem volt számottevő a megyében lévő két nagy lőszerraktár őrsége (Pusztavacson illetve Táborfalván), jelenlétük azonban éppúgy meghatározó volt a térségben, mint a Tápiószecsőn lévő 14. számú tüzér fegyverbázisnak. A katonai alakulatok közvetlen jelenléte meghatározó volt a forradalom napjaiban, illetve a nemzetőrséggel való együtt működésben.

A kor szokásának megfelelően a magyar katonai alakulatok közelében a legtöbb helyen volt szovjet katonai bázis is. Pest megyében, Budapesttől 25 kilométerre volt a forradalom idején különösen nagy szerepet játszó tököli szovjet főparancsnokság, egy páncélos és egy légi támaszpont közepén.

Az október 23-i események Pest megyében azonnal és közvetlenül éreztették hatásukat. A megyéből számosan vettek részt a fővárosi tüntetéseken, és többségük hazatérve első kézből tájékoztatta a helybelieket a forradalom eseményeiről. A katonai alakulatokat azonnal mozgósították. 23-án este a szentendrei tiszti iskolásokat a pártközpont és a belügyminisztérium, a piliscsabai ezred katonáit pedig a rádió védelmére vezényelték ki és az aszódi ezred 1. zászlóalját is Pestre irányították. A katonaság a megye egyes településein már 24-én hajnalban megkezdte a rendszeres ellenőrzést. A fővárossal közvetlenül érintkező járásokban 24-én hajnalban már megjelentek a felfegyverzett fiatalok, és Dunakeszin megtörtént az első összecsapás is a rendőrökkel. 24-én a gödöllői agráregyetem hallgatóinak, 25-én a pilisi bányászoknak és a szentendrei tüntetőknek Budapestre vonulásáról van

tudomásunk. 25-ére a tüntetések a fővároshoz közeli településeken általánossá váltak, de a fiatalok – akiket általában egyetemistáknak neveztek – megjelentek a fővárostól távolabbi településeken is.

Pest megyében ezekben a napokban többször dörögtek a fegyverek. Különböző okokból használták fegyvereiket a rendőrök, a katonák, a felfegyverzett pártalkalmazottak, de több helyen használták szerzett fegyvereiket a tüntetők is. Horváth Miklós hadtörténész állapította meg alapvető művében: *„A lakosságból, illetve idegenekből szervezett fegyveres csoportok vagy önállón tevékenykedő fegyveresek Pest megyében a többi megyéhez képest sokkal nagyobb aktivitással tevékenykedtek.”*¹⁵⁷ ’56 októberében Pest megyében a forradalmi eseményekkel összefüggésben 37 haláleset történt, amelyből azonban csak öt a tüntetők által elkövetett gyilkosság. (Közülük is – legalábbis - vitatott a budakeszi kettős haláleset, melynek a Hadtörténeti Intézet és Múzeum akkori parancsnoka volt az egyik áldozata.) A rendfenntartó szervek szétesése következtében megrendült közbiztonság hiányát kihasználva nem volt ritka a lopás, a fosztogatás, az erőszak, vagy a korábbi sérelmek erőszakos megtorlása sem. Ezek megakadályozására az újonnan alakult nemzeti vagy forradalmi bizottságok legelső intézkedései közé tartozott a nemzetőrségek megszervezése.

Pest megyében a városokban és a járási székhelyeken 25-26-án, a községekben általában ezeket követően, 27-28-án alakultak meg a helyi bizottságok. A községi nemzeti bizottságok küldötteiből október 30-31-én alakultak meg a járási bizottságok, míg a megyében – sajátos helyzete következtében – megyei, központi bizottság nem szerveződött. A nemzeti/forradalmi bizottságok megalakulásukkor illetve legkésőbb másnap kinevezték vagy megbízták a nemzetőr parancsnokokat. Ma már ismert mind a négy városi parancsnok személye és tevékenysége, a 11 járásból 9 járási parancsnokról vannak adatok, míg az egyik járási parancsnoknak csak a neve ismert. A megye 181 nagyközsége, községe közül a nemzetőrparancsnokokra vonatkozóan nincs semmiféle adat 62 településről, további 12 parancsnoknak csak a neve ismert. Tény azonban, hogy a megye szinte valamennyi településén volt nemzetőrség, hiszen a legtöbb forrás megemlíti a nemzeti bizottságok ténykedését elmarasztalva, hogy *„községünkben is megtörtént a nemzetőrség megszervezése”*.

¹⁵⁷ HORVÁTH Miklós: *1956 hadikrónikája*. Budapest (Akadémiai) 2003. 134.

Szinte kizárólag csak később keletkezett források állnak a rendelkezésemre, mert a községi nemzetőrsek vagy nem készítettek írásos feljegyzést, vagy a forradalom leverése után azonnal megsemmisítették azokat. Pest megyében csak a szentendrei nemzetőrsek iratai maradtak meg viszonylag nagy számban, és szórványosan találhatók – elsősorban nemzetőr igazolványok – a különböző perek mellékletei között. Országosan is ritka csemege az érdi nemzetőrök esküszövege: *„Én, ... önkéntes nemzetőr felesküszöm a nemzeti kormányra. A nemzeti kormány és választott feletteseim parancsának engedelmeskedem. Feladatomnak tekintem a rend, a biztonság megőrzését, alávetem magam a nemzetőrök szolgálati fegyelmének. Ha eskümet megszegném, sújtsa a Nép haragja.”* Saját kezű aláírások, összesen 44. (Megjegyzem, hogy az Érdi Nemzeti Bizottság a Dunántúli Nemzeti Bizottságot ismerte el törvényesnek.)

Jelenleg a községek 60%-ában működött parancsnokok legjellemzőbb adatait ismerjük. Ha ehhez a 60%-hoz hozzászámítom még a nyolc járási és a négy városi parancsnokot, akkor ez már elégséges ahhoz, hogy a parancsnokok legjellemzőbb adatait (életkor, foglalkozás, felelősségre vonás) jellemzőnek, azaz szignifikánsnak tekinthessük.

Összesen 144 azon parancsnokok száma, akiknek - a nevén kívül – valamelyik, személyére vonatkozó adatát ismerem. Természetesen ez a 144 személy nem jelent 144 települést, hiszen van olyan településünk, ahol több személy is betöltötte a parancsnoki funkciót, akár időrendben egymás után (pl. Gyónon október 28-december 4. között négyen is), vagy pedig egyidejűleg, egymás mellett, megosztva a funkciókat (pl. Monoron volt nyomozó csoport – vezetője volt a nemzetőrök tényleges parancsnoka -, de ugyanolyan jogosítványai voltak a rendőri tagozat vezetőjének – egy rendőrfőhadnagynak - és a katonai tagozat vezetőjének, egy honvéd századosnak. Ahol a járőrszolgálatot a polgári nemzetőrök, valamint a honvédek és a rendőrök együtt adták, jellemző volt ez a parancsnoki megosztás).

A nemzetőrpáncsnokok életkorát vizsgálva némileg meglepő, hogy nincs kiemelkedő korosztály, fiatalok és idősebbek egyaránt találhatók közöttük. Összesen 117 páncsnok születési ideje áll rendelkezésünkre. Az talán természetes, hogy a legtöbben a nem fiatal, ennek következtében már jelentős élettapasztalattal rendelkező, önmaguknak tekintélyt szerzett 35-39

éves korosztályból kerültek ki: az összes parancsnok 21,4%-a. Ha ehhez hozzáveszem az ugyanazon tulajdonságokkal rendelkező 40-44 éves korosztály 12,8%-át, akkor ez a legaktívabb korban lévő csoport az összes parancsnok valamivel több mint egyharmadát teszi ki. Figyelemre méltó a 29 év alattiak 18,8%-a, hiszen ilyen fiatalon még nem jellemző fegyveres alakulatok feletti parancsnoki beosztás. És talán nem tűnik torzításnak, ha a fiatalabbakhoz számítjuk a 30-34 éves korosztályt, ami esetünkben 15,3%, így a „fiatalok” – tehát a 20-34 évesek – már a legnagyobb részt adják a maguk 34,1%-al. (Ez is nagyjából egyharmad.) Ez az adat is az '56-os forradalom egyik jellemzőnek tartott sajátosságát, az ifjúság jelentős szerepét támasztja alá. De ugyanilyen jellemzőnek tartjuk a nemzetőr parancsnokok között az 50 év felettiak – a már „tekintélyes emberek” – 21,3%-os jelenlétét is. (50-54 éves 11,1%, 55 feletti: 10,2%.) És, hogy teljes legyen a kép, meg kell még említenünk a 45-49 évesek 9,4%-át, akikre talán az érett, higgadt gondolkodást és cselekvést tekinthetjük jellemzőnek.

Ami az '56-os nemzetőrpáncsnokok foglalkozását illeti, itt 130 személy adatait sikerült többé-kevésbé beazonosítani. A problémát itt nem csak az adatok hiánya, hanem azok megbízhatatlansága is jelenti. A legtöbb adat ugyanis a különböző periratokban található, ezekről viszont köztudott, hogy foglalkozásként a letartóztatáskor betöltött munkakört adják meg, és ez bizony a tömeges letartóztatások idejére sok esetben – éppen a forradalmi szerep miatt – már megváltozott. A másik hibaforrás a szándékos torzítás: gyakran csak a „csendő” vagy a „volt horthysta katonatiszt” foglalkozást tüntették fel. (Jellemző, hogy ahol az '56 őszén betöltött foglalkozást adták meg, ott is szükségesnek tartották megjegyezni, hogy volt csendő (14 esetben), illetve volt horthysta katonatiszt (16 esetben). A volt csendőrök és katonatisztek a parancsnok 23%-át jelentik, tehát jellemző arányt képviselnek.

A foglalkozása szerint ismert 130 parancsnok legnagyobb része a mezőgazdaságban dolgozott, többnyire egyéni gazdálkodóként vagy „kulákként”. Ezt természetesnek is tarthatjuk, hiszen ők voltak otthon, őket ismerték a legtöbben és helyismeretük is leginkább nekik volt. Számuk 35, ami a 130-nak 27%-a. Őket követi a 22 iparban dolgozó gyári munkás (17%) és a 13 önálló iparos (10%). Ezek az arányok némileg kevesebbek a megyei foglalkoztatási aránynál: Pest megyében hivatalosan 40-45% volt a

mezőgazdasági és 36-38% az ipari foglalkozású kereső. Természetesnek vehetjük, hogy azokban a bizonytalan napokban a tekintély és a tisztelet, illetve vezetői képességek alapján megbízott parancsnokok között számarányukhoz képest lényegesen nagyobb súllyal szerepeltek a tanítók-tanárok (13-an), a rendőrök, körzeti megbízottak (12-en), az aktív katonatisztek (11-en) és a különböző tisztviselők (9-en). Meglepően sok gépkocsivezető (5) továbbá 2-2 egyetemi hallgató illetve kereskedő, egy-egy tűzoltó, állatorvos, díszlettervező, vándor és alkalmi munkás kapott nemzetőr parancsnoki megbízatást. Meggyőződésem azonban, hogy további adatfeltárással a nemzetőrpáncsnokok társadalmi helyzetét a most ismertettnél árnyaltabban is fel lehet és fel kell majd dolgozni.

Vizsgálatom harmadik része az '56-os nemzetőrpáncsnokok felelősségre vonására terjed ki. Ismételten fel kell azonban hívni a figyelmet arra a tényre, hogy adataim döntő részét csak a jogszolgáltató szervek irataiból tudtam venni. Így nincsenek adataim azokról, akik ellen nem indult rendőri vagy bírósági eljárás, vagy „eljártak” ugyan ellenük, de ennek nem maradt írásos nyoma. Nincsenek adataim azokról sem, akiket „csak” elbocsátottak munkahelyükről, akiket meghurcoltak, akiket „csak” megverték vagy csak egy-két éjszakát töltöttek a túlsúfolt rendőrségi fogdáknak. Jelenlegi ismereteim szerint a Pest megyében mintegy 200 főre tehető, nemzetőr páncsnoki megbízást hosszabb-rövidebb ideig betöltő személy közül a forradalom leverését követően 12-en hagyták el az országot (akkori szóhasználat: disszidáltak), 40-en kerültek 6-9 hónapra minden indoklás, vizsgálat vagy bírói ítélet nélkül internálótáborba (akkori szóhasználat: közbiztonsági őrizetbe vették őket), valamint 32 volt nemzetőrpáncsnokot állítottak bíróság elé és ítélték hosszabb-rövidebb időtartalmú börtönbüntetésre. 18-at közülük a népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló mozgalomban való tevékeny részvételért, nyolcat a népi demokratikus államrend elleni szervezkedésért, míg hatot a népi demokratikus államrend elleni gyűlésre izgatásért ítélték el. A büntetés mértéke általában egy-másfél év börtön volt, ha a páncsnokok „csak” a legalapvetőbb közbiztonsági intézkedéseket tették meg illetve rendelték el: a fegyverek összeszedését – civilektől, pártalkalmazottaktól, volt ÁVH-soktól -, illetve ha egyes személyeket rövid időre őrizetbe vettek. Nagyon súlyos börtönbüntetést kaptak azok a páncsnokok, akik részt vettek a szovjet

megszállók elleni harc valamilyen formájában, vagy valamilyen más formában szervezték az ellenállást: pl. Vácott Arnóczi Lajos honvédtiszt (1930) 17 évet kapott azért, mert közreműködött egy vasúti sín megrongálásában; Pilisszentivánon Nagy István vájár (1921) négy évet kapott, mert a híres „bányász brigád” több tagja élt ebben a községben; Veresegyházán Szabó Miklós művezető (1929) tizenkét évet kapott, mert november 4-én a veresegyházi nemzetőrök rálöttek a szovjet tankokra, és „valószínűleg” egy katonát megöltek.

Pest megyében az egyik legtipikusabb nemzetőr parancsnok az akkor 56 éves Király Lajos volt, akit október 30-án bíztak meg a Dabasi Járási Nemzetőrség megszervezésével és irányításával. A Dabasi járás Pest megye egyik legelmaradottabb térsége volt, ahol a forradalom kitörése után a régi hatalom iránti gyűlölet a legszélsőségesebben, a legerőszakosabban nyilvánult meg. Fegyveres csoportok szerveződtek, rendőrörsöket, párt- és tanácsházakat támadtak meg, erőszakoskodtak és elkövettek gyilkosságokat is. A járás lakossága félelemben és bizonytalanságban élt. Általános volt az igény, hogy a járás közbiztonságának megteremtéséhez erőskezü, és tapasztalatokkal rendelkező parancsnokra van szükség. A járási nemzeti bizottság első ülésén egyhangúlag bízta meg Király Lajost.

Király Lajos alsódabasi származású édesapja tanító volt Máramarosszigeten. Családjával 1921-ben települtek vissza, mert feleségének itt voltak családi birtokai. Fia vegyészmérnök szeretett volna lenni, de a család anyagi helyzete miatt a Ludovikát végezte el, majd csapattisztként szolgált a magyar királyi honvédségnél. Részt vett a délvidéki bevonulásban, Újvidéken teljesített szolgálatot. 1941-ben szovjet hadművelleti területen vasút biztosítási feladatot látott el. 1943-ban a Don kanyarnál harcolt, meg is sebesült. Felgyógyulása után újból harcoló alakulathoz került. A Szálasi- kormányra nem volt hajlandó letenni az esküt, alakulatával együtt Munkácsnál átállt a szovjet csapatok oldalára. Az orosz fogságból a jugoszláv hatóságok kérésére Belgrádba vitték, ahol hét hónapi vizsgálati fogság után megállapították, hogy vétlen az újvidéki vérengzésben, és hazaengedték Magyarországra. Itt igazolták és alezredesi rangban visszavették a honvédség állományába. Szolgálati viszonyát 1948-ban (48 éves korában) megszüntették. Ezt követően az Áttelepítési Kormánybizottságon tisztviselőként dolgozott. 1950-ben – miután hivatala

megszűnt és alezredesi nyugdíját is megvonták – Alsódabasra költözött, ahol felesége csekély birtokán gazdálkodott. 1953-tól a Selypi Cukorgyár répaátvevőjeként dolgozott, felesége varrásból egészítette ki jövedelmüket. 1956. október elején kérelmet terjesztett elő, amelyben a hadsereg tényleges állományába való visszavételét kérte. Október 30-án a nemzeti bizottság felkérését először visszautasította, mondván, hogy ő a honvédséghez szeretne visszatérni. Hosszas rábeszélés, gyözködés után fogadta csak el a járási nemzetőr parancsnoki megbízatást. A nemzeti bizottság meghatározta legfontosabb feladatait: 1./ a rend biztosítása, 2./ az erőszakos egyéni kezdeményezések megakadályozása, 3./ lehetőség szerint a régi rendőrség tagjainak visszavétele. Király Lajos kinevezését hirdetményben tette közzé, végiglátogatta a községeket és bemutatkozott. Vezetői személycserét hajtott végre két kapitányságon, a fegyverek összeszedését pedig személyesen irányította. November 1-én ő szövegezte meg a párt és a DISZ-szervezetek feloszlataásáról szóló rendeletet, amit azonban már a nemzeti bizottság elnöke irt alá. Megjavíttatta és használatba vette a járási pártbizottság személyautóját. November 6-án a járási tanács épületére fehér zászlót tüzetett ki, a nemzetőröknek kiadott fegyvereket összeszedette. A visszatérő régi-új hatalom továbbra is megbízta a nemzetőrség irányításával, de ekkori tevékenységéről már csak annyit tudunk, hogy „segítette a közigazgatás újjászervezését”, amiért többször is dicséretet és elismerést kapott. Mindezeket a cselekményeket a Pest Megyei Bíróság a népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló mozgalomban való tevékeny részvételnek minősítette és Király Lajost életfogytiglani börtönre ítélte. Király Lajos téves ténymegállapításra, a vezetői minőség téves megállapítására hivatkozva enyhítésért fellebbezett és kérte a bizonyítási indítvány elutasítását. Az ügyész is fellebbezett: súlyosbítást – azaz halálbüntetést – kért. Legsúlyosabb vádja az volt, hogy „*Tétlenül nézte december 10-én Biksa Miklós megtámadását és meggyilkolását, de mint volt horthysta alezredes nem avatkozott be.*”¹⁵⁸ A volt horthysta alezredes iránti gyűlölet annyira elvakította a vádló ügyészt, hogy nem vette figyelembe azt az apró tényt, hogy Király Lajos a gyilkosságkor nem is tartózkodott Gyón községben. A másodfokon eljáró Legfelsőbb Bíróság ezt a vádat nem is vette figyelembe,

¹⁵⁸ Pest Megyei Levéltár [a továbbiakban: PML] Pestmegyei Bíróság iratai 76/1958. sz. per; ÁBTL V.147671 Dr. Domián Ferenc és társai vizsgálati anyaga

sőt, enyhítő körülményeket is talált (részt vett a közigazgatás újjászervezésében, nem esküdött fel Szálasira, alakulatával együtt átállt a szovjetekhez 1944-ben, szolgált a demokratikus hadseregben, 1956 november 3-án szabadon engedett két ÁVH-s tisztet és egy pártalkalmazottat), így a börtönbüntetést tizenöt évre leszállította, de megtartotta a teljes vagyonek Kobzást és a tíz év közügyektől eltiltást. Király Lajos 1963. március 27-én szabadult. Szabadulását követően – 63 éves korában - segédmunkás lett az 1. számú Autóközlekedési Vállalatnál. További sorsáról nincs tudomásom.

Tragikusabb sors jutott a fiatal Bóna Zsigmondnak, a pomázi nemzetőrség parancsnokának. A forradalom idején 26 éves fiatalember édesanyja tanítónő, nevelőapja iskolaigazgató volt. Bóna Zsigmond az érettségit követően hét félévet végzett az Állatorvosi Főiskolán, ahonnan azonban – általam ismeretlen okból – „kitették”. 1956-ban hegesztői tanfolyamot végzett, a forradalom idején is hegesztőként dolgozott a Pomázi Posztógyárban. Október 29-én bízták meg a pomázi nemzetőrség parancsnokságával. Nem volt könnyű dolga, ennek a nemzetőrségnek ugyanis nem volt állandó tagsága: Pestről jött személyeket is felvettek, és gyakran előfordult, hogy a pomázi nemzetőrök elmentek Budapestre harcolni. Kezdetben mindenkit felvettek, aki jelentkezett, később azonban sokat kizártak közülük. A létszám végül 80 körül állandósult és nagymennyiségű fegyverhez is hozzájutottak. Bóna Zsigmond és nemzetőr társai tevékenységét így értékelte a község tanács elnöke 1956. december 20-án: *„Neki köszönhető és nemzetőr társainak, valamint a nemzeti bizottságnak, hogy a rendkívüli időkben, a harcok idején is községünk közbiztonsága kielégítő volt. Községünkben egyetlen személyt sem ért semmiféle bántódás. Becsületes és lelkiismeretes munkájának köszönhető, hogy az itt állomásozó légvédelmi tüzérség sok tízezer forint értékű vagyona nem lett teljes mértékben a lakosság prédája. Sok magyar ember életét és testi épségét mentette meg azzal is, hogy a tüzérségi alakulat által elhagyott, mintegy 4-5000 darab robbanólőszert szervezeten őriztette... Ezúton köszönjük meg Bóna Zsigmondnak és nemzetőr társainak áldozatos munkájukat, hogy biztonságunkért sokat fáradoztak és megakadályoztak minden bajt. Különösen azt, hogy sem vagyonban, sem személyek testi*

épségében semmiféle kár nem esett. Munkájáért a legteljesebb támogatást és elismerést érdemel.”¹⁵⁹

Bóna Zsigmondot 1957. január 5-én letartóztatták, mert lakásán – szülei lakásán – egy pisztolyt és lőszereket találtak. Bóna a pisztoly elrejtését tagadta, a lőszer elrejtését elismerte. 1957. január 22-én a karhatalmisták – besúgás következtében – nagymennyiségű nehézfegyvert találtak elásva a Pomáz melletti Majdánpola hegyen. Bizonyítható volt, hogy a fegyvereket Bóna Zsigmond és társai – akik a nemzetőrség vezetésében is társai voltak – rejtették el. A bíróság gyorsított eljárással tárgyalta az ügyet. A statáriális eljárás ellen a kirendelt védők tiltakoztak, mert - véleményük szerint – a vádlott ellen csak akkor folytatható rögtönítélő, azaz statáriális eljárás, ha tettenérés van, vagy ha a bizonyítékok rögtön a bíróság elé tárhatóak, már pedig Bóna az elrejtett fegyverek megtalálásakor már börtönben volt. A bíróság ezt a védekezést azzal utasította el, hogy a vádlottak – így Bóna is – tudta, hogy a karhatalom keresi a fegyvereket, azok rejtékhelyét mégsem árulták el. A statáriális bíróság mindenféle enyhítő körülményt figyelmen kívül hagyva, kemény ítéletet hozott: Bóna Zsigmondot és még egy társát halálra ítélték. Az ítéletet azonnal, 1957. február 12-én 19 óra 03 perckor az Országos Börtön udvarán kötél által Bóna Zsigmondon végrehajtották. A statáriális eljárás során nemzetőr parancsnoki megbízatását csak Bóna említette életrajza ismertetése során, a bíróság ezzel egyáltalán nem foglalkozott.

Som Gyula, a nagykovácsi nemzetőrség parancsnoka 1956-ban éppen 50 esztendő volt. Bár géplakatos szakmát szerzett, 1927-1949 között több budapesti vállalatnál is gépkocsivezetőként dolgozott. 1949-ben honvédtiszti iskolára irányították, 1951. november 7-én százados lett. 1955. november 1-ig szolgált a seregben, ekkor leszerelték. (A leszerelés indokát nem ismerem. Tragikomikus, hogy a Belügyminisztérium által 1959-ben összeállított '56-os megyei monográfia ez alapján minősítette Som Gyulát „volt horthysta századosnak”) A leszerelést követően továbbra is gépkocsivezetőként dolgozott. A nagykovácsi községi forradalmi megmozdulások egyik fő szervezője, akit október 26-án bíztak meg a parancsnoki teendők ellátásával. November 7-én leváltották, utóda egy rendőrtiszt lett. Som Gyula parancsnoki tevékenysége során végig felfegyverkezve járt-kelt,

¹⁵⁹ HL Budapesti Katonai Bíróság iratai 2083/1957. sz. per 184.

felfegyverezte a nemzetőrséget, stabilizálta a tagságot, a fiatalokat fokozatosan lecserélte idősebb, katonaviselt személyekre. Október 30-án éjjel a község területén állomásozó honvédtiszt szóbeli utasítására – de Som Gyula parancsára – őrizetbe vettek ÁVH-s tiszteket és családtagjaikat, de egy-két óra múlva szabadon engedték őket. November 2-án újra letartóztatták a községben élő ÁVH-s tiszteket, de ezúttal átadták őket a II. kerületi nemzetőrségnek, akik a Maros utcai fogdába zárták őket (november 4-én szabadultak). A bíróság Som Gyulának ezt a cselekedetét tartotta a legsúlyosabb bűnnek, mert „*már az egész országban tudta mindenki, hogy az államvédelmi beosztottak, különösen pedig a tisztek élete nincs biztonságban, Budapesten gyilkolják őket.*”¹⁶⁰ Tény, hogy Som Gyula végig kapcsolatot tartott a II. kerületi nemzetőrséggel, a forradalmi bizottsággal, és a Széna téri felkelőkkel.

November 7-i leváltása után kapcsolatba került a községben beszállásoló Király Bélával. Idézet a bírósági ítélet indoklásából: „*Ezt követően Som Gyula is már inkább Király Bélával és csoportjával tartotta a kapcsolatot. Több ízben tárgyalt Király Bélával. Som Gyula utasítására hoztak Király Bélák részére az Ady-ligeti laktanyából szalmazsákot, ruházati cikkeket stb.*”¹⁶¹

Széna tériekkel és a Király Bélával való együttműködés lehetett az oka, hogy Som Gyulát már 1956. november 10-én letartóztatták. A letartóztatást követően, december 30-án írták a nagykovácsi községi tanács vezetői, hogy a nemzetőrök tevékenysége következtében a községben fosztogatások nem voltak és egyetlen ÁVH-snak sem esett bántódása. „*Véleményünk szerint Som Gyula (és két társa) szabadon bocsátása indokolt, annál is inkább, mert nem követtek el olyan cselekményt, ami további fogva tartásukat indokoltá tenné.*”¹⁶² Som Gyula a bíróság előtt nem ismerte el bűnösségét, csak azt sajnálta, hogy „néhány alkalommal Nagykovácsi polgárait zaklatta.” A Pest Megyei Bíróság első fokon bűnösnek találta a népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedés vezetői minőségben elkövetett bűntettében, továbbá személyes szabadság megsértésének bűntettében. A bíróság súlyosbító körülményként vette

¹⁶⁰ PML Pest Megyei Bíróság iratai 567/1957. sz. per.

¹⁶¹ Uo.

¹⁶² Uo.

figyelembe a halmazati jelleget, és ezért Som Gyulát 10 évi börtönre és teljes vagyonek kobzásra ítélte. A másodfokon eljáró Legfelsőbb Bíróság Népbírószági Tanácsa Som Gyula cselekményének társadalmi veszélyességét jelentősebbnek találta és a börtönbüntetést 14 évre felemelte. A jogerős ítéletet követően Som Gyula csaknem hét évet töltött börtönben és 1963. március 28-án közkegyelemmel szabadult. További sorsáról nincs tudomásom.

A fentiek is megerősítenek bennünket abban, hogy tovább kell folytatnunk az '56-os nemzetőrök és parancsnokaik igaz történetének feltárását, és ebben a munkában nemcsak a történelmi igazság megismerésének igénye kell, hogy vezessen bennünket, hanem a tiszteletadás lehetőségének megteremtése is.

Szilágyi Mihály
Nemzetőrök Tolna megyében 1956-ban

Ötven év alatt elkorhadnak a temetők fakeresztjei, s alattuk elporladnak 1956 áldozatai, Györkö Árpád és Dubicz Sándor dunaföldvári nemzetőrök, a Dunát a Szezei-csatornának tudó szovjet páncélosok Budapesten elvérző katonái. Elporladnak a tamási magyar laktanya kapuőrei, akik a november 4-e előtti napon még friss vízzel és élelemmel segítettek a tamási erdőben sátrat verő szovjeteken. Negyedikén a segítőkész magyar őrséget a rájuk rontó szovjetek golyózápora terítette le.

Mind gyakrabban megtéved emlékezetünk, egybemosódnak a velünk megtörtént dolgok a hallomásból és olvasmányainkból ismertekkel. Fogatkozunk. Elment közülünk számos '56-os nemzetőr bajtársunk: Botta Rezső, Farkas István, Gabi Géza, Székelyhídi Géza, Ulrich Aladár...

Két emberöltő telt el 1956 óta. Azok, akik a lélekcserező napokban „forradalmárkorúak” voltak, az idén már megöszült 70-80 esztendősek. Ők még jól emlékeznek arra, hogy miért volt lyuk a nemzeti lobogó közepén. Nem bagatellizálják el az '56-os eseményeket, még akkor sem, ha nemzeti függetlenségért folytatott harcunk mindössze két és fél hétig, az utóvédharcokkal együtt másfél hónapig tartott.

László Péter, az 1956-os forradalom előzményeiről írt kitűnő tanulmányában¹⁶³ megdöbbentő adatokat szolgáltat a tolnai lakosság kiéheztetésének arányairól, a kommunista párttagokat sem kímélő törvénytelenségekről, melyek helyenként nyilvános tiltakozást váltottak ki. Egy felsőnáni ötgyermekes anyja, Jókai Mihályné idegrohamot kapott, mikor az elszámoltató bizottság megjelent a házában, és el akarta kobozni csekélyke gabonáját. Az asszony védelmére összesereglett felsőnáni lakosokat szétkergette az államvédelmi hatóság.

Ez a történet 1956. július 24-én esett meg. A járási pártbizottság elé került az ügy, de nem tudta megvédeni az asszonyt. S akkor megisméltódott egy négyszáz évvel korábbi eset. Az asszony a megszállókhoz fordult segítségért. Míg négy évszázaddal korábban, a török uralom alatt a hajdúk dúlásai ellen a Duna-parton tanyázó tatár-török helyőrséghez fordult

¹⁶³ LÁSZLÓ Péter: Tolna megye 1956-ban. In: *Tolna Megyei Levéltári Füzetek* 3. Szekszárd (Tolna Megyei Önkormányzat Levéltára) 1992. 71-102. [a továbbiakban: LÁSZLÓ 1992]

segítségért a megsanyargatott magyar nép, addig 1956 júliusában a felsónánaiak, végső kétségbeesésükben a szekszárdi orosz helyőrséghez telefonáltak, panaszuk orvoslását remélve.

1955 ősztől ismét elkezdődött a tagosítás. A sokszor indokolatlannak tűnő földcserék elkeserítették a lakosságot. Az érintettek ellenállása miatt a hatóságok csak erőszakos eszközökkel tudtak érvényt szerezni akarataiknak. A konfliktus azokon a településeken volt a legelkeserítőbb, ahol az egykori cselédektől és telepesektől vették el azt a földet, amelyet 10 éve magukénak éreztek. Bölcskén a parasztok kaszákkal kergették ki a faluból a földmérőket.

1956 tavaszától egy szakbizottság azon dolgozott, hogy az ország közigazgatását átszervezze, s ennek eredményeként több megye, így Tolna is megszűnt volna. Amikor ez a „megyerendezés” címen készült koncepció nyilvánosságra került, általános pánik keletkezett mind a megyei apparátusban, mind a járásiakban. Mindenki féltette az állását, de még a lakosság is felbolydult, mert ügyeinek hatósági intézését látta veszélyben. Az októberi forradalom végül is levette a napirendről a megyerendszer felszámolásának kérdését.

1956 augusztusában – felsőbb utasításra – a Tolna megyei bíróság elkezdte felülvizsgálni a törvénytelenül elhurcolt emberek ügyeit. Az amnesztiarendelet alapján a szekszárdi börtönből szabadon engedtek 130 elítéltet, akik bűne a közellátás veszélyeztetése volt. De a bebörtönzések ideológiai háttere valójában „az osztályharc megvívása és a kulákok korlátozása” volt, hogy az egyéni gazdaságokat tönkretégyék. Mire a „kulákok” hazaengedték, addigra gazdasága, nem egy esetben a családja, csakugyan tönkrement. Az emberi mivoltukban megalázott, szabadlábba helyezett emberek nem mertek panaszkodni. Sőt! Az újságokban megszólaltatott parasztemberek köszönetet mondtak a pártnak, hogy végül is igazságot szolgáltatott nekik.

A pártból törvénytelenül kizárt, majd meghurcolt emberek ügyével egy másik bizottság foglalkozott. Az 1956. szeptember végén nyilvánosságra hozott felmentő ítéletek kihirdetésekor a kárvallottak nem hunyászkodtak meg. Kifogásolták, hogy éppen azok rehabilitálják őket, akik annak idején fellebbezésüket még válasza sem méltatták.

Október elején megsokasodtak a vezetők címére küldött fenyegető hangú levelek. A decsi vezetők arról olvashattak, hogy bár diktátoruk, Rákosi megszökött, ők a levélírók karmai közt pusztulnak majd el.

Mint látható, Tolnában is megjelent az Írás a falon, ám nem volt egy Dániel próféta, aki a „*Mene, Mene Tekel, Ufarszin!*”¹⁶⁴ bibliai szavakat megfejtse. A bibliai történet szerint Baltazár, az utolsó babiloni kaldeus király lakomáján egy láthatatlan kéz azt írta a falra, hogy: „*Mene, Mene, Tekel, Ufarszin!*” Erre a király arca elsápadt és hívatta Dániel prófétát, aki megfejtette az Írást, amely annyit tesz magyarul, hogy: Isten mérlegre tette tetteidet, könnyűnek talált téged és királyságodat a perzsáknak adja!

A felkelések a közhiedellemmel ellentétben nem az elnyomás mélypontján szoktak kitörni. Éppen ellenkezőleg! Akkor kerül rájuk sor, amikor gyengének mutatja magát a hatalom. Ezt láttuk a rehabilitálási eljárásoknál. A hatalom meggyengülésének jele volt a rádióban és a sajtóban az ún. revizionista nézetek elburjánzása is. Misetits Sándor százados, szekszárdi hadkiegészítő parancsnok az októberi forradalmat kiváltó okok között első helyre tette a teljes eszmei zűrzavart. Pl. Ratkó Anna, kommunista politikus 1956. október elején, a szekszárdi megyeházán tartott előadásával is csak fokozni tudta az eszmei zűrzavart.

1956 decemberében a hadkiegészítő parancsnokságokat a forradalmi eseményekről faggatták. Beszámolóikban ostromozták a párt- és állami vezetők által elkövetett durva hibákat. Kifogásolták, hogy a XX. kongresszus téziseiről csak elvétve és felületesen értesültek. Többet tudtak meg a Szabad Európa Rádió híradásaiból és a megye légtérébe érkező, léggömbök útján terjesztett, Hruscsov – hártypapírra nyomott – kongresszusi beszédéből.

A dunapentelei katonai parancsnokság 1957. január 2-án – többek között – azt jelentette a honvédelmi miniszternek, hogy: „*a kommunisták a forradalmi időszak alatt ingadozók voltak, nem tudták mit csináljanak. A pártvezetés ez időszakban nem ért semmit.*”¹⁶⁵

Ehhez hasonló jelenségeket tár fel László Péter is a Tolna megyei pártarchívum iratainak tanulmányozása során.¹⁶⁶

¹⁶⁴ Dániel 5,25

¹⁶⁵ Hadtörténelmi Levéltár. Melléklet a 142. h. lgv. tü. V. e. OL/1957. ksz.-hoz. 00454.

¹⁶⁶ LÁSZLÓ 1992

A nagy forradalmakat „főpróbák” előzik meg. Ilyen főpróbának bizonyult Rajk László újratemetése. 1956. október 6-án a Rákosi-rendszer legismertebb áldozatának búcsúztatásában a százezres tömeg, köztük sok tolnai egyetemista, a sztálinizmus bukásának itthoni előjátékát látta.

Október 23-a után a budapesti népfelkelés hírére megalakultak megyeszerte a nemzeti bizottságok. Célkitűzéseik megegyeztek a fővárosiakkal: nemzeti függetlenség és polgári demokratikus szerkezet kialakítása. Szekszárdon a baktai szőlők visszaadása is hangsúlyos kérdéssé vált. A forgatókönyv is megegyezett: mindenütt fiatalok, főként gimnazisták, ipari szakmunkás diákok kezdeményezték a demonstrációt, ipari munkások, alkalmazottak, több helyütt tanárok csatlakoztak hozzájuk.

Tolnában a rendőrség és a katonaság átlagon felüli részvétele figyelhető meg a forradalomban és a nemzetőrségben. A magyar helyőrségek és rendőrkapitányságok látták el fegyverekkel az október végén felálló nemzetőr alakulatokat. A gyönki hadkiegészítő parancsnokság már 27-én értesítette a megyebeli járási parancsnokságokat arról, hogy állományának zöme átállt a forradalom oldalára. Sőt! A nemzetőrökkel karöltve benzines palackokat töltöttek egy Simontornya felől közeledő orosz tank hírére. A fegyveres összetűzésre nem került sor, mert az oroszok Tamási felé fordultak, s ott az erdőben várták a bevetési parancsot.

A Tolna megyei nemzetőrség működésére nézve a hadkiegészítő parancsnokságok 1956. év végi és 27 hónap múlva megismételt jelentéseiből meríthettem a legtöbbet. Csaknem minden beszámoló azzal indul, hogy a személyi állományban zűrzavar keletkezett október 23-án, a pártalapszervezet nem tudta tisztázni a helyzetet, s Gerő rádiónyilatkozata felbőszítette a katonákat. Egyik nap katonai repülőgépről a Szabad Népek azt a példányát szórták, melynek egyik cikke a honvédséget árulónak bélyegezte, a fölkelőket pedig magasztalta, s egy új márciust ígért. A Honvédelmi Minisztérium irányító és információs funkciója megbénult.

Az október 28-tól megalakult nemzetőrségi csoportok parancsnokait a helyi nemzeti bizottságok nevezték ki. A hadkiegészítő parancsnok behívókat küldött ki a katonaviselt tartalékosoknak. Rajtuk kívül önkéntes fiatalokat is felvettek nemzetőrnek. Feladatuk, a '48-as nemzetőrökhöz hasonlóan a belső rend fenntartása volt, ezért több helyütt a rendőrökkel együtt járőröztek.

Egybehangzó vélemények szerint a nemzetőrök fegyverforgató ismeretei eléggé gyérek voltak. Még a néphadseregtől nemrég leszerelt tartalékosok sem igen értettek a fegyverek szétszedéséhez és összerakásához, ezért az első napokban a kiképzés a hiányos ismeretek kiegészítését célozta.

A nemzetőr-parancsnoki tiszteket egykori tartalékos tisztek (csendőr és rendőr tiszthelyettesek), a lakosság bizalmát élvező üzemi vezetők, tanárok töltötték be. A megyei pártbizottság rádióállomásának kezelését Zsedényi Ferenc rádió-tv szerelőre bízták. Ő fölvette a rádiókapcsolatot az ún. győri kormányval, azt tartva egyedül autentikusnak a dunántúli nemzeti függetlenségi mozgalom irányítására.

Néhány napon belül észrevehetően radikalizálódott a nemzetőrség, ami kiváltképp a parancsnokváltásban figyelhető meg. Egymásnak adták át a stafétabotot. Előtérbe kerültek azok, akiket nem lehetett kommunista szimpátiával meggyanúsítani, és egyre fontosabb lett a szakmai rátermettség. Tiszavirág-életű volt Sütő József korábbi rendőrkapitány bonyhádi járási nemzetőr-parancsnoksága, csakhamar a vehemensebb Botta Rezső (Rudolf) vette át tőle az irányítást. Botta azonnal járási járőrcsoportokat szervezett a forradalomellenes elemek begyűjtésére és a nemzetőrcsoportok megszervezésére. Gondoskodott az előzetes letartóztatásba helyezett normális elszállásolásáról és étellemezéséről.

Szekszárdon a nemzeti tanács október 30-án Kovács Lehelt találta alkalmasnak a nemzetőrség megszervezésére, ám a magát rátermettebbnek tartó Székelyhídi Géza csakhamar kiharcolta magának a vezérséget. Jó vezérnek bizonyult, meggyeszerzte szervezte a nemzetőrséget.

Tolnán a köztisztviselőnek örvendő rendőrkapitány, Link Ferenc lett a nemzetőrök parancsnoka, aki a rend folyamatos biztosítására helyezte a hangsúlyt, de szívesen átadta parancsnoki tiszteket Kiss Sándor honvédszázadosnak, aki katonai szakértelméről és nyugalmaról volt ismert.

A nemzetőrök önként vállalt feladatuknak tartották a nemzeti bizottsággal közösen szervezett élelemgyűjtést a harcoló főváros megsegítésére. Néhány példa: Szilágyi Sándor, mórágiai lakos a 25-ös TEFU tehergépkocsijával Bátaszékről szállította a Kilián laktanyába a burgonyát és a hagymát. Fleisz Zoltán bonyhádi nemzetőr kenyeret szállított, amit már Kelenföldön szétkapkodtak. Weber János Tolnán délutánonként járőrözött, éjszaka kenyeret sütött a nemzetőröknek. Töttös Pál, a szekszárdi nemzeti

bizottság elnökhelyettese – amint azt visszaemlékezésében olvashatjuk – az üzemanyag-ellátás megszervezésével segítette a forradalmat.

Tanulságos egybevetni a kiegészítő parancsnokságok 1956. decemberi és 1959. márciusi jelentéseit az októberi forradalom megítélésében. Miben hasonlítanak, miben különböznek 27 hónap elteltével?

'56 decemberében még Missetits Sándor százados a megyei parancsnok, pálfordulásairól mélyen hallgat. Szükszavúan, úgymond, a száraz tényeket sorolja fel napi részletezéssel, kommentárt semmihez sem fűz. Október 26-án – a megyei pártbizottság utasítására – megalakította, majd 27-ről 28-ra virradó éjszaka lefegyverezte a „milíciát”. A nemzetőrök katonai behívását és felfegyverzésének felelősségét Hajdú Lajos tolnai magyar laktanya-parancsnokra hárította. Székelyhídi Géza szekszárdi nemzetőr-parancsnok, akinek kérésére visszavonta a behívóparancsokat, „normálisan viselkedett”. A szekszárdi szovjet laktanya húst és kenyeret kért, amit Cseh százados szerzett meg nekik.

'56 decemberében Nagy Ferenc főhadnagy a bonyhádi járás kiegészítő parancsnoka. Jelentésének hanghordozása egyszerre kábult és ijedt. Többnyire mások elbeszélésére támaszkodott. Botta Rezső (Rudolf) járási nemzetőrparancsnok munkáját elismerte.

'56 decemberében Dévai Lajos százados, a paksi járási kiegészítő parancsnok arra panaszkodott, hogy a Honvédelmi Minisztériumtól nem kapott felvilágosítást sürgető kérdéseire. A paksi kommunisták nem vállalták a fegyveres szolgálatot. Beszámolt arról, hogy a Dunaföldvárra küldött magyar tiszteket az oroszok fogságba vetették. A Dunaföldvállról Paksra hívott katonák a forradalommal szimpatizáltak. A kiegészítő parancsnokság tisztjei Missetits felszólítására leadták fegyvereiket, civilbe öltöztek, bezárták az épületet, s hazamentek. November 8-án a Paksra érkező oroszok parancsára visszaöltöztek.

'56 decemberében Nagy Sándor, a tamási járási kiegészítő parancsnokhelyettes jelentette: az egyetemi ifjúság célkitűzéseit valamennyien örömmel fogadták. A nemzetőrség nem háborgatta a parancsnokságot, viszont november 4-én a szovjetek lefegyverezték az állományt, és nagy erővel megszállták Tamásit és környékét. Mélyen hallgat a beszámoló arról, hogy november 4-én hajnalban két szovjet harckocsi

szétlőtte a laktanya őrbódéját, s benne három őrt. A brutális támadás negyedik áldozata az udvaron tartózkodó szakaszvezető volt, akit géppuskával terítettek le. Arról sem számol be Nagy Sándor, hogy a támadás előtti napokban a szovjetek a magyar laktanyából kapták a friss ivóvizet és az élelmet.

'56-ból származik Somogyvári Lajos főhadnagy dombóvári járási kiegészítő parancsnokságról szóló jelentése: október 25-én 16 órakor a község diákjai és a MÁV Fűtőház munkásai felvonultak az 1919-es mártírok emlékművéhez, annak megkoszorúzása után felolvasták a nép követelését tartalmazó 12 pontot, majd a Himnusz és a Szózat után zárt rendben elvonultak. Október 29-én érkezett a hír, hogy a község alatt szovjet páncélosok gyülekeznek, s őket egy csoport fegyveres meg akarja támadni. Csendben teltek el a napok, csupán a pécsi uránbányából érkezett egy küldöttség azzal az óhajjal, hogy a szovjet csapatok távozzanak. November 4. után a szovjetek kilakoltatták a kiegészítő parancsnokságot, s maguk költöztek oda.

27 hónap elteltével változik a jelentés hangneme: a vasutasok egy része és „a felbujtatott csőcselék” a szovjet emlékmű ledöntésében vett részt. Cséplő alhadnagy, a kiegészítő parancsnokság tisztje október 23. és november 4. között Tamásiba ment szabadságra, és ott összeállította kommunisták „halállistáját”. A helybeli tüzéralakulat katonai tanácsának elnöke, Révfalvi Zsigmond, letartóztatta saját parancsnokát, majd telefonon jelentette csatlakozását a győri „ellenforradalmi kormányhoz”. Nem mulasztotta el hozzátenni, hogy Bertha Kálmánné polgári alkalmazott önkényesen elhagyta a parancsnokságot, s hogy Sz. Nagy főhadnagy telefonon érdeklődött: van-e a szovjeteknek repájuk. Összegezve: mind tartalmában, mind hangnemében a győztes kommunista hatalom szájíze szerint fogalmazódott az 1959-ben készült „értékelő jelentés”.

A győnki járási kiegészítő parancsnokság 1956. december végi jelentése az október 23. és november 4. közti időszakról 5 oldalt vett igénybe, 27 hónap múlva 3 oldalra soványodott. György Antal parancsnok a bevezető szakaszban panaszkodott, hogy mindössze Pesti János főhadnagy maradt meg a korábbi tiszti állományból, ezért csupán az „elmondása alapján” tudja megírni jelentését. Úgy látszik nem akarta felhasználni az 1956. december

30-i jelentést, amelyben egyebek mellett az állt, hogy mindnyájukon bizonytalanság és kétségbeesés lett úrrá, illetve, hogy a pártbizottság volt titkára követelte, hogy a megyei parancsnok oszlassa fel a hadkiegészítőt. Azt is restellte megismételni, hogy a megyétől kint levő, és a helyi kiegészítő parancsnokság katonái a cukrászdában az összes krémet megették, rumos feketét ittak, és költségeiket a forradalmi alapból fizették. Úgy látszik Pesti főhadnagy nem tartotta tanácsosnak tájékoztatni György Antalt arról, hogy a párttitkár és ávós cimborájának feljelentésére Horváth törzsőrmestert és társait a szovjetek letartóztatták. November 12-én elterjedt Gyöngyösön az a hír, hogy a rendőrségen Tamásiból érkezett szovjeteknek összeállították a letartóztatandók névjegyzékét. Köztük szerepelt Körmendi László hadnagy és Horváth Géza törzsőrmester. Másnap Pesti főhadnagy magához hívatta Horváthot, és megnyugtatta: a hír nem igaz. Horváth kiadatását 14-én két szovjet sorkatona, és a tolnai magyar alakulat személyügyi tisztje, Kecskeméti százados követelte. Utólag, a szekszárdi ügyészségtől kint járt ügyész elmondása alapján tudták meg, hogy az írásos feljelentés, ami alapján elvitték nevezetteket, Hajnal Gábor volt párttitkártól és Kovács Lajos volt ávós hadnagytól származott. Az 1959. március 27-i keltezésű jelentésből tudjuk, hogy Körmendit és Horváthot november 15-én tartóztatták le, és kb. 15 nap fogva tartás után szabadultak. A parancsnokságon a fegyelmet csak 1957. február 23., Székely főhadnagy és a hozzá hasonlók eltávolítása után volt lehetséges helyreállítani. Ne feledjük: Székely István volt a járási kiegészítő parancsnok, őt választották meg a katonai forradalmi tanács elnökének, Körmendi Lászlót pedig a megyei testületbe delegálták.

1956 humora

Bencze és Kaiser SAS-behívót kap a tolnai tüzérlaktanyából. Éppen akkor főtt meg a halászlé. Jó szokás szerint, nem hagyhatják kihűlni a halat. Ki is kanalazzák, és csak eztán jelentkeznek a város felső végében lévő kaszárnyában. Onnan a tanácsházára irányítják a hadfiakat. Ők komótosan elbandukolnak a mondott helyre. Kérdi a kapuőr, hogy mit akarnak. „- Be vagyunk híva nemzetőrnek.” A kapus forgatja a behívót, kisvártatva visszaadja, mondván: „- Elkéstek, az alakulat már elvonult.”

Bencze levonja a következtetést: „- Ha sietünk, akkor benn fognak minket. De ilyen helyre én soha nem szoktam sietni.”

Szekszárdon, a munkástanácsok mellett illegális szervezetek is alakultak, amelyek a Kádár-rendszerrel szembeni ellenállásukat röplapokon nyilvánították ki. A megyeszékhelyen megalakult Petőfi Ifjúsági Szervezet a kommunista hatalom célkitűzéseit 1956 decemberében így foglalta össze:

„Élelem nélküli félelem.

Pártunk új jelvénye: kalapács és zabszem.

Budapest vérfürdő-város, nagy idegenforgalommal.

Kádár taxi-szolgálat: hívás nélkül házhoz jövünk.

Ingyen társasutazás a Szovjetunióba.

Ne csüggedjetek: Hazudnak rendületlenül...

Világszenzáció: megérkezett Budapestre a Hruscsov-féle nagycirkusz.

Fellépnek: Hruscsov a vadállataival, Kádár a bohócaival, az ENSZ humoros tréfáival!”

Meséli a magyar ember a nyugatinak: A ruszkik berúgták a ház kapuját, nemzetőrök után kutattak. Mire a nyugati: „- Miért nem írták ki a kapura, hogy PRIVÁT?”

Baranya megyei és pécsi nemzetőrségek az 1956-os forradalomban

A forradalmakban szerveződő új hatalmi csoportosulások első feladatai közé tartozott a forradalmi döntéshozó testület megalakítása, valamint ezzel egyidejűleg az anarchia kiküszöbölése, a rombolás megfékezése, majd megakadályozása, az új összetételű rendvédelmi intézmények létrehozása. A karhatalmi alakulatokat fegyverzettel látták el, s legtöbbször honvédelmi feladatokra is alkalmazták őket. Így történt ez 1848-ban, amikor a civil lakosság, a polgárság önkénteseiből fegyverviselésre jogosult nemzetőr alakulatokat szerveztek, melyek nemcsak a városok rendvédelmi funkcióit látták el, de határvédelemi, honvédelmi, katonai tevékenységeket is végeztek. Az 1956-os forradalomban október 31-én megalakult Nemzetőrség Főparancsnoksága november elsejei rádiónyilatkozatában „*az 1848-as dicső forradalom és szabadságharc hős nemzetőrségének utódai*”-ként nevezte meg a városokban és községekben a győztes nemzeti demokratikus forradalom intézményeiként október 29-étől megalakult nemzetőrségeket.¹⁶⁷ A nyilatkozat hangsúlyozta, hogy a forradalomban már létrejött fegyveres alakulatok, üzemi őrségek, tehát a nem honvédségi és nem rendőrségi fegyveres csoportok tagjai egyesültek a honvédség és a rendőrség képviselőivel nemzetőrségekké.¹⁶⁸ Az üzemi őrségek az első munkástanácsokkal együtt alakultak 1956. október 24-étől, soraikban még elsősorban párttagok voltak, de az október 28-i fordulat után az új, főként jobboldali szociáldemokrata munkás, polgári alkalmazott tagokkal megalakult munkástanácsok az üzemi őrségek tagságát is átalakították. A honvédség és a rendőrség a forradalom mellé állt tagjait küldte a nemzetőrségekbe.

¹⁶⁷ A nemzetőrség főparancsnokságának közleménye. Szabad Kossuth Rádió, 1956. november 1. In: SZAKOLCZAI Attila: *Az 1956-os forradalom és szabadságharc*. [Budapest] (1956-os Intézet) 2001. [a továbbiakban: SZAKOLCZAI 2001] 185.

¹⁶⁸ A forradalmi fegyveres alakulatok, az üzemi őrségek, valamint a honvédség és a rendőrség képviselőiből 1956. október 31-én a Kilián laktanyában megalakult a nemzetőrség főparancsnoksága, november 1-jén pedig megalakították a Forradalmi Karhatalmi Bizottságot. SZAKOLCZAI 2001: 185.

Nemzetőrök Pécssett

A karhatalomnak a forradalmi erőkhöz alkalmazkodó átalakítására már az 1956. október 28-i Nagy Imre-beszéd, és az ÁVH feloszlata előtt is akadt példa az országban: Pécssett, ahol október 27-én történt egy kísérlet arra, hogy munkás-egyetemista-rendőr járőröket állítsanak fel. A Sopiana Gépgyárban e napon összegyűltek több pécsi üzemi munkástanács, néhány Pécs környéki tsz, valamint a pécsi MEFESZ¹⁶⁹-bizottság képviselői, hogy előkészületeket tegyenek az első megyei központi munkástanács létrehozására. A küldöttek megalakították a Munkástanácsok Baranya Megyei Bizottságát,¹⁷⁰ és határozatot hoztak arról, hogy másnap munkástanács-nagygyűlést hívnak össze, megyei forradalmi központ alakítása céljából. A munkások képviselői bejelentették, hogy megkezdtek nemzetőrségek szervezését.¹⁷¹ E munkástanács-gyűlésen megjelent Bradács György alezredes, a BM Megyei Főosztály (a volt ÁVH) parancsnoka, és Nemes Alajos, a Baranya megyei rendőr-főkapitány, akik elmondták, hogy a népharagtól tartva már nem mernek az utcára küldeni karhatalmi járőröket. Ezért javaslatot tettek a központi munkástanácsnak arra, hogy hozzon létre fegyveres karhatalmi járőröket, melyekbe egy-egy tagot delegáljanak a megalakítandó nemzetőrség munkásaiból, valamint a MEFESZ küldötteiből, akikhez egy-egy rendőr is csatlakozott volna. A háromtagú járőrök tagjai a tervek szerint nemzeti színű karszalaggal ellátva teljesítettek volna szolgálatot Pécs utcáin. Az ülésen a Sopiana Gépgyár munkástanácsának képviselője, valamint a MEFESZ ott lévő delegáltja, Péter Károly orvostanhallgató egyetértettek a javaslattal, amikor azonban utóbbi az ÁVH-parancsnokot és a rendőr-főkapitányt az orvostanhallgatók kollégiumába kísérte, az egyetemisták „- *Gyilkosokkal nem vállalunk közösséget!*” felkiáltással leszavazták a kezdeményezést.¹⁷²

A háromfős munkás-egyetemista-rendőr járőrök mégis megalakultak Pécssett, csak másfél-két nappal később. Felállításuk feltételei azonban időközben jelentősen módosultak. Október 28-án Nagy Imre feloszlatta az

¹⁶⁹ Magyar Egyetemisták és Főiskolások Szövetsége. A pécsi MEFESZ-bizottság 1956. október 22-én alakult meg. PÉTER Károly: *1956 Baranyában*. Pécs (Alexandra) 1997 [a továbbiakban: PÉTER 1997] 87.

¹⁷⁰ BÁN Péter – ROZS András: Baranya megye. In: SZAKOLCZAI Attila (szerk.): *A vidék forradalma, 1956*. Budapest (1956-os Intézet – Budapest Főváros Levéltára) 2006. [a továbbiakban: BÁN-ROZS 2006] 35.

¹⁷¹ PÉTER 1997: 122.

¹⁷² PÉTER 1997: 122-123.

ÁVH-t, azaz megszűntnek nyilvánultak a BM megyei főosztályok, így a pécsi központú Baranya Megyei Főosztály is. Mivel e napon megalakult a forradalom Baranya megyei vezető szerve, a Baranya Megyei Munkásság Nemzeti Tanácsa,¹⁷³ majd az ennek alárendelt Forradalmi Katonatanács Csikor Kálmán alezredes vezetésével, nem volt akadálya a forradalmi karhatalom létrehozásának sem. Azt követően, hogy az ÁVH felosztatását 17:30 órakor bejelentette a rádió, a pécsi orvostanhallgatók a Mór Kollégiumban megkezdtek egy egyetemi zászlóalj szervezését. A megalakult orvosegyetemi zászlóalj diákparancsnokának Rozsos István szigorló orvostanhallgatót választották. Egyidejűleg a Pedagógiai Főiskolán is megalakult a főiskolásokból és joghallgatókból álló zászlóalj, Klencz Tibor jogi kari egyetemista parancsnokságával. Szintén még október 28-a délutánján kezdte el szervezni a Sopiana Gépgyár Munkástanácsának első elnöke, Vidolovits Nándor a nemzetőrséget.¹⁷⁴ Vidolovits géplakatos szakmunkás, 1956-ban üzemvezető volt. Régi szociáldemokrata, akit 1948-ban, mint jobboldali munkásvezetőt, azért, mert ellenezte a kommunista párttal tervezett fúziót, a pécsi MKP-szervezet javaslatára eltávolították a Szociáldemokrata Párt pécsi szervezetéből.¹⁷⁵

Másnap, 1956. október 29-én megalakult a Baranya megyei nemzetőrség, Vidolovits Nándor parancsnoksága alatt.¹⁷⁶ A megyei nemzetőrség törzsgárdáját a Sopiana Gépgyárban toborzott munkások alkották, de a Pécsi Rádió felhívása nyomán más pécsi üzemekből, és vidékről is szerveztek nemzetőröket, összes létszámukat később mintegy 200-250 főre becsülték. Ők váltották fel az 1956. október 24-e után szervezett, főleg kommunista többségű tagsággal rendelkező üzemi munkásőrségeket.

¹⁷³ a továbbiakban: BMMNT

¹⁷⁴ PÉTER 1997: 136.

¹⁷⁵ Baranya Megyei Levéltár [a továbbiakban: BML]. XXXV. Az MSZMP Baranya Megyei Bizottsága iratai. 16. fond. Az MKP Baranya Megyei Bizottsága iratai. 11. ő. e. A Megyei Egységbizottság üléseinek határozatai kizárásokra vonatkozóan, ülések jegyzőkönyvei, kizárások felülvizsgálata. Az (MKP) Intézőbizottság 1948. március 23-án megtartott ülésén az Egységbizottság határozata alapján kizártak névsora.

Vidolovits Nándorról bővebben lásd ROZS András: Jobboldali szociáldemokrata politikusok Pécsen, a szovjetizálás korszakában (1944-1948) és az 1956-os forradalom idején. In: FISCHER Ferenc - HEGEDÜS Katalin - RAB Virág (szerk.): *A történelem szálai. Tanulmánykötet Vonyó József 65. születésnapjára*. Pécs (MTA - PTE Magyarország, Európa és Ibero-Amerika Kutatócsoport) 2010. [a továbbiakban: ROZS 2010] 391-407.

¹⁷⁶ BÁN-ROZS 2006: 50.

Ezek az új üzemőrök, akik a megyei nemzetőrségek tagjai voltak, október 29-e után csak úgy kaphattak fegyvereket, ha a saját munkástanácsuk által aláírt, lebélyegzett igénylést mutattak fel.¹⁷⁷ Az egyetemi zászlóalj is október 29-én kapott fegyvert. A Forradalmi Katonatanács utasítására a rendőrség adott át a két egyetemi zászlóalj tagjainak karabélyokat, főleg 48 mintájú, ún. „dióverő” puskákat, valamint géppisztolyokat.¹⁷⁸ A fegyvereket a pécsi rendőrség egy, még 1956. október 23-a előtt megszűnt ÁVH-s zászlóalj leadott fegyverzetéből adta át az egyetemistáknak, akiknek létszáma összesen mintegy 500 főt tett ki, amiből a főiskolások száma 120 volt (nem tudjuk, ebben a számban benne voltak-e a joghallgatók). Az orvos-egyetemisták mindannyian kaptak fegyvert. A titkos államvédelmi fegyvertárból húsz golyószórót, körülbelül ötven géppisztolyt, négyszáz puskát, valamint kézigránátokat adtak ki az egyetemi zászlóalj tagjainak a rendőrségen, név szerinti fegyver- és lőszerkiadási lajstromok alapján, melyeket a zászlóaljtagok nyugta ellenében vettek át.¹⁷⁹ Az egyetemi zászlóaljakhoz október 29-én katonai parancsnokokat irányítottak, akik az egyetemi csapatvezetők katonai parancsnokai voltak, és a Forradalmi Katonatanács felé az összekötő tisztek szerepét töltötték be.¹⁸⁰ A jogász-főiskolás zászlóalj katonai előljárójának Méder Ferenc hadnagyot, az orvostanhallgatók zászlóaljának élére Szabó Ferenc őrnagyot küldte ki Csikor Kálmán, a Katonatanács elnöke.¹⁸¹ Csikor a *Szabad Dunántúl* október 31-i számában megjelent nyilatkozatában fontosnak tartotta kiemelni: „a nemzetőrség biztosítja a rendet”.¹⁸²

Pécs, bányaváros lévén, nemzetőrségéhez sorolhatta az urán- és szénbányák nemzetőr-egységeit is. A pécsi (kővágószőlősi) uránbányánál a forradalom első napjaitól egy 107 fős karhatalmi század látta el az üzemőrségi szolgálatot, majd az ÁVH feloszlása után, 28-29-én ez az egység elhagyta az üzemeket. Az Uránbánya Központi Munkástanácsa felfegyverzett munkás üzemőröket, akiket Bodajki Győző, az uránbánya gépkocsi előadója, 1945 előtt a Horthy-hadsereg főhadnagya (apja szintén e

¹⁷⁷ BÁN-ROZS 2006: 50.

¹⁷⁸ PÉTER 1997: 136.

¹⁷⁹ BÁN-ROZS 2006: 50.

¹⁸⁰ PÉTER 1997: 136.

¹⁸¹ BÁN-ROZS 2006: 50.

¹⁸² PÉTER 1997: 145.

hadseregben volt alezredes), a kővágószőlősi üzemegység munkástanácsának tagja, a nemzetőrség tagjaivá szervezett.¹⁸³ Bodajki parancsnoksága alatt az uránbánya nemzetőrei őrizték a bánya hét főkapuját, és biztosították a rendet az üzemek területén. A nemzetőrparancsnok az Uránbánya Központi Munkástanácsával együttműködve cselekedett, valamint felvette a kapcsolatot a pécsi Katonatanáccsal, és elfogadta Csikor Kálmán elnök döntéseit. Az uránbánya üzeimeiben különböző vidékekről származó munkások dolgoztak, akik között a bánya területén „*visszamaradt jórészt csavargó elemek is voltak*”.¹⁸⁴ A korabeli közvélekedés szerint „lumpen elemek” megfélemezésére, és a radikális urános munkások mérséklésére a BMMNT és a Katonatanács intézkedéseket tett.¹⁸⁵ Október 30-án visszaérkezett Pécsre a Budapesten, a pártközpontnál harcba vetett a pécsi határőr-alegység, melynek hatvan katonáját az uránbánya területére vezényelték, Jelenszky Márton alezredes parancsnoksága alatt. Ez az alakulat kezdetben a forradalommal szemben lépett fel, de október 31-től Jelenszky és a 6. Kerületi Határőr-parancsnokság elismerte – valószínűleg csak látszólag, formálisan – a Katonatanács hatalmi felsőbbbségét, melynek fejében Jelenszky átvette a parancsnokságot az uránbánya bányász-nemzetőreinek egy része felett.¹⁸⁶ (A Bodajki és Jelenszky közötti alá- és fölérendeltségi viszony mibenléte máig nem tisztázott, a korabeli zavaros hatalmi viszonyokra jellemző módon a pécsi uránbányánál is egyfajta kettős hatalom jött létre.) Az október 31-i mecsekszabolcsi bányász-munkástanácsi gyűlésen javasolták egy önálló, bányász tagokból álló zászlóalj létrehozását a pécsi bányák létesítményeinek védelmére, a bányaüzemek rendjének fenntartására. Csikor Kálmán kezdetben ellenezte bányászok felfegyverzését, de az uránbánya munkástanácsa katonatanácsi küldöttének érvelését elfogadva november 1-jén 100-150 bányászt kirendelt az uránbánya területének őrzésére.¹⁸⁷

¹⁸³ ROZS András: Baranya megyei bányaüzemek és bányász települések az 1956-os forradalomban. In: BIRCHER Erzsébet - SCHULLER Balázs (szerk.): *Bányászok és bányászvárosok forradalma, 1956. Tanulmányok az 1956-os forradalom és szabadságharc 50. évfordulója tiszteletére.* (Központi Bányászati Múzeum Közleményei 5.) [Sopron] (Központi Bányászati Múzeum Alapítvány) 2006. [a továbbiakban: ROZS 2006] 49.

¹⁸⁴ Pécsi Megyei Bíróság [a továbbiakban: PMB], B. 532/1957. Kocsis Sándor és társai pere.

¹⁸⁵ ROZS 2006: 46.

¹⁸⁶ BÁN-ROZS 2006: 51.

¹⁸⁷ ROZS 2006: 47-48.

Az uránbánya vállalat szállítási részlegének 1956. október 29-én megalakult munkástanácsa Kocsis Sándor gépkocsivezetőt bízta meg a munkásőrség megszervezésével. A párttitkár és az igazgatóhelyettes átadták fegyvereiket a munkástanács tagjainak. Kocsis Bodajki Győző nemzetőrparancsnok helyetteseként tevékenykedett. Bodajki katonai szaktudását jól felhasználta az uránbánya munkásőrségének szervezésekor. Letartóztatott és kihallgatott vállalati vezetőket, államvédelmi tiszteket, valamint Nagy Lajos kövágószőlősi nemzetőrparancsnokot is, akit államvédelmi kapcsolatának gyanúja miatt a megyei Katonatanácshoz kísértetett. November 3-án a szovjetek elleni védelmi intézkedések érdekében a bakonyai üzemegységből 2,5 mázsa dinamitot akart tehergépkocsival Pécsre szállíttatni, de a dinamit Kövágószőlősen maradt, a lőszerkamrában helyezték el. Tagja volt annak a megyei munkás- és katonatanácsai vezetőkből álló küldöttségnek, mely Pécsre, november 3-án este a szovjet csapatok elé ment. Visszatérve, Csikor Kálmán katonatanács-elnök parancsát követve olyan utasítást adott az uránbányát védő munkásőröknek és katonáknak, hogy ne lőjenek a szovjet csapatokra.¹⁸⁸

A pécsi szénbányák területén 1956-ban két bányaműszaki munkaszolgálatos, úgynevezett MUSZ-os katonai alakulat szolgált. A MUSZ-os alakulatokba főként a régi középosztályból és értelmiségből származó, a Rákosi-rendszer számára megbízhatatlan fiatalokat soroltak be. E bányász zászlóaljnak egyike, Bódis János őrnagy (a Pécsi Tudományegyetem katonai tanszékének korábbi parancsnoka) vezetésével a forradalom mellé állt, elfogadta a Forradalmi Katonatanács felsőbbbségét. (A másik zászlóalj parancsnokai óvatosan kivártak, és nem avatkoztak bele a forradalmi történesekbe.) Október 29-én a Bódis vezette bányász alakulat zászlóalj-katonatanácsot alakított, melynek tagjait a tisztek és a sorkatonák demokratikusan választották. Parancsnokukat, egy tisztjüket és egy sorkatonájukat delegálták a pécsi Forradalmi Katonatanácsba.¹⁸⁹ Kiáltványt adtak ki, melyben követelték az ÁVH azonnali feloszlátását, valamint azt, hogy az egyetemistákat részesítsék magas fokú katonai képzésben, fegyverezték fel őket, alakítsanak rögtön egyetemista „rohamzászlóaljakat”, amelyek velük (a MUSZ-osokkal) együtt „alakítsanak fegyveres

¹⁸⁸ ROZS 2006: 49.

¹⁸⁹ BÁN-ROZS 2006: 51.

karhatalmat”. Kijelentették, hogy csatlakoznak Baranya megye és Pécs város szabadságharcosainak mozgalmához, életük feláldozásával is harcolnak a szabadság kivívásáért, valamint kinyilvánították azt, hogy a MUSZ-osok csak az egyetemistákban és a jelenlegi városparancsnokban, Csikor Kálmánban bíznak.¹⁹⁰ (Az egyetemista „rohamzászlóalj” követelésekor a MUSZ-os katonák még nem tudhattak az egyetemeken zajló történésekről, hiszen az egyetemi zászlóalj megalakítása a MUSZ-os „Ideiglenes Katonatanács” megalakulásával egyidejűleg történt.) Bár parancsnokaik szerint az alakulat katonái nem értettek a fegyverviseléshez, mivel fegyveres kiképzést nem kaptak, a Katonatanács döntése értelmében október 30-án felfegyverezték őket: tíz golyószórót és 30 puskát kaptak. Másnap (október 31-én) ez az alakulat foglalta el ötven fővel a pécsi pártházat, Debreczeni László egyetemi hallgató, MEFESZ-tag, valamint Madarász Imre honvéd, a bányász zászlóalj katonatanácsának elnöke vezetésével.¹⁹¹

Mivel október 30-án a rendőrség megyei főkapitányságán és pécsi kapitányságán is forradalmi bizottságok alakultak, személyi változások történtek, az új összetételű rendőrség a forradalom további napjaiban eredményesen működött együtt Pécsen a két egyetemi zászlóalj és a bányász alakulat nemzetőreivel. A BMMNT Intézőbizottsága, mint a Katonatanács irányítója elrendelte a megszűnt MDP tagjai, valamint a tanácsi funkcionáriusok lakásában tartott fegyverek összegyűjtését. A rendeletet az egyetemista és bányász nemzetőrök hajtották végre a mellékük kirendelt rendőrökkel együtt. 34 golyós, 146 sörétes vadászpuskát, 56 pisztolyt gyűjtöttek össze a városban, és vitték be azokat a rendőrségre. Ugyancsak BMMNT intézőbizottsági határozattal gyűjtötték be az államvédelmi tiszteket egy éjszaka folyamán Pécsen az orvosegyetemi zászlóalj egységei a rendőrség kirendelt tagjaival karöltve. Az egyetemi zászlóalj szakaszai a részükre biztosított gépkocsikkal Baranya megye járásközpontjaiba és községeibe is kiszállásokat hajtottak végre, ahol a helyi nemzetőrökkel és rendőrökkel együttműködve részt vettek a rend és nyugalom biztosításában, egyúttal tájékoztatást adtak a községi lakosságnak a forradalom budapesti és

¹⁹⁰ A Pécsi Helyőrségi Bányász és Építő Honvéd Alakulatok határozata. É. n. [1956. október 29.] Idézi: PÉTER 1997: 135.

¹⁹¹ BÁN-ROZS 2006: 51-52.

pécsi eseményeiről és döntéseiről.¹⁹² Az egyetemi és bányász nemzetőr alakulatoknak fontos szerepet juttatott a város védelmi tervét kidolgozó katonatiszti stáb. A három zászlóalj tagjait felfegyverezték, mintegy nyolcszáz-ezer puskát, körülbelül száz géppisztolyt-golyószórót kaptak az alakulatok, melyeket november 3-án, a szovjet csapatok városba jövetelének hírére a BMMNT Intézőbizottsága és a Katonatanács a város határának különböző pontjaira vezényelt: az egyetemi zászlóaljakat a 6-os úttól délre, a kis harci értékű bányász alakulatot pedig a város nyugati területeire. A Szekszárd felől Pécsre érkező szovjet alakulatok száz harcokcsijával szemben csekély ellenállást tanúsíthatott volna a három nemzetőr zászlóalj, de még a bevetésre tervezett határőr, és a forradalom mellé átállt nagyatádi katonai alakulat együttes harci ereje is, ezért, valamint humanitárius, óvó szándékkal Csikor Kálmán november 3-án este nyolc órakor elrendelte az egyetemista nemzetőr alakulatok visszavonását. A BMMNT és a Katonatanács elnöke a város keleti határán elhelyezkedő laktanyánál elébe ment a szovjet csapatoknak, akiknek parancsnokát biztosították arról, hogy a városban rend van, nincs szükség fegyveres beavatkozásra. A szovjet alakulatok ennek ellenére az éjszaka folyamán benyomultak a városba. Az orvosegyetemi zászlóalj tagjait a szovjet katonák november 4-én hajnalban megadásra és fegyvereik átadására szólították fel, a joghallgató-főiskolás zászlóalj tagjainak azonban – mivel az ő szálláshelyük a város nyugati részén volt – nem kellett végrehajtaniuk a fegyverletételt. Ők november 4-e reggelén gépkocsikkal és gyalogosan a Mecsekbe mentek fel, hogy felvegyék a fegyveres harcot a betolakodókkal.¹⁹³ A bányász nemzetőrök a katonai alakulatok tagjaival, valamint a városból érkezett polgárokkal, diákokkal együtt a nap folyamán a Mecsek Pécs fölötti erdeiben gyülekeztek, majd még aznap délután és a következő napokban harcba bocsátkoztak a támadó szovjet fegyveresekkel.

Komlói nemzetőrök

Az ötvenes években szocialista mintavárosként emlegetett Komlón jelentős forradalmi események történtek: már korán, október 24-én munkástanács alakult a bánya egyik aknájában, volt heves utcai tüntetés sortűzzel és halálos

¹⁹² BÁN-ROZS 2006: 52-53.

¹⁹³ BÁN-ROZS 2006: 54.

áldozattal, történtek kísérletek politikai foglyok kiszabadítására, és már október 27-én megválasztották a forradalom első helyi döntéshozó testületét, a Komlói Ideiglenes Városi Munkástanács és Munkásküldöttséget.¹⁹⁴ A komlói rendőrség brutálisan lépett fel a tüntetőkkel szemben. Bár az október 26-i tüntetésen a gyilkos lövést a pártház ablakából adták le, a rendőrség mégis négy fiatal tüntetőt vett őrizetbe. A Rákosi-rendszer ellenes utcai demonstrációk szervezői között már e napon feltűntek a megmozdulásokon a rendet fenntartó bányaőrök, akik kétféle megkülönböztető jelet viseltek: nemzetiszínű és fekete-fehér karszalagot, utóbbit bányász-jelzésként.¹⁹⁵

Az utcai tüntetések október 27-28-án is folytatódtak Komlón. A középületeket rendőrök és a nagyatádi ezred katonái védték az ostromló tömeg ellen. Az ÁVH azonban még ura volt a helyzetnek. 28-án egy, az államvédelmi épület előtt a politikai foglyokat kiszabadítani próbáló csoport tagjait az ÁVH-s katonák lefogták és börtönbe zártak. A Béta-aknában dolgozó elítéltek kitörését az őrség megakadályozta. A robbanóanyag-raktár ellen a felkelők egy csoportja támadást indított, a nagyatádi lövészezred azonban ellenük lépett fel. A komlói rendőrséget a Bonyhádról Pécsre igyekvő felkelők ellen is bevetették a Zobák-aknánál, a tűzharcban több felkelő megsebesült, illetve fogságba esett.¹⁹⁶

A forradalom második helyi testületét, a Komlói Városi Nemzeti Tanácsot október 29-én alakították meg, elnökének Meiszter Tivadar vájárt választották.¹⁹⁷ Az elnökség és a titkárság mellett közellátási, termelési, egészségügyi, közigazgatási szakbizottságokat hoztak létre, valamint ellenőröket küldtek ki a nagyobb üzemekhez, vállalatokhoz és állami intézményekhez. Egyidejűleg Katona Tanácsot is választottak, mely a Nemzeti Tanácsnak volt alárendelve. Vezetője Szlavek János alezredes lett, a komlói bányász zászlóalj parancsnoka. A Katona Tanács tagja volt a szintén október 29-én megalakult nemzetőrség parancsnoka, Pulszky László is.¹⁹⁸ Őt karhatalmi parancsnoknak választották az október 30-i nemzeti tanácsi ülésen, hatáskörét azonban nem körvonalazták közelebbről.

¹⁹⁴ BÁN-ROZS 2006: 54-55.

¹⁹⁵ BÁN-ROZS 2006: 55.

¹⁹⁶ BÁN-ROZS 2006: 56.

¹⁹⁷ PMB B. 1305/1957. Meiszter Tivadar és társai pere.

¹⁹⁸ PMB B. 1347/1957. Turner István és társai pere.

A következő nap heves komlói tüntetései, tömegakciói az újonnan választott városi forradalmi karhatalmi szerv, a nemzetőrség vezetőit és tagjait is nehéz feladat elé állították. Október 31-én több, egymástól függetlenül működő hatalmi csoportosulás szervezett tömegakciót a városban. Tüntetés zajlott a trösztépület előtt, ahol a tömeghangulat spontán alakította az eseményeket. A heves indulattal fellépő szélsőségesek egy nemzetőrt is megtámadtak. A rendőrség már nem volt ura a helyzetnek, több rendőr kerekelt oldott. A honvédség szakaszparancsnoka nem vállalta a pártszékház előtt összegyűlt tömeg feloszlátását, inkább megfutamodott, és visszatért szekszárdi állomáshelyére.¹⁹⁹ Az október 31-i harmadik komlói tömegtüntetés mintegy 3-400 ember részvételével zajlott, a komlói tanácsház előtt fekete-fehér karszalagos nemzetőrök vigyázták a rendet. A tömeg hangadói a rendőrség és a katonaság távozását követelték Komlóról.²⁰⁰ A különböző helyszíneken létrejött csoportosulások, tüntetések között nem volt meg az összeköttetés, hiányzott a vezetők közötti egyetértés. A szervezetlenség beismerése készítette Pulszky Lászlót arra, hogy lemondjon a nemzetőrség parancsnoka funkciójáról.²⁰¹ Pulszky konszenzusra törekvő személyiség volt. Megpróbált együttműködni a rendőrséggel és az ügyességgel, a nemzetőrséget pedig az üzemi őrségek delegáltjaiból kívánta megalakítani. Azonban sem a rendőrség, sem a honvédség, sem pedig a fekete-fehér karszalagos nemzetőrök nem engedelmeskedtek neki, ezért kénytelen volt lemondani.²⁰²

Pulszky helyére még aznap (október 31-én) Turner István került, aki a Horthy hadsereg egykori századosaként rendelkezett katonai, fegyelmezési tapasztalatokkal, s aki határozott fellépésével a későbbi forradalmi napokban tartást adott a komlói forradalmi nemzetőrségnek. Turner István vezetésével a radikálisabb forradalmi irányzat érvényesült. A nemzetőrség hajtotta végre a rákosista ügyészek, rendőrök, pártvezetők letartóztatását, végezte el a párt-szatellit szakszervezetek²⁰³ felszámolását. Turner a katonaság, és így Szlavec alezredes felett is rendelkezési jogot tudott érvényesíteni. A nemzetőrség biztosította a Béta- és az Anna-akna, valamint a fatelep fegyveres őrzését. A

¹⁹⁹ BÁN-ROZS 2006: 57.

²⁰⁰ PMB B. 1347/1957. Turner István és társai pere.

²⁰¹ BÁN-ROZS 2006: 57.

²⁰² ROZS 2006: 41.

²⁰³ párt-szatellit szakszervezetek: a párthoz kötődő, pártközeli szakszervezetek

Turner vezette komlói nemzetőrség szervezte a fegyveres ellenállást a szovjet hadsereg ellen. Szlavek János honvéd alezredes, a munkaszolgálatos katonákból álló bányász zászlóalj parancsnoka megtartotta önálló parancsnoki jogkörét, de a komlói nemzeti tanács, valamint nyomában a katonatanács határozata szerint e parancsnokságát a nemzetőrség parancsnokával, Turnerrel együtt kellett gyakorolnia. A munkaszolgálatosok országos parancsnoka, Maléter Pál 1956. október 30-án kelt táviratában a bányász zászlóalj további fenntartásának szükségességéről szolt, és sztrájk helyett további munkára adott parancsot. Ezek után a komlói nemzeti tanács át akarta venni az irányítást a zászlóalj felett. Jellemző a korabeli hatalmi viszonyok kuszáltságára, kettőségére, hogy Szlavek alezredes nem fogadta el a bányász zászlóalj alárendelődését a nemzeti tanácsnak, csak az egyenrangú együttműködést, illetve az ilyen értelmű eskütételt tartotta elfogadhatónak.²⁰⁴

A Komlói Városi Nemzeti Tanács a rend fenntartása céljából küldött ki ellenőröket a fontosabb üzemekhez, vállalatokhoz, intézményekhez. A Komlói Városi Tanácsot is ellenőrzés alá vonta a Forradalmi Nemzeti Tanács (így is nevezték), hogy a közigazgatást kézbe vegye és biztosítsa. A nemzeti tanács a rendőrség tagjait felülvizsgáltatta és felekkettette. A városi ügyészség tagjainak letartóztatása és kihallgatása az október 26-i sortűz körülményeinek kivizsgálása és felelőseinek megkeresése érdekében történt. November 2-án a két városi ügyész mellett a komlói nemzeti tanács határozata alapján a nemzetőrök letartóztatták a volt államvédelmi beosztottakat. Összesen 20 személyt vettek őrizetbe, akiket a rendőrkapitányság fogdájába zártak.²⁰⁵

A városi forradalmi események hatása kiterjedt több komlói, illetve Komló környéki bányaüzemre, így az Anna-, Béta-, Zobák-akna dolgozóira, valamint Mecsekjánosi és Mánfa lakosságára, azonban nem voltak hatással valamennyi komlói bányaüzem, lakóterület történéseire. Sikondán október 30-án egy Pécsről érkezett fegyveres járőr tanácsára alakítottak a helybeliek nemzeti tanácsot és védőőrséget a gyógyfürdő értékeinek védelmére. A nemzetőrség a gyógyfürdőtől kapott fegyvert. Sikondán tartóztatták le a komlói nemzetőrök dr. Radnai Zoltán komlói városi ügyészt.²⁰⁶

²⁰⁴ BÁN-ROZS 2006: 57-58.

²⁰⁵ PMB B. 1305/1957. Meiszter Tivadar és társai pere.

²⁰⁶ PMB B. 1347/1957. Turner István és társai pere.

A Komlói Városi Nemzeti Tanács miután információkat szerzett a szovjet csapatok mozgásáról és várható támadásáról, november 3-4-én megkezdte az előkészületeket a város katonai védelmére. A nemzeti tanács elnöksége utasította Szlavek János alezredest és Pulszky László katonatanácsai elnököt, hogy szervezzék meg a város védelmét. A nemzeti tanács tagjainak véleménye megoszlott a védelemben alkalmazott módszerek tekintetében. Mint más városokban, Komlón is létrejött a nemzeti tanácstagok között egy, a kemény ellenállást szorgalmazó csoport, míg a másik táborot alkotó mérsékeltek nem tartottak megengedhetőnek semmiféle fegyveres ellenállást. Turner István nemzetőrparancsnok azt javasolta, hogy a Komló felé vezető utakat le kell zárni, és alá kell aknázni, így a Zobák-akna, a Pécs és a Magyarország felé vezető utakra robbanóanyagot kell kiszállítani. E terv mellé állt Pulszky katonatanács-elnök is. A városi nemzeti tanács tagságának kisebbik része esztelennek tartotta az ellenállást. Meiszter Tivadar, a nemzeti tanács elnöke azt javasolta, hogy küldjenek parlamentereket a Pécs felőli útszakaszra. A tervet, a szovjet csapatok elleni katonai ellenállás értelmetlenségének, és a lakosságra való veszélyességének tudatában Szlavek ezredes is ellenezte, s csak látszólag egyezett bele a védelmi terv végrehajtásába. Katonáinak megtiltotta az ellenállást, november 3-án este utasítást adott a katonák lefegyverzésére, a fegyverek táborba szállítására. A katonai táborban állomásozó katonákat hazaküldték. A radikálisok azonban tettek kísérleteket az ellenállás megszervezésére. Vér Zoltán november 4-én délelőtt rádión felszólította a lakosságot a nemzeti tanács nevében arra, hogy gyülekezzen a főtéren, s vegye át a fegyvereket a szovjetek elleni védekezés céljára. Egyesek szerint a komlói pártházat, mások szerint a Zobák-aknai útkanyart aláaknázták robbanószerrel. November 3-án és 4-én Sipos István és Pados Gyula komlói forradalmárok kimentek a Béta-aknához, ahol a rabokat szabadon bocsátották, a büntetés-végrehajtó intézet fegyvereseit leszerelték, a fegyvereket pedig beszállították a komlói rendőrkapitányságra, ahol átadták azokat a Pulszky László vezette katonatanácsnak.²⁰⁷

Pécsvárad nemzetőrsége

A volt uradalmi és közigazgatási (járási) központ, Pécsvárad is jelentős nemzetőr bázist alakított ki a forradalom idején. Itt is a forradalom időleges

²⁰⁷ PMB B. 1305/1957. Meiszter Tivadar és társai pere.

győzelmének napja, 1956. október 28-a volt a fordulópont a történesek menetében. Ekkor alakult meg a Pécsváradi Községi Nemzeti Bizottság, Takács Géza állomásfőnök elnökletével, majd még ugyanezen a napon a frissen megválasztott nemzeti tanács tagjai megalakították a pécsváradi nemzetőrséget is.²⁰⁸

A forradalmi karhatalmat a nemzeti tanács azonnal el akarta látni fegyverekkel, de a rendőrség vezetői ellenezték azok kiadását. Javaslát hangzott el egy nemzeti tanács tag részéről, hogy a párttagok adják le kézifegyvereiket, és ezekkel fegyverezzék fel a nemzetőrséget. A nemzeti tanács azonban nem tudott határozni, így a pécsváradi nemzetőrség fegyverek nélkül alakult meg. Első parancsnoka, László Sándor egy nap múlva lemondott, ekkor Bocz Istvánt választották meg nemzetőrparancsnoknak. A következő napokban megszervezték a járőrszolgálatot: a nemzetőrök a rendőrség kirendelt tagjaival járőröztek a nagyközség utcáin. Mivel azonban nem akartak fegyver nélkül szolgálatot teljesíteni, a pécsváradi nemzeti bizottság határozatot hozott arról, hogy a párttagoktól be kell gyűjteni a fegyvereket, és azokat a nemzetőrség használatára kell bocsátani. A pécsváradi nemzeti tanács és a nemzetőrség a pécsváradi járási pártbizottság épületét vette igénybe székházként.²⁰⁹

November 1-jén megalakult a Pécsváradi Járási Nemzeti Tanács, mely még aznap járási nemzetőrséget alakított, Vörös Mihály parancsnokságával. A Pécsváradi Járási Nemzetőrség tagjai a pártbizottság gépkocsijának igénybevételel ellenőrzéseket végeztek a járás községeiben, segítették a községi nemzeti tanácsok megalakítását, működését. Vörös járási nemzetőrparancsnok meglátogatta Püspöklak (ma Geresdlak), Nagypall, Kátoly községeket. Utóbbiban a nemzetőr-elnök a politikai helyzetről vitázott Kaszapovics András tsz-elnökkel, aki Baranya megye országgyűlési képviselője, és az MDP kiemelt kádere volt a Rákosi-korszakban.²¹⁰

Pécsvárad a forradalom megyehatárokon átnyúló történéseinek is helyszíne lett. A különösen tevékeny bonyhádi nemzetőrök közül néhányan gépkocsival ismét átlépték Tolna és Baranya megye határát (először október

²⁰⁸ ROZS András: Az 1956-os forradalom Pécsváradon. In: FÜZES Miklós (szerk.): *Pécsvárad*. Pécsvárad (Pécsvárad város önkormányzata) 2001. [a továbbiakban: ROZS 2001] 480-482.

²⁰⁹ ROZS 2001: 482.

²¹⁰ ROZS 2001: 482-483.

27-én, a Zobák-aknánál jártak). Pécsváradra mentek, ahol a rendőrkapitányság épületében letartóztattak több rendőrtisztet, valamint a pécsváradi járási párttitkárt, nevezeteket magukkal vitték Bonyhádra, ahol fogva tartották őket. Ez a tett önkényes akciónak számított, mert egy forradalmi szerv megsértette egy másik, szabadon választott forradalmi intézmény döntési kompetenciáját²¹¹. A pécsváradi és a környékbeli nemzeti tanácsok ezt az eljárást nehezményezték is, és a szászvári nemzetőrök november 2-án visszavitték Pécsváradra a párttitkárt. Itt, most már saját hatáskörében intézkedett a pécsváradi nemzetőrség, letartóztatta a párttitkárt. Bizalmas iratokat és káderanyagot követeltek tőle, majd amikor ilyeneket nem kaptak, átkísérték őt a községi tanácshoz, ahol fogva tartották. November 3-án este a pécsváradi nemzetőrök letartóztattak három ÁVH-s tisztet, és bekísérték őket a pécsváradi nemzetőrségre. Szintén ők átmentek Bonyhádra, ahonnan visszahozták a korábban a bonyhádiak által elvitt pécsváradi rendőrtiszteket, és visszaadták szabadságukat.²¹²

Siklós nemzetőrei

A dél-baranyai igazgatási és kulturális központban, a vasutasok és a faipari dolgozók által vezetett tüntetések és demonstrációk után az üzemi munkástanácsok 1956. október 29-ére hirdettek meg népgyűlést a nagyközségi forradalmi testületek megválasztására. Itt – a megye többi helységétől eltérő módon – a nemzetőrség megválasztása megelőzte a községi nemzeti bizottságét. A gyűlés első napirendjeként felállították a siklói nemzetőrséget.²¹³ A nemzetőrség tagjainak kijelölésénél a siklóiak igen határozottak és következetesek voltak. Csak olyan személyeket választottak be a nemzetőrségbe, akik nem voltak párttagok és nem volt kommunista múltjuk. Még az is kizáró ok volt, ha valakinek a baráti körében párttagok voltak.²¹⁴ A siklói nemzetőrség parancsnokául Bender József siklói hentes- és mészáros mestert választották meg, helyettesül pedig egy értelmiségit, Hidasi Varga Gyulát, a siklói művelődési ház igazgatóját. Csak ezt követően választották meg a siklói járási, majd a községi nemzeti

²¹¹ kompetencia (latin): hatáskör, illetékesség

²¹² ROZS 2001: 483.

²¹³ ROZS András: Siklós 1956-ban. In: VONYÓ József (szerk.): *Város a Tenkes alján. Siklós évszázadai*. Siklós (Siklós Város Önkormányzata) 2000. [a továbbiakban: ROZS 2000] 361.

²¹⁴ ROZS 2000: 364.

tanácsot. A siklósi nemzetőrség a helyi rendőrséggel megállapodott a közös járőrök felállításában. Már október 29-e délutánjától megkezdték a járőrozést Siklós utcáin.²¹⁵ A nemzetőrséget a helyi rendőrség fegyverezte fel, de a siklósi vadásztársaságtól is kaptak 148 darab vadászpuskát. Feladatuk a rend fenntartása, és az esetleges kilengések megakadályozása volt.²¹⁶

A siklósi járási és községi forradalmi testületek vezetői, közöttük a nemzetőrség helyettes parancsnoka, Hidasi Varga Gyula október 30-ától járták a siklósi járás falvait, elősegítették a kommunista tanácselnökök és vb-titkárok leváltását, támogatták a községi nemzeti bizottságok és nemzetőrségek megalakítását.²¹⁷ A siklósi forradalom győzelme október 31-én, a járási és községi pártbizottság tagjainak letartóztatásával vált teljessé. Ezt a feladatot Bender József vezetésével a siklósi nemzetőrök teljesítették, majd folytatódott a forradalmi szervek hatalmát veszélyeztető ÁVH-sok, valamint párt-, és tanácsi funkcionáriusok letartóztatása november 1-jén. E napon a siklósi nemzetőrség megtiltotta a lakásán felkutatott és letartóztatott öt ÁVH-tagnak, a siklósi járási pártbizottság kilenc tagjának, rajtuk kívül a járási és a községi tanácselnöknek, hogy a házukból kilépjenek.²¹⁸ A Siklósi Nemzeti Tanács a nemzetőrség parancsnokát összesen 17 fő biztonsági őrizetbe helyezésével bízta meg.²¹⁹ Dárdai József siklósi nemzetőr két társával házkutatást tartott egy DISZ-titkár lakásán, részt vett Pécsen egy korábban Siklóson szolgáló ÁVH-s főhadnagy (Pető Imre) elfogásában és a siklósi börtönbe kísérésében, valamint más ÁVH-s tisztek, illetve családtagjaik siklósi nemzetőrségre szállításában.²²⁰

A szovjet csapatok közeledésének hírére a siklósi forradalmi testületek védelmi intézkedéseket foganatosítottak, melyekből a siklósi nemzetőrök is kivették részüket. Dárdai József november 3-án társaival a Pécs alatti pogányi repülőtérré ment, ahonnan fegyvereket hoztak Siklós megvédésére. Dárdai 1957. évi bírósági vádirata szerint a siklósi kultúrház udvarán nemzetőrök benzines palackokat készítettek, gyújtóbombák dobását

²¹⁵ ROZS 2000: 361-362.

²¹⁶ ROZS 2000: 365.

²¹⁷ ROZS 2000: 364.

²¹⁸ ROZS 2000: 362.

²¹⁹ ROZS 2000: 365.

²²⁰ PMB B. III. 54/1958. Dárdai József pere.

gyakorolták.²²¹ November 4-én a siklósi nemzetőrség megerősített járőröket küldött a főútvonalakra. Ezek 2 nemzetőrből és egy rendőrből álltak. Dél előtt 10 óra után azonban 20 perc alatt véget ért minden ellenállás: a Pécsről érkezett katonai egység lefegyverezte a nemzetőr-járőröket, a nemzetőr-parancsnokságot a rendőrség épületében, és a Faipari Vállalat őrségét. Egyúttal kiengedték a nemzetőrök fogságából a pártfunkcionáriusokat és az ÁVH-tagokat.²²²

Nemzetőrök más Baranya megyei helységeiben

Sásdon már október 23-a előtt tüzes volt a hangulat, mert a járási párttitkár elbontatta a község első világháborús emlékművét, hogy a helyére egy nagyméretű kultúrházat építtessen. A sásdi fiatalok október 27-én visszahelyezték az emlékművet. Október 29-én alakult meg a Sásdi Községi Nemzeti Tanács, majd október 30-án alakították meg Sásd község nemzetőrségét, 80 taggal. A sásdi járási nemzetőrséget Komoróczi Tibor sásdi járási tanácsi dolgozó, Rabkovács Tibor, 1945 előtt újságíró és Szolics Iván érettségizett főkönyvelő szervezték, működési szabályzatát dr. Baróth Ernő járási ügyész készítette.²²³ A községi nemzetőrség parancsnokának Horváth Antal rendőr alhadnagyot, a helyi párttitkárt választották meg, dr. Baróth ügyész javaslatára.²²⁴ A nemzetőrök a községi és a járási nemzeti tanács utasításait hajtották végre. Részt vettek a községben található fegyverek begyűjtésében és a sásdi járási pártház leltározásában. A Sásdi Községi Nemzeti Tanács november 2-i határozatát az államvédelmi tisztek letartóztatásáról és bebörtönözéséről a sásdi nemzetőrök hajtották végre.²²⁵ November 3-án Szolics Iván vezetésével letartóztatták a sásdi MÖHOSZ-szervezet titkárát és három ÁVH-s tiszte, akiket a pécsi börtönbe akartak szállítani, de a szovjet csapatok érkezésének hírére a bakócai erdőbe kísérték, majd néhány órai fogva tartás után szabadon engedték őket.²²⁶ A sásdi járáshoz tartozó *Mágocs* nagyközségben 1956. október 29-én alakították meg

²²¹ PMB B. III. 54/1958. Dárdai József pere.

²²² PMB B. III. 54/1958. Dárdai József pere.

²²³ ROZS András: *A sásdi járás az 1956-os forradalomban*. (Kézirat) 2004. [a továbbiakban: ROZS 2004a] BML XXXII. 11. Az 1956-os forradalom és szabadságharc gyűjteménye. Rövidített változata nyomtatásban: BÁN-ROZS 2006.

²²⁴ PÉTER 1997: 175.

²²⁵ BÁN-ROZS 2006: 59-61.

²²⁶ ROZS 2004a: 5-6.

a községi nemzetőrséget, melybe minden helyi üzem, intézmény küldött dolgozókat. A mágocsi nemzetőröket polgárőröknek is nevezték, mert védték a középületeket, a rendőrséggel és a pénzügyőrökkel együtt. A községi nemzeti bizottság határozatot hozott a vadászfegyverek beszolgáltatására a rend és nyugalom fenntartásának érdekében. A mágocsi nemzetőrség jelentős mértékben hozzájárult ahhoz, hogy a községben nem fordultak elő erőszakos cselekmények a forradalom napjaiban.²²⁷

Mohácson az október 26-i első tüntetés után, 28-án spontán módon alakult egy forradalmi bizottmány, melynek tagjait az erős városi karhatalom le akarta tartóztatni. A forradalom vezető erői október 29-én alakították meg testületeiket, a Mohácsi Nemzeti Tanácsot, és a Mohács Városi Nemzetőrséget. Nemzetőrparancsnokot is választottak, Szendrő Ödön személyében, aki a mohácsi Gép- és Fémárugyár anyagbeszerzője volt.²²⁸ A mohácsi forradalmi testület leváltotta a Mohács városi és a járási tanács és vb kommunista elnökeit és titkárait, valamint a kommunista rendszer fő támogatóinak számító iskolaigazgatókat.²²⁹ A mohácsi járás községeiben ott alakult nemzetőrség, ahol előtte nemzeti bizottságot is alakítottak, így Babarc, Dunafalva, Bóly, Himesháza, Lánycsók, Palotabozsok, Szajk, Szűr, Töttös községekben. A helyi nemzeti bizottságok utasítására elvették a községi párt- és tanácsi vezetők fegyvereit, elvitték a pártházakból a pártiratokat, a tanácsházákról pedig a káder- és kuláklistánkat. E községek német nemzetiségű lakosainak nagy részét kitelepítették 1946 és 1948 között, s a visszatértek 1956-ban vagyonuk visszaadását követelték. A községi nemzeti bizottságok és nemzetőrségek tagjai között fele részben német nemzetiségűek, fele részben felvidéki telepes magyarok voltak, közöttük a forradalom napjaiban gyakorta előfordultak nézeteltérések.²³⁰

Szigetváron, az iparosodottabb járási központban október 26-án kezdődtek a tömegdemonstrációk. A tüntetők ledöntötték a szovjet emlékművet. A forradalom döntéshozó testülete október 29-én alakult meg, Szigetvár Községi Nemzeti Munkástanács néven. Még ugyanaznap

²²⁷ ROZS 2004a: 7.

²²⁸ ROZS András: *Mohács város és a mohácsi járás 1956-ban*. (Kézirat) 2004. [a továbbiakban: ROZS 2004b] BML XXXII. 11. Az 1956-os forradalom és szabadságharc gyűjteménye. Rövidített változata nyomtatásban: BÁN-ROZS 2006.

²²⁹ BÁN-ROZS 2006: 61-62.

²³⁰ ROZS 2004b: 5.

megkezdődött a nemzetőrség szervezése is, miközben az államvédelmi egységet feloszlatták. A Baranya megyei rendőr-főkapitányság utasítására a szigetvári államvédelmi parancsnokot leváltották. A forradalom mellé állt rendőrök egy rendőrhadnagy vezetésével a pártfunkcionáriusoktól összegyűjtötték a fegyvereket, és átadták azokat a nemzetőröknek. A rendőrség és a nemzetőrség együttműködését Göbel Róbert konzervgyári főmérnök, a szigetvári nemzeti tanács tagja irányította.²³¹ Göbelt a szigetvári nemzetőrség parancsnokának választották.²³² A nemzetőrök közreműködtek a szigetvári járási pártbizottság épületének elfoglalásában, valamint az államvédelmi tisztek házi őrizetbe vételében, akiket a Baranya megyei Katonatanács utasítására Pécsre szállítottak. A szigetvári nemzetőrök a rendőrség kiküldötteivel együtt kijártak a szigetvári járás községeibe, ahol részt vettek a fővárosba szállítandó élelmiszerek összegyűjtésében, valamint a kommunista tanácselnökök és vb-titkárok leváltásában. A járás állami gazdaságai is nemzetőröket állítottak, akiknek feladata a közvagyon őrzése volt.²³³

A Dráva-menti Ormánság központjában, *Sellyén* erősek voltak a református és a kisgazdapárti hagyományok. A forradalom vezetői is az FKgP²³⁴ hajdani községi vezetőiből kerültek ki. Az október 26-i községi tüntetések után az október 29-i községi nagygyűlésen alakították meg a sellyei nemzeti bizottságot. A községi nemzetőrséget is ekkor alakították meg, úgy, hogy a sellyei rendőrség tagjai beléptek a nemzetőrségbe, parancsnokuk Fehér Károly, helyettese Csicsók rendőr százados volt.²³⁵ A nemzetőrség tagjai a rendőrség kiküldötteivel együtt járőröztek. A rendőrség instrukcióját elfogadva a nemzetőrök csak a szolgálati idejükben viseltek fegyvert. A sellyei nemzetőrség is végrehajtotta a Baranya megyei Katonatanács utasításait, de a hatalomgyakorlást mérsékelt módon alkalmazták: a fegyverek összeszedésénél a házkutatásokat mellőzték, azokról nemleges jelentést írtak, a letartóztatott ÁVH-sokat humánus módon kísérték Pécsre. A Sellye Községi Nemzeti Tanács és a helyi nemzetőrség ugyan nem rendelkezett járási hatáskörrel, de a megyei katonatanács

²³¹ BÁN-ROZS 2006: 68.

²³² PÉTER 1997: 176.

²³³ BÁN-ROZS 2006: 68.

²³⁴ FKgP: Független Kisgazdapárt

²³⁵ PÉTER 1997: 174.

utasítását végrehajtva a sellyei nemzetőrség látta el fegyverrel a szomszédos községek nemzetőreit, községenként két-két puskát biztosítva számukra.²³⁶ Az október 30-án alakult Sellyei Járási Munkás-Paraszt Forradalmi Bizottság elfoglalta a járási pártbizottság épületét, a pártbizottság tagjait pedig a nemzetőrökkel lefegyverezték. Fehér Károly nemzetőrparancsnokot kinevezték sellyei járási rendőrkapitánynak, helyettese Vitályos Béla lett.²³⁷

A megye községeiben is ügyeltek az 1956. október 29-30-án megalakult forradalmi tanácsok, bizottságok vezetői a rend és biztonság fenntartására, ezért megalakították a községi nemzetőrsegeket, általában a helyi nemzeti döntéshozó testületek megalakulásának napján, vagy az azt követő napon.

A pécsi bányavidékhez tartozott két bányászközség, *Vasas* és *Somogy* (1954-ben Pécshez csatolták őket Vasas I. és Vasas II. néven). Október 29-én mintegy 60-70 somogyi lakos megalakította Vasas I. munkástanácsát, aminek elnöke Borbás János, alelnöke Lukács Mihály lett, majd megválasztották a 30 tagú nemzetőrséget is, ennek vezetője Molnár György lett. A somogyi munkástanács vezetői a módosabb parasztokból kerültek ki, Molnár György apósa 40 holdas birtokán gazdálkodott.²³⁸ A nemzetőrség október 30-án fegyvereket vételezett a pécsi rendőrkapitányságon, ahol 8 darab puskát kaptak, ezen kívül a Magyar Önkéntes Honvédelmi Szövetségtől 4 darab kispuskát vettek magukhoz. A Vasas I. munkástanácsának elnöksége október 31-én ülést tartott, melyen határoztak arról, hogy élelmiszert gyűjtenek, és azt teherautóval Budapestre szállítják. Az ülésen nemzetőrök is megjelentek, mert az élelmiszer-küldeményt nekik kellett elkísérniük a fővárosba. Másnap, november 1-jén elindult a lisztet és burgonyát szállító tehergépkocsi Vasas I-ről, és átadták a küldeményt a fővárosi lakosoknak.²³⁹ A Vasas I. munkástanácsa október 31-i ülésén határozatot hozott a községi pártvezetők feltételezett fegyvereinek elkobzására. Egy munkástanácsai küldöttség fegyveres nemzetőrségi kísérettel, mintegy 10 nemzetőrrel kiment Varga

²³⁶ BÁN-ROZS 2006: 68-69.

²³⁷ PÉTER 1997: 174-175.

²³⁸ ROZS 2006: 30.

²³⁹ ROZS 2006: 31.

János párttitkár és Alteszberger János pártelnök lakására,²⁴⁰ ott azonban nem értek célta, mert a pártvezetők nem adtak át nekik fegyvert. A nemzetőrök ekkor házkutatást tartottak a pártvezetők lakásán, de nem találtak sem szolgálati pisztolyt, sem más fegyvert. Ezután nagyszámú községi lakos kíséretében a két pártvezetőt a munkástanács-tagok és nemzetőrök bekísérték a munkástanácshoz, ahol néhány óráig fogva tartották, majd elengedték őket. November 1-jén Lukács munkástanács elnök és Molnár nemzetőrparancsnok megjelent a párttitkár lakásán, és a káderlapokat követelték. A párttitkár azok kiadását megtagadta, mire a munkástanács-tagok és nemzetőrök a községi pártszervezet helyiségébe kísérték, ahol ismét a községi lakosok káderlapjait követelték tőle. Miután ő ezt újfent megtagadta, a jelen lévők a párthelyiségben kutattak a káderlapok után. Közben a helyiségben talált plakátokat letépték, a dekorációs anyagot megsemmisítették, a Sztálin mellszobrot összetörték, a marxista-leninista könyveket a begyűjtött kályhába dobták. A községi párttitkár másnap elhagyta a települést és csak november 4-e után tért vissza.²⁴¹

A szászvári bányauzem munkástanácsát 1956. október 29-én választották meg, a délutáni órákban, majd este községi gyűlést tartottak, ahol megválasztották *Szászvár* község munkástanácsát, 25 taggal. E munkástanácsot később nemzeti tanácsnak nyilvánították. Szászvár község nemzeti tanácsa megválasztotta a községi nemzetőrséget, melybe bevonták a helyi rendőrőrs parancsnokát is. A szászvári nemzetőrség vezetője, Koppány Antal, aki a szászvári bányauzem könyvelője volt, november 1-jén tizedmagával a szászvári rendőrőrsöt lefegyverezte, majd a nemzetőrökkel a községi pártvezetők lakására ment, hogy fegyvereket kutasson fel. Az akció során a nemzetőrök házkutatásokat tartottak, de fegyvereket nem találtak.²⁴² A baranya-tolnai határtérségben igen aktív bonyhádi nemzetőrség a pécsváradi és a szigetvári járási pártbizottság első titkárait, akik szászvári illetőségűek voltak, Szászvára küldte, hogy itt zárják őket fogdába. A

²⁴⁰ A településen, illetve Vasas I. munkástanácsának tagjai közül nem mindenki helyeselte a fegyveres fellépést a pártvezetők lakásán, Czukor Antal tanító ellenezte azt. CZUKOR Antal: *A forradalom közkeletű története*. [Pécs] (Masszi) [2006] [a továbbiakban: CZUKOR 2006] 9.

²⁴¹ PMB 1357/1957. Lukács Mihály és társai pere. Vádirat. Pécs, 1957. november 1.; Első fokú ítélet. Indoklás. Pécs, 1958. január 22.

²⁴² PMB B. 156/1957. Koppány Antal pere. Gyanúsított kihallgatási jegyzőkönyv. Határozat a terheltként való felelősségre vonásról. Pécs, 1957. január 29.

szászvári nemzeti tanács azonban megtagadta a bonyhádiak utasítását, azzal a válasszal, hogy ha a párttitkárok bűnösök, bírói ítélettel kell eljárni velük szemben. A nemzeti tanács közigazgatási feladatokat is ellátott: intézte a község élelmiszerekkel és más cikkekkel való ellátását, a lakáskiutalásokat. November 4-én a szászvári nemzeti tanács feloszlott, és átadta hivatalát a vb-elnöknek.²⁴³

A községi nemzetőrök számára a rend fenntartásán túl is akadtak teendők. Ahol az 1950-es években tszcs-ék²⁴⁴ működtek, ott már a forradalmat megelőzően konfliktusok támadtak a tsz-tagok és az egyéni gazdálkodást megőrző gazdák között. Az Ormánság tájegységhez tartozó *Bogdásán* az 1956. október 23-át követő napokon történt utcai megmozdulások után október 30-ára hívták össze a falu nagygyűlését, ahol a résztvevők megalakították Bogdása község nemzeti bizottságát, majd még aznap délutánján létrehozták a forradalom karhatalmi szervét is, a Bogdása községi nemzetőrséget. Elnökének Dalmi Sándor korábbi határőrtisztet, helyettesének ifj. Lehel Károlyt választották. Később Dalmi ellen kifogás merült fel kommunista múltja miatt, ezért egy katonaviselt bogdásai lakost, Keresztes Dezsőt választották meg a nemzetőrség parancsnokának.²⁴⁵ Szatyor Zoltán egyénileg gazdálkodó földműves gazda, a bogdásai községi nemzeti tanács elnökhelyettese, de valójában a Bogdása községi forradalmi események tényleges irányítója, az 1957. évi büntető perében elmondott vallomása szerint a nemzetőrség törekvése az volt, hogy *„a községben csend legyen és a kilengéseknek elejét vegyük”*. Ő azért járult hozzá a községi nemzetőrség megalakításához Bogdásán, mert *„a községben a tagosítás folytán főleg nagy volt az ellentét, és tartani kellett az esetleges zavaroktól. Mikor előtte való este munkáról mentem haza, akkor hallottam az utcán, hogy valaki – akit a sötétben nem ismertem fel – oly kijelentést tett, hogy a volt vb-elnökkel elbán, mert elvitette tehenét. Én nem akartam, hogy ehhez hasonló okok miatt egyesek elégtételt vegyenek maguknak, és ezért gondoltam én is, hogy Dalmi megfelelő vezetője lesz a nemzetőrségnek,*

²⁴³ ROZS 2006: 34-35.

²⁴⁴ tszcs: termelőszövetkezeti csoport

²⁴⁵ PMB B. II. 513/1957 [a továbbiakban: PMB Szatyor Zoltán pere] 6. Szatyor Zoltán vallomása. Jegyzőkönyv. Készült az izgatás büntette miatt Szatyor Zoltán és társai ellen indított bűnügyben a pécsi megyei bíróságnál Pécsen, 1957. évi július 1. napján nyilvánosan tartott tárgyalásról. 3-4.; 7. Ítélet, 1957. július 16. 5.

amely a rendet lett volna hivatott biztosítani.”²⁴⁶ Szatyor Zoltán a községben nagy tekintéllyel bíró, a közeletben szavát hallató gazdaember volt, aki már a forradalom előtt is kritizálta a tanács, a vb, a tszcs vezetőinek tevékenységét, így többször bírálta a községi termőföldek tagosításának gyakorlatát, azt, hogy az egyéni gazdáktól elveszik a legjobb minőségű földeket.²⁴⁷ A forradalom napjaiban Szatyor kezdeményezte, hogy a tsz-ben tartott állatokat, mivel azokat nem etették, a községi nemzeti bizottság juttassa az állatokkal nem rendelkező egyéni gazdáknak. Összesen 14 tehenet, 8 sertést, és a tsz birkaállományát osztották szét, mérlegelés után, és a későbbi fizetés fejében. Mivel az állatok szétosztása körül a községi gazdák és a tsz-tagok között viták támadtak, a nemzetőrségre bízta a rend fenntartását. A nemzetőrség tagságát október 30-a után verbuválták. A nemzetőrök a községi nemzeti tanács tagjaival házról házra jártak, hogy eldöntsék, ki kaphat a juttatott állatokból, kinek van fedezete a jószág árának megfizetésére. A községi nemzetőrségre bízta a párt-, és tanácsvezetőknél lévő fegyverek begyűjtését. Ezeket, valamint a vadászfegyvereket az érintettek átadták a Bogdása községi nemzetőrségnek az október 30-át követő napokban. A begyűjtött fegyverekkel ellátott nemzetőröket Szatyor Zoltán kérte fel, hogy végezzenek fegyveres szolgálatot a termelőszövetkezetben az állatok szétosztásakor. A tsz istállójánál egy nemzetőr – az 1957. évi büntető per ítéletének indoklása szerint – a fegyverét ráfogta egy, a tsz teheneit megtartani akaró tsz-tagra. A volt termelőszövetkezeti tagok már az állatok szétosztásával kapcsolatos határozat meghozatala előtti napokon elvittek a tsz istállójából állatokat, a tsz teljes loállományát, valamint teheneket. Ezek visszaszolgáltatásáról is határozott a nemzeti bizottság. Az állatok visszavételét is a nemzetőrségre bízta, de csak egy esetben történt olyan eljárás, hogy nemzetőr a tsz-tag lakására ment, és az elvitt állat visszahajtását szorgalmazta.²⁴⁸

²⁴⁶ PMB Szatyor Zoltán pere. Kihallgatási jegyzőkönyv, 1957. július 1. 3-4.

²⁴⁷ BML XXIII. 730. Bogdása Község Tanácsának iratai. Tanácsülési jegyzőkönyvek, 1955-1956.

²⁴⁸ PMB Szatyor Zoltán pere. (Kihallgatási jegyzőkönyv, 1957. július 1.) 6-16., (Ítélet, 1957. július 16.) 1-13.

Megtorlások nemzetőrök ellen

Az 1956-os forradalom és szabadságharc Baranya megyei és Pécs városi résztvevői ellen 1957-től 1959-ig a népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló mozgalom vezetése, mozgalomban való tevékeny részvétel, izgatás büntette miatt a Pécsi Megyei Bíróságon, a Fővárosi Bíróságon, a Kaposvári Katonai Bíróságon – a kutatások jelenlegi eredményei szerint – összesen 154 büntető perben 474 személyt ítétek börtönbüntetésre.²⁴⁹ Pécs megyei jogú város forradalmárai ellen 43 büntető perben 129 személlyel szemben ítélték a bíróságok.²⁵⁰ A büntető peres megtorlásoknak nemzetőrök is áldozatául estek.

Vidolovits Nándort, a Baranya megyei nemzetőrség parancsnokát a rendőrség 1957. április 11-én letartóztatta. Száz napig tartó fogságban tartása során, kihallgatása következtében kis híján megvakult. Előzetes fogva tartást követően a Pécsi Megyei Bíróság 1957 őszén a Vidolovits Nándor – Jászó Antal és társai büntetőper másod rendű vádlottjaként 1 év 2 hónap börtönbüntetésre ítélte. A márianosztrai börtönből, ahol egészen elvesztette szeme világát, 8 hónap büntetés letöltése után szabadult 1958-ban.²⁵¹

Debreczeni Lászlót, a pécsi orvosegyetemi zászlóalj tagját a pécsi forradalomban játszott tevékenysége miatt előbb a Márciusban Újra Kezdjük (MÚK) mozgalom elfojtásaként indított rendőrségi akciók során, 1957. március 13-án letartóztatták, majd a pécsi ÁVH épületében, és a megyei börtönben töltött fogva tartása után közbiztonsági őrizetbe helyezték. Elzárásának időtartamát a kistarcsai internálótáborban meghosszabbították. A pécsi pártbizottság épületének elfoglalása miatt a Kaposvári Katonai Bíróság ítélte el a Csikor Kálmán alezredes és társai perben, a forradalomban részt vett katona- és rendőrtisztekkel együtt, VIII. rendű vádlottként. Első fokon 2 év 6 hónap börtönbüntetésre ítélték, másod fokon ítéletét 3 év 6 hónapra

²⁴⁹ BML XXXII. 11. Az 1956-os forradalom és szabadságharc gyűjteménye. A büntető peres iratok alapján Rozs András adatösszesítései.; DEBRECZENI László: Barangolásaim börtönországban – Az 1956-os forradalmat és szabadságharcot követő megtorlás. In: ROZS András (szerk.): *Pécs és Baranya 1956-ban*. [Pécs] (Baranya Megyei Levéltár) 2008 [a továbbiakban: DEBRECZENI 2008] 263.

²⁵⁰ ROZS András: Az 1956-os forradalom és szabadságharc Pécsen. In: *Tanulmányok Pécs történetéből* 20. Pécs (Pécs Története Alapítvány) 2009. 355., 357-368.; ROZS András: Az 1956-os forradalom és szabadságharc Pécs városi résztvevői ellen folytatott büntetőperes eljárások, 1957-1959. In: *Jura*. 15 (2009) [a továbbiakban: ROZS 2009] 113.

²⁵¹ PÉTER 1997: 312.

változtatták. A pálhalmi, a márianosztrai, és a kőbányai gyűjtőtáborban töltött hónapok után az 1959. áprilisi amnesztiával szabadult.²⁵²

A két egyetemi zászlóalj parancsnokait a Csikor-perben először csak tanúként hallgatták ki, de a tanúvallomások alapján a per XVIII. és XIX. rendű vádlottjaiként végül el is ítélték őket. Szabó Ferenc őrnagy 1 év, Méder Ferenc főhadnagy 1 év 6 hónap börtönbüntetést kapott, utóbbit másodfokon szabadon engedték.²⁵³ Az egyetemi zászlóaljak más tagjainak büntetése az egyetemről való kizárás volt, sok hallgatót pedig fegyelmi büntetéssel sújtottak. Több nemzetőr-hallgató még az 1956. novemberi napokban nyugatra emigrált.²⁵⁴

A pécsi uránbánya nemzetőrsége parancsnokának, Bodajki Győzőnek forradalmi tevékenységét a pécsi bíróság különösen radikálisnak ítélte meg, valamint súlyosan esett latba horthysta katonatiszti múltja is, mindezért a PMB a Kocsis Sándor és 3 társa büntető perben izgatás és egyéb bűncselekmények vádjával, IV. rendű vádlottként első fokon 4, majd másodfokon súlyosbítva 5 év börtönbüntetésre ítélte. Helyette, Kocsis Sándor büntetését is súlyosbította a Legfelsőbb Bíróság, 2 évről 3 év börtönre.²⁵⁵

A Komló városi nemzetőrség második parancsnokát a Turner István és társai - Komló-i Nemzeti Tanács és nemzetőrség perben I. rendű vádlottként első fokon 6 év börtönbüntetésre ítélték, mely ítéletet másodfokon helyben hagytak, majd új eljárásban a PMB 1959-ben ismét 6 év börtönre ítélte Turnert, de ezt az ítéletet a Legfelsőbb Bíróság 4 évre csökkentette.²⁵⁶ Az első nemzetőrparancsnokot, Pulszky Lászlót szintén a Turner-perben ítélték el, II. rendű vádlottként. Az ő forradalmi tevékenységét enyhébb ítélettel illették, első fokon 1 év börtönbüntetést kapott, melyet a másodfokú ítélet helyben hagyott.²⁵⁷

²⁵² PÉTER 1997: 296.; DEBRECZENI László: *Egy orvos barátságai börtönországban. Börtön-kálváriáim stációi 1957-1959.* Pécs (...) 2004. 1-108.; DEBRECZENI 2008: 262-264.

²⁵³ PÉTER 1997: 296.

²⁵⁴ PÉTER 1997: 289-292., I-XCII.; DEBRECZENI 2008: 263-267.

²⁵⁵ PMB B. 532/1957. Kocsis Sándor és 3 társa pere. Pécs, Kővágószőlős, Uránbánya, üzemi munkástanács.

²⁵⁶ PÉTER 1997: 302.

²⁵⁷ Uo.

A pécsváradi járási nemzetőrség parancsnoka, Vörös Mihály forradalmi tevékenységének bírósági mérlegelésénél latba eshetett a Kaszapovics András kátolyi tsz-elnök, párttag, országgyűlési képviselővel folytatott vitája, valamint aktív fellépései, falujárásai, de leginkább horthysta katonatiszti múltja. Zsellér családból származott, de kereskedelmi középiskolát végzett, majd a II. világháborúban főhadnagy lett, később banktisztviselő volt, mindez pedig reakciós ellenforradalmárrá tette őt bírái szemében. Súlyosbító körülménynek vették a bírák a községi párttitkár elleni nemzetőr-eljárást, valamint a rendőrtisztek és az ÁVH-sok letartóztatásában való részvételt. Ez látszott Vörös perbeli helyén, főbűnösnek ítéelésén, mivel a Takács Géza és 12 társa büntető per IV. rendű vádlottjának sorolták be. A PMB első fokon 6 év börtönre ítélte. A bíróság Vörös vádlott *„egénységéből kifolyó nagyobb társadalmi veszélyességére tekintettel látta indokoltnak a hosszabb tartamú börtönbüntetés alkalmazását”*. A Legfelsőbb Bíróság azonban 3 évre mérsékelte ítéletét. A pécsváradi községi nemzetőrség parancsnoka, Bocz István szintén a Takács-perben került bíróság elé, mint XII. rendű vádlott, de felmentették.²⁵⁸

A két siklói nemzetőrparancsnok cselekedeteit is súlyosan ítélte meg a bíróság. A PMB a Dr. Kovács Andor és társai - Siklói Járási Nemzeti Tanács büntetőper III. rendű vádlottjává Bender Józsefet, IV. rendű vádlottjává Hidasi Varga Gyulát tette. A vádlottként „előkelő” besorolást a siklói nemzetőrök, és személy szerint a két parancsnok, a siklói forradalomban játszott tevékeny szerepüknek köszönhatték. Ez megmutatkozott az ítéletekben is. Bender első fokon 4 éves börtönbüntetését másodfokon 6 évre emelték. A súlyosbítást Bender Józsefnek a perben tanúsított határozott forradalom melletti kiállása váltotta ki. Hidasi Varga első-, és másodfokon is 3 év büntetést kapott.²⁵⁹ Dárdai József nemzetőrt a népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló mozgalomban való részvétel vádjával külön perben ítélték el. Az ő forradalmi tetteit is társadalomra veszélyesnek ítélték meg, ezért az 1957-ben hozott első fokú ítéletben kiszabott 2 év börtönt a Legfelsőbb Bíróság 1958-ban 3 évre súlyosbította, pedig másodfokú ítéletében elhagyta a fegyverelhozás a

²⁵⁸ PMB B. 1392/1957/27. Takács Géza és 12 társának pere.

²⁵⁹ PÉTER 1997: 300.

Szalánta melletti (pogányi – R. A.) repülőtérrel vádját, mert az a bíróság szerint nem nyert bizonyítást.²⁶⁰

A bogdásai forradalmárokat a Szatyor Zoltán és társai büntető perben ítélte el a Pécsi Megyei Bíróság. A bogdásai nemzetőrség első és második parancsnokát sem fogták perbe, csak utóbbit tanúként hallgatták ki. Viszont a parancsnokhelyettest, ifj. Lehel Károlyt a per III. rendű vádlottjaként ítélték el 1 év börtönre. A Bogdása községi nemzetőrségnek utasításokat adó nemzeti tanácstag, Szatyor Zoltán 8 év börtönbüntetést kapott.²⁶¹

Összefoglaló

A Baranya megyei nemzetőrsek megalakulásának és működésének alábbi általános vonásait állapíthatjuk meg:

Pécs város, a járási központok és a nagyközségek 1956. október 28-29-én, a községek október 29-30-án alakítottak forradalmi testületet (nemzeti tanácsot vagy bizottságot, munkástanácsot, forradalmi bizottságot), majd még aznap megalakították a rend és biztonság védelme céljából forradalmi karhatalmi szervüket, a nemzetőrséget. Pécsen a nemzetőrség az üzemi őrségekből, két egyetemi zászlóaljból és egy bányász zászlóaljból tevődött össze. Siklóson a nemzetőrség megalakítása megelőzte a nemzeti tanács megalakítását. A nemzetőrsek élére elnököt, több helyen elnökhelyettest választottak.

A nemzetőrsek a helyi forradalmi katonatanács parancsnoksága alá tartoztak (Pécs, Komló), vagy közvetlenül a községi nemzeti tanács utasításait hajtották végre. A katonatanács és a nemzetőrség parancsnoka között Komlón konfliktus támadt.

A nemzetőrsek a rendőrség kiküldött tagjaival járőregységeket alkottak. Pécsen munkás-egyetemista-rendőr járőrök felügyelték az utcák rendjét.

A nemzetőrseket felfegyverezték, melynek érdekében október 29-31. között begyűjtötték a párt-, és tanácsi vezetők fegyvereit (pisztolyokat, puskákat) és a vadászfegyvereket, vagy a rendőrség, a volt ÁVH fegyvereivel szerelték fel a nemzetőröket (Pécs). A fegyverek begyűjtését a nemzetőrök végezték.

²⁶⁰ PMB B. III. 54/1958/7. Dárdai József pere.

²⁶¹ PMB Szatyor Zoltán pere. Ítélet, 1957. július 16. 1-2.

A nemzetőrségek letartóztatták a párt-, és tanácsi vezetőket, a kommunistaként ismert községi intézményi és munkahelyi vezetőket (október 30-november 1.), egyes községekben velük együtt, más helységekből a következő napokban (november 2-3.) a kommunista rendőrtiszteket, a volt ÁVH-sokat. Pécsváradon a Bonyhádról érkezett nemzetőrök tartóztatták le és szállították Bonyhádra a pécsváradai pártvezetőket, rendőr-, és ÁVH-s tiszteket.

A pécsi és a járási központok nemzetőrei kijártak a megye, illetve járás községeibe, ahol segítették a községi nemzeti tanácsok és nemzetőrségek megalakítását.

Egy járási központban járási nemzeti tanács, valamint járási nemzetőrség is alakult (Pécsvárad). A járási nemzetőrség segítette a községi nemzetőrségek megalakítását és működését.

A nemzetőrségek különleges feladatokat is elláttak. A helyi nemzeti tanács utasítására a nemzetőrök részt vettek a termelőszövetkezet állatainak szétosztásában az egyéni gazdák részére (Bogdása).

A nemzetőrök tevékenyen részt vettek helységük védelmének előkészítésében (Pécs, Komló, Siklós), valamint fegyveres harci tevékenységében (Pécs - Mecsek, Komló).

A nemzetőrségek betöltötték a forradalmi rend és nyugalom védelmére vállalt szerepüket, végrehajtották a forradalmi döntéshozó intézmények intézkedéseit, elősegítették a forradalom tisztaságának megtartását. Egyes helységekből, főleg ott, ahol erőskező személyt választottak nemzetőrparancsnoknak, a nemzetőrség radikális szerepet játszott (Komló, Siklós).

A forradalomban részt vett nemzetőrök közül többeket büntető perben ítélték el a Kádár-rendszer bíróságai. A helyi forradalmi eseményekben vezető szerepet játszó nemzetőrparancsnokokat, egy esetben elsőrendű (Turner István, Komló), több esetben harmad-negyedrendű vádlottként 3-5 évi börtönbüntetésre ítélték. Más nemzetőrök forradalom alatti tevékenysége kisebb súlyal esett latba, ők 2 év börtönnél kevesebb büntetést kaptak. A büntetésnél a bíróság súlyosbító körülményként vette számításba a nemzetőrparancsnokok 1945 előtti katonatiszti múltját, illetve a forradalomban játszott radikálisan kommunistaellenes tevékenységét (Bodajki, Turner).